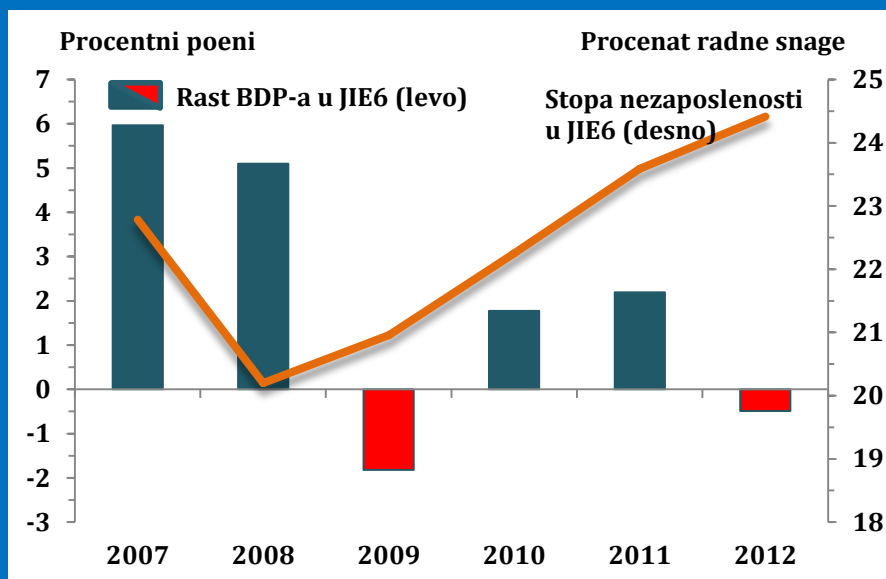


JUGOISTOČNA EVROPA: REDOVNI EKONOMSKI IZVEŠTAJ Broj. 3

OD DRUGOG TALASA RECESIJE KA UBRZANIM REFORMAMA



18. DECEMBAR 2012.



www.worldbank.org/eca/seer

Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomski menadžment
Region Evrope i centralne Azije

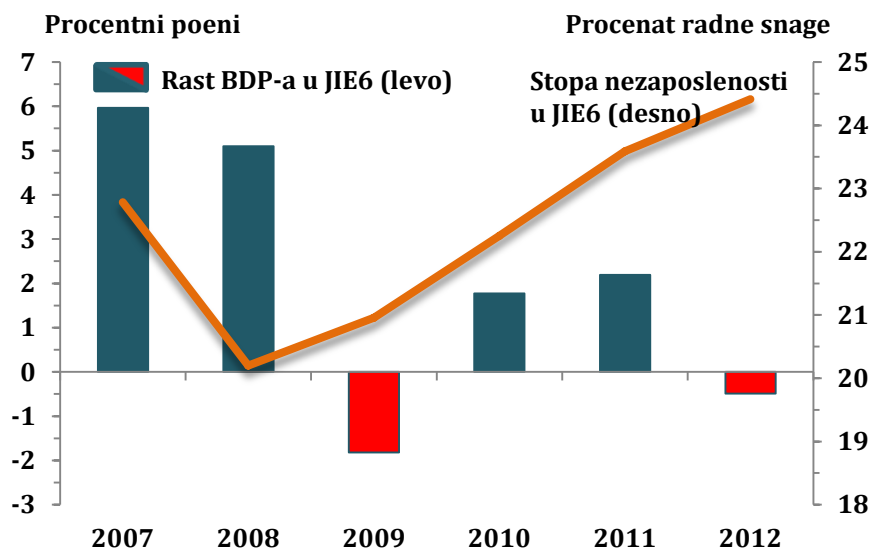


JUGOISTOČNA EVROPA: REDOVNI EKONOMSKI IZVEŠTAJ

Broj 3

Od drugog talasa recesije

ka ubrzanim reformama



18. decembar 2012.

SADRŽAJ

NAJNOVIJA KRETANJA, PERSPEKTIVA I IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA

UPRAVLJANJE RANJIVOŠĆU NA UDARE CENA HRANE U JIE6

1. NAJNOVIJA KRETANJA, PERSPEKTIVA I IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA.....	1
A. EVROZONA U RECESIJI, NOVI GLOBALNI RIZICI.....	1
B. RAST U JIE6—DRUGI TALAS RECESIJE.....	4
C. TRŽIŠTA RADA – NASTAVAK KRIZE.....	7
D. TRGOVINA I SPOLJNI DUG - POGORŠANJE.....	16
E. FISKALNA POLITIKA – RASTUĆI DEFICITI, DUG I DOCNJE.....	21
F. FINANSIJSKI SEKTOR – DALJA RANJIVOST.....	27
G. STRUKTURNA PITANJA: POSLOVNO OKRUŽENJE U JIE6.....	31
H. STRUKTURNA PITANJA: DRUGI TALAS PRIVATIZACIJE?.....	33
I. STRUKTURNA PITANJA: MANJAK ENERGETSKE INFRASTRUKTURE.....	35
J. PERSPEKTIVA ZEMALJA JIE6 ZA PERIOD 2012-2013. GODINE.....	37
K. UBRZAVANJE REFORMI, MOBILISANJE DODATNOG FINANSIRANJA.....	38
2. UPRAVLJANJE RANJIVOŠĆU NA UDARE CENA HRANE U JIE6.....	40
A. UVOD.....	40
BIBLIOGRAFIJA.....	52

Slike

Slika 1: Kretanja na finansijskim tržištima.....	2
Slika 2: Globalna industrijska proizvodnja.....	3
Slika 3: Pretpostavke o globalnom rastu.....	3
Slika 4: JIE6: Inflacija - CPI i cene hrane (procenata).....	7
Slika 5: Promena stopa nezaposlenosti u JIE6, 2008. i 2012. (procentnih poena)*.....	8
Slika 6: Stope nezaposlenosti, JIE6 i EU10.....	8
Slika 7: Registrovana nezaposlena lica u 2011. (januar 2011 = 100).....	9
Slika 8: Stope zaposlenosti u JIE6 (2011-2012), u procentima.....	10
Slika 9: Promene bruto prosečnih nominalnih zarada (januar 2011. = 100).....	11
Slika 10: Zaposlenost i Indeks realnih zarada (decembar 2010. = 100).....	11

Slika 11: Koliko je teško zaposliti radnike u JIE6	14
Slika 12: Naknade za noćnu smenu i rad u dane odmora u JIE6	15
Slika 13: Uslovi u pogledu troškova otpremnina i otkaznog roka	15
Slika 14: Indeks efikasnosti rada WEF, 2012–2013.	16
Slika 15: Izvoz (% BDP-a)	17
Slika 16: Rast izvoza u JIE6 (%)	17
Slika 17: Rast izvoza, JIE6 i EU (%)	17
Slika 18: Izvoz i ekonomski rast (%)	18
Slika 19: Rast uvoza (%)	18
Slika 20: Rast izvoza i uvoza (međugodišnji, %)	18
Slika 21: DBTT i trgovinski bilans (% BDP-a)	19
Slika 22: DBTT po zemljama (% BDP-a)	19
Slika 23: Doznake radnika 2008-2011. (% BDP-a)	19
Slika 24: Strane direktne investicije (neto, % BDP-a)	20
Slika 25: SDI po glavi stanovnika (neto, USD)	20
Slika 26: Spoljni dug JIE6 (prosek, procenata BDP-a)	21
Slika 27: Ukupne međunarodne obveznice u opticaju u odabranim zemljama JIE6 (miliona USD)	21
Slika 28: Ukupan javni i privatni spoljni dug zaključno sa junom 2012. (% BDP-a)	21
Slika 29: Rast i strukturni bilans (neponderisan, kao procenat BDP-a)	23
Slika 30: Strukturni bilans, 2005-2011. (procenat BDP-a)	23
Slika 31: Realni prihodi u JIE6, 2008–2012.	24
Slika 32: Realni rashodi u JIE6, 2008–2012.	24
Slika 33: Javni dug i garancije (procenata BDP-a)	26
Slika 34: Međunarodna potraživanja (% BDP-a, 2. kvartal 2012)	28
Slika 35: Devizni krediti (% ukupnog iznosa, 3. kvartal 2012)	28
Slika 36: Rast kredita (% promene, međukvartalno)	29
Slika 37: NPL (% ukupnih kredita) i rezervisanja (% NPL, 3. kv. 2012)	29
Slika 38: Koeficijenti adekvatnosti kapitala (CAR) i prinos na sredstva (ROA) (% , 3. kv. 2012)	29
Slika 39: Odnosi kredita i depozita (% , 3. kv. 2012)	29
Slika 40: Lakoća poslovanja u JIE6, 2011-2013.	31
Slika 41: Slabe strane poslovnog okruženja u JIE6 u 2012. godini	32
Slika 42: Aktuelni i projektovani uvoz el. energije (GWh)	36
Slika 43: Industrijska proizvodnja i trgovina u EU	37
Slika 44: Cene žita i jestivog ulja, nominalno i realno u USD (2005.=100)	41
Slika 45: Kolebljivost cena: godišnji koeficijent varijacije i Teilov indeks cena hrane, 1990-2012.	42
Slika 46: Cene fjučersa za kukuruz i pšenicu (dolarskih centi po bušelu)	43
Slika 47: Indeksi cena hrane za zemlje JIE, međugodišnje	44
Slika 48: Osetljivost domaćinstava na udare svetskih cena hrane, EU i Evropa i centralna Azija	46
Slika 49: Udeli hrane u budžetu po decilima potrošnje	47
Slika 50: Promena udela hrane u budžetu usled povećanja Indeksa cena hrane od 5 procenata (u procentnim poenima)	49
Slika 51: Usmerenost, obuhvat i izdašnost socijalne pomoći u zemljama zapadnog Balkana	50

Tabele

Tabela 1: Zemlje JIE6: Realni privredni rast, 2009-2012.....	4
Tabela 2: JIE6: Realni rast industrijske proizvodnje po kvartalima (u procentima, međugodišnje)	6
Tabela 3: JIE6: Pad realne poljoprivredne proizvodnje u 2012. godini.....	6
Tabela 4: Fiskalni bilansi JIE6, 2008-2012. (% BDP-a).....	22
Tabela 5: JIE6: Kreditni rejtinzi država ¹	26
Tabela 6: Ključni makroindikator (projekcije za 2012. godinu, % BDP-a) i pitanja programa zaštite finansijskog sektora	30
Tabela 7: Najavljene nove privatizacije u zemljama zapadnog Balkana	34
Tabela 8: Globalni i regionalni rast.....	37
Tabela 9: Perspektiva rasta u zemljama JIE6 za period 2012-2013. godine.....	38
Tabela 10: Promene svetskih i domaćih cena hrane (procentualne) i procene preliivanja	45
Tabela 11: Simulirana promena siromaštva usled povećanja cena hrane od 5 procenata (u procentnim poenima)	48

Okviri

Okvir 1: FIAT u Srbiji: Automobilska industrija se vraća na zapadni Balkan	6
Okvir 2: Nagli rast nezaposlenosti u Srbiji	9
Okvir 3: Izveštaj o svetskom razvoju u pogledu radnih mesta: Implikacije po politike na tržištu rada	13
Okvir 4: Docnje u oblasti poreza i rashoda: sve veći razlog za zabrinutost.....	25
Okvir 5: Pretpostavke na kojima se zasnivaju procenjeni uticaji na siromaštvo	47

Ovaj izveštaj sastavlja dva puta godišnje tim ekonomista Odeljenja za smanjenje siromaštva i ekonomski menadžment Svetske banke za region Evrope i centralne Azije (ECA PREM). Ovaj izveštaj i prethodne izveštaje možete naći na internet adresi www.worldbank.org/eca/seerer. Na čelu tima je Željko Bogetić (zbogetic@worldbank.org), a u timu su sledeći članovi sa svojim tematskim oblastima: Dilek Aykut (globalna kretanja i perspektiva), Alexandru Cojocar (posebna tema o cenama hrane), Damir Ćosić (finansijski sektor; Bosna i Hercegovina), Simon Davies (fiskalna pitanja i dug), Mike Edwards (finansijski sektor), Agim Demukaj (eksterni sektor, Kosovo), Borko Handiski (tržišta rada, Bosna i Hercegovina), Caterina Ruggeri Laderchi (posebna tema o cenama hrane), Erjon Luci (menadžer baze podataka za zemlje JIE6, Albanija), Sanja Madžarević-Sujster (strukturne reforme, Crna Gora i JEE6), Lazar Šestović (privreda, Srbija), Bojan Šimbov (privatizacija, poslovanje, BJR Makedonija) i Kenneth Simler (posebna tema o cenama hrane). Carolina Sanchez-Paramo i Indhira Vanessa Santos se učestvovala u delu o tržištu rada. Arturo Rivera je pripremio okvir o energetskej infrastrukturi, a Javier Suarez je učestvovao u izradi okvira o poukama iz privatizacija. Maria Andreina Clower i Mismake Galatis su obezbedile podršku timu.

Distribucijom izveštaja i eksternim odnosima i odnosima sa medijima upravlja EXT tim, čiji su članovi Lundrim Aliu, Denis Boškovski, Ana Gjokutaj, Jasmina Hadžić, Andrew Kircher, Vesna Kostić, Mirjana Popović, John Mackedon, Krystin Schrader i Dragana Varezić.

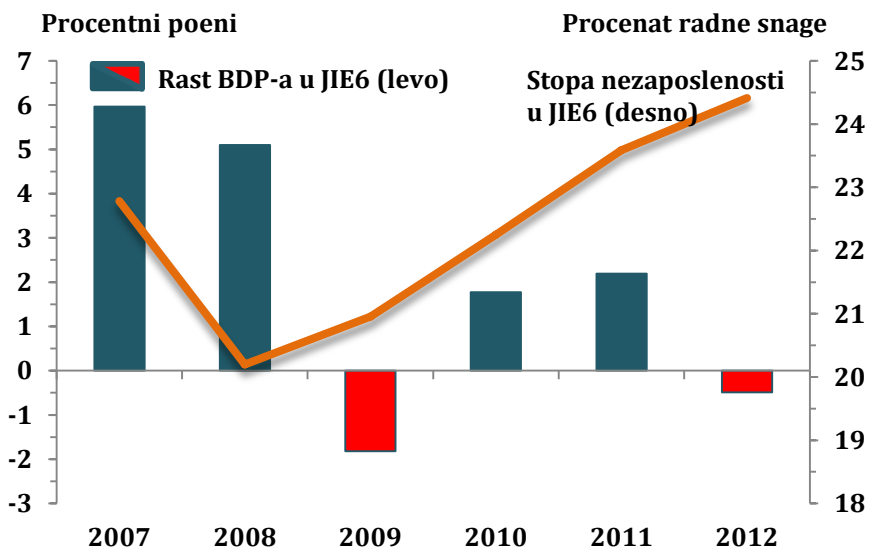
Timu pružali smernice i savete Satu Kähkönen (menadžer sektora, ECAPREM2) i Yvonne Tsikata (direktor, ECA PREM). Zahvaljujemo se Abebe Adugna (ECSPE) i Juan Zalduendo (ECAVP) na korisnim diskusijama.

U ovom izveštaju, pojmom “jugoistočna Evropa”obuhvaćeno je šest zemalja zapadnog Balkana (JIE6): Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija.

REZIME

Posle dve godine krhkog oporavka od globalne recesije, u 2012. godini šest zemalja Jugoistočne Evrope (JIE6) – Albanija, Bosna i Hercegovina (BiH), Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija – kao grupa doživljavaju drugi talas recesije. Pogoršanje spoljnih uslova, uticaj jake zime na ekonomsku aktivnost i dalji rast nezaposlenosti na početku godine uzeli su danak u oblasti potrošnje, investicija i izvoza. Ostvarili su se rizici pomenuti u junskom izveštaju. Ugroženi su oporavak kreditne aktivnosti i fiskalna konsolidacija. Problematici krediti (NPL) – za koje se samo pre nekoliko meseci mislilo da se stabilizuju – ponovo su u usponu. Kao rezultat toga, postalo je mnogo teže nego ranije snalaziti se u okruženju kako u regionu tako i van njega, i teži su kompromisi u pogledu politike koji su potrebni da bi se stabilizovale ekonomije i ponovo podstakao rast.

Posle rasta od oko 2 procenta godišnje tokom perioda 2010-2011. godine, zbirni realni BDP zemalja JIE6 smanjiće se na -0,6 procenta u 2012. godini, pri čemu će ekonomija Srbije opasti za čak 2 procenta. Takođe, sada je jasno da će čak i u najboljim okolnostima put do održivog oporavaka biti naporan: sada se očekuje da rast u 2013. godini bude u proseku 1,6 procenta, a rizici mogu biti ogromni. Među oblacima koji bacaju senku na perspektivu za 2013. godinu su globalni uticaj „fiskalne litice“ u SAD, neizvestan oporavak evrozona i visoke cene međuproizvoda, na šta su sve zemlje JIE6 veoma osetljive. Zabrinjavajući za njihova domaćinstva je i rizik novog udara cena hrane, koji bi mogao da pogorša siromaštvo i izvrši pritisak na srednju klasu.



U tom krhkom okruženju naročito Srbija, Albanija i Crna Gora će morati da istraju u smanjenju fiskalnih deficita i snižavanju duga, baš kao što moraju da nastave da unapređuju investicionu klimu i reformišu tržišta rada i javni sektor. U svim zemljama JIE6, docnje javnog sektora predstavljaju posebne izazove za upravljanje javnim finansijama i kao i za privatni sektor, a tu su i nezavršeni programi strukturnih reformi.

Posle dve godine duboke krize, sporog oporavka, rasta nezaposlenosti i siromaštva i nastavka recesije – čak i uz najveće napore u pravcu fiskalne konsolidacije i strukturnih reformi, koji moraju da se nastave – postoji opasnost da zemlje JIE6 budu uhvaćene u začarani krug koji potencira ciklus dugoročne štednje, niskog, ako ne i negativnog, rasta, visokog duga i još većih rizika od socijalnih potresa. Da bi se sprečio ovaj ishod, u ovom izveštaju se tvrdi da vlade zemalja JIE6 treba da udvostruče napore ka

ubrzanju fiskalnih i strukturnih reformi. Te zemlje su uglavnom iscrpile fiskalni prostor i smanjile javne investicije (osim Kosova, koje je izuzetak) na delić onoga što je potrebno da se održava vrednost javnog kapitala u kritičnoj infrastrukturi. Privatne investicije guši nedostatak produktivnih, komplementarnih javnih investicija, spor oporavak kreditnih aktivnosti i oslabljena domaća tražnja. Spoljna tražnja je minimalna, a izvoz je ne samo sporadičan, već ga infrastrukturni, finansijski i drugi nedostaci sprečavaju da odmah postane novi motor rasta.

U izveštaju se tvrdi da je ono što je najhitnije i najpotrebnije je intenzivnija reforma politika vlade da bi se smanjio javni dug i ubrzale strukturne reforme, posebno u upravljanju javnim sektorom, investicionoj klimi i tržištima rada. S obzirom na njihovu osetljivost, zemlje JIE6 bi takođe mogle da se bolje pripreme na nove udare cena hrane.

Ukoliko bi se realizovale takve ubrzane reforme, spoljna podrška od EU i globalnih međunarodnih finansijskih institucija (MFI), dobro koordinirana i usmerena na region u celini, a ne samo na pojedinačne zemlje, mogla bi da pomogne i olakša prelazak na trajniji rast u srednjoročnom periodu.

U novembru 2012. godine, Evropska investiciona banka, Evropska banka za obnovu i razvoj i Svetska banka su najavile 30 milijardi USD finansiranja za zemlje centralne i jugoistočne Evrope u naredne dve godine. U zemljama JIE6 ova pravovremena inicijativa bi verovatno bila realizovana preko Investicionog okvira za zapadni Balkan (WBIF) i drugih resursa MFI. Sredstva IPA će takođe biti važna, posebno u pružanju podrške institucionalnim reformama i ruralnom razvoju. Fokusiranjem na najvažniju infrastrukturu od regionalnog značaja (pruge, autoputevi, energija i gas) i na radna mesta i mala i srednja preduzeća, moglo bi da dođe do značajnog povećanja efikasnosti investicija, rasta i zapošljavanja. Međutim, dodatna sredstva usmerena ka rastu i radnim mestima mogla bi da budu delotvorna samo ukoliko bi bila praćena intenziviranim fiskalnim i strukturnim reformama, posebno u oblasti investicione klime, tržišta rada i upravljanja.

1. NAJNOVIJA KRETANJA, PERSPEKTIVA I IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA

A. EVROZONA U RECESIJI, NOVI GLOBALNI RIZICI

Posle višemesečnog pada ekonomske aktivnosti nakon turbulencija na finansijskim tržištima u drugom kvartalu, globalna ekonomska aktivnost ponovo polako počinje da raste — posebno u zemljama u razvoju. Međutim, rast je umeren i slab. Najnoviji podaci ukazuju da usporava rast industrijske proizvodnje u dve najveće svetske ekonomije, SAD i Japanu. Zbog slabih rezultata sredinom godine, projekcije globalnog rasta BDP-a za kalendarsku godinu se preliminarno snižavaju za oko 0,2 procentna poena na 2,3 procenta u 2012. odnosno za 0,6 procentnih poena u 2013. godini na 2,4 procenta, uglavnom zbog recesije u evrozoni. Pretnje po oporavak leže u poteškoćama u realizaciji fiskalne konsolidacije u evrozoni, rešavanju pitanja ostalih globalnih neizvesnosti i riziku od nekontrolisanog likvidiranja inače visokih investicija Kine. Situaciju dodatno komplikuje činjenica da bi niske zalihe kukuruza i pšenice mogle da dovedu do još viših cena hrane sa ozbiljnim posledicama po siromašne slojeve stanovništva.

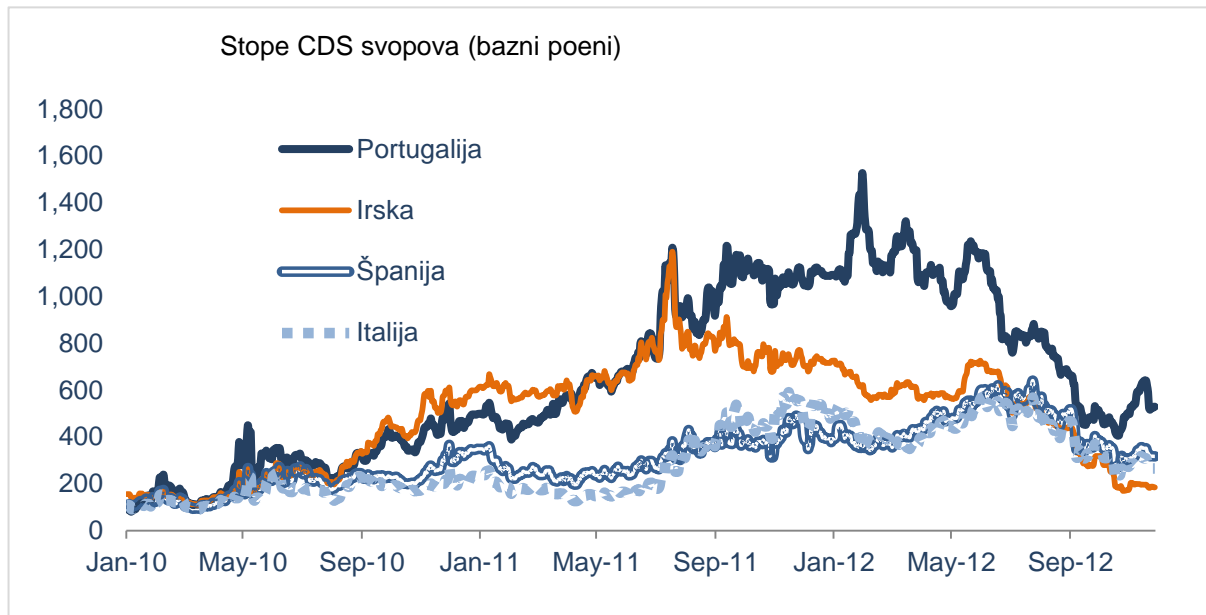
Otkad se završio veoma nestabilni drugi kvartal 2012. godine, značajno popuštaju tenzije na globalnom finansijskom tržištu, uglavnom zahvaljujući najavi mera Evropske centralne banke (ECB) za odbranu evrozona, ali značajni rizici ostaju u globalnoj ekonomiji. Početkom septembra, sa konkretnim pokretanjem programa kupovine obveznica ECB i povoljnom presudom Ustavnog suda Nemačke o Evropskom mehanizmu za stabilnost (ESM), značajno se ublažio rizik od akutne krize i naglo su opali troškovi zaduživanja za zemlje sa visokim kamatnim stopama (tzv. spredom) kao što su Italija i Španija (Slika 1). Razlike u kamatnim stopama (spredovi) na obveznicama tržišta u usponu (EMBIG) opali su od juna za 80 baznih poena (bp) na dugoročne proseke (oko 310 bp). Od početka juna se oporavljaju i globalna tržišta kapitala: akcije u zemljama sa visokim dohotkom do sada su za 2012. godinu porasle za 10,7 procenata, a u zemljama u usponu za 8,1 procenat.

Slično tome, izgleda da se oporavljaju i bruto tokovi kapitala. Svi tokovi kapitala u zemlje u razvoju (emisije međunarodnih obveznica, prekogranični sindikovani bankarski krediti i plasmani kapitala), koji su krajem drugog kvartala u junu opali za 30-40 procenata, u trećem kvartalu su se vratili na nivoe iz prvog kvartala. Kako je u Evropi dolazilo do razduživanja, u avgustu se gotovo udvostručilo sindikovano bankarsko kreditiranje zemalja u razvoju, mada je još uvek preko 30 procenata ispod nivoa iz 2011. godine. Posle usporavanja tokova kapitala u avgustu, što je sezonski očekivano, u septembru su bruto tokovi kapitala bili veći nego u bilo kom drugom mesecu od 2007. godine i iznosili ukupno 408 milijardi USD, što predstavlja blago povećanje u odnosu na 2011. godinu. Veliko povećanje emisija obveznica zemalja u razvoju nadoknadilo je pad sindikovanih bankarskih kredita i emisija vlasničkih instrumenata.

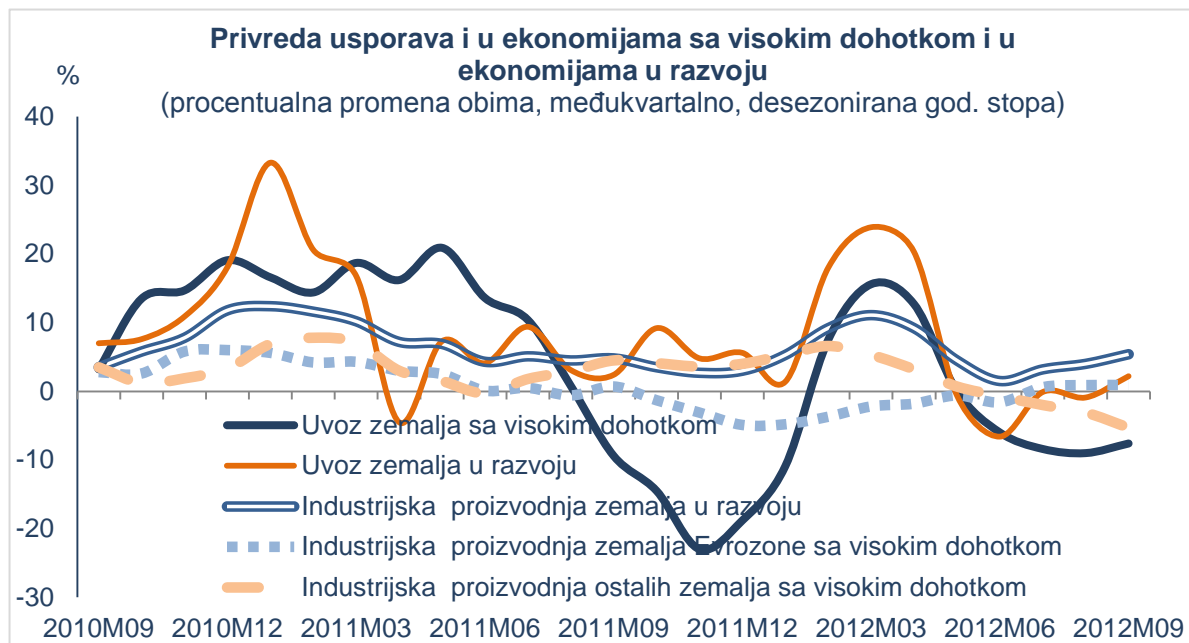
Zemlje u razvoju su bile predvodnice u opravku ekonomske aktivnosti (Slika 2). Industrijska proizvodnja je porasla za 5,8 procenata na godišnjem nivou u 3. kvartalu. BDP Kine se povećao za 9,1 procenta (međukvartalno, na godišnjem nivou), u odnosu na 8,2 procenta u 2. kvartalu, pre svega zahvaljujući sektoru usluga. Među zemljama sa visokim dohotkom situacija je šarolikija. U SAD je došlo do ubrzanja u 2. kvartalu (2,7 procenata međukvartalno na godišnjem nivou) zahvaljujući solidnom rastu investicija u stambene objekte, ali je zatim usledio nagli pad u 3. kvartalu (pad od 3 procenta međukvartalno na godišnjem nivou). U evrozoni industrijska proizvodnja se povećala u 3. kvartalu, ali nedovoljno da bi se sprečilo kvartalno smanjenje BDP-a (-0,1%, međukvartalno).

Ipak, vodeći indikatori ukazuju na šaroliku sliku za poslednji kvartal 2012. godine. Nedavni Indeksi menadžera nabavki (PMI) ukazuju na to da proizvodnja izgleda zdravije u 4. kvartalu u SAD (uz napomenu da je PMI rađen pre Uragana Sendi) i u zemljama u razvoju kao što su Kina, Brazil, Indonezija, Indija, Rusija i Turska, od kojih su mnoge zabeležile pozitivne efekte nedavnog snižavanja referentnih stopa. Iako se industrijska aktivnost u evrozoni stabilizovala u 3. kvartalu, indeksi PMI kako za centralne tako i za periferne zemlje evrozone ukazuju na dalje smanjenje u 4. kvartalu; naime, industrijska proizvodnja je već počela da se smanjuje u septembru. Na sličan način, dalji pad indeksa PMI u Japanu ukazuje na to da bi Japan mogao da uđe u tehničku recesiju u 4. kvartalu

Slika 1: Kretanja na finansijskim tržištima

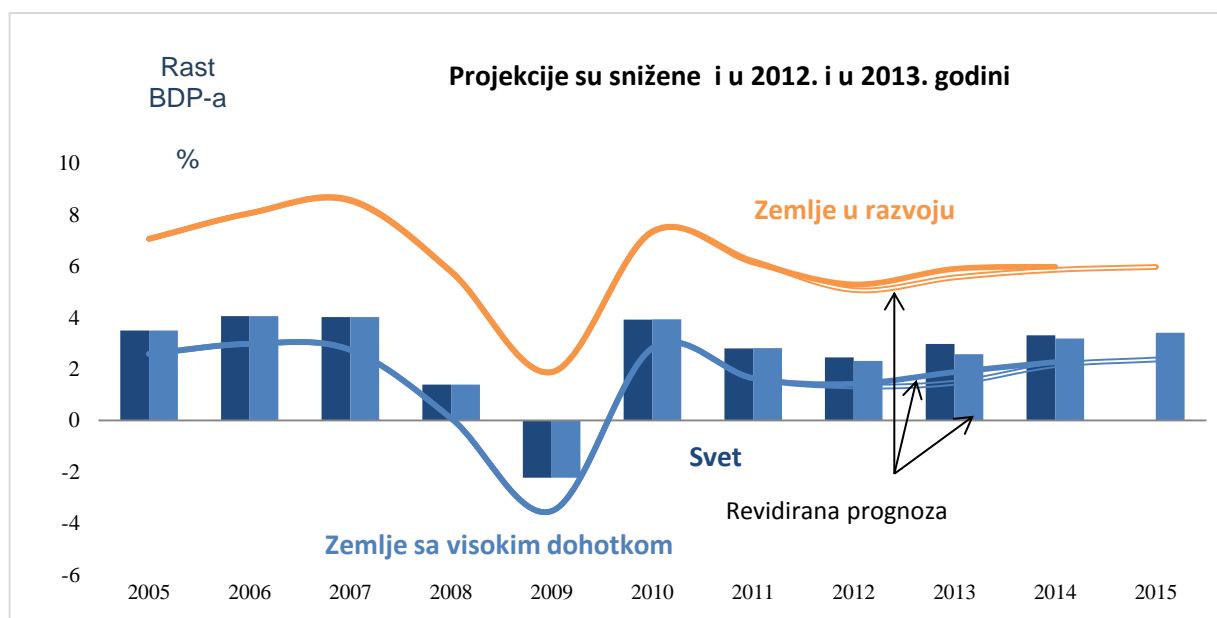


Slika 2: Globalna industrijska proizvodnja



Kao rezultat, projekcije globalnog rasta se revidiraju naniže, naročito za 2013. godinu (Slika 3). Mada izgleda da je u julu industrijska aktivnost došla do minimuma, ankete o poslovnom sentimentu i dinamika zaliha ukazuju da će rast zabeležiti umereni porast u 4. kvartalu. Ipak, na osnovu onoga što se do sada dešavalo, čini se verovatnim da bi se prognoze izveštaja „Globalna ekonomska perspektiva“ Svetske banke iz juna 2012. mogle korigovati naniže. Globalni rast je za sada preliminarno projektovan na oko 2,3 procenta u 2012. godini i 4 procenta u 2013. godini.

Slika 3: Pretpostavke o globalnom rastu



Mada su se rizici od nove i akutne evropske krize donekle raspršili, visoke cene hrane i usporavanje

u Kini i dalje predstavljaju jasne i prisutne opasnosti. Izglede za ekonomski oporavak moglo bi da pomuti više konkretnih rizika. Na primer:

- Postoji više nedoumica. Mada postoje jasni značajni rizici prouzrokovani recesijom u evrozoni i neizvesnošću oko fiskalnih konsolidacija, u ovom trenutku osnovni scenario za Evropu je da tenzije i dalje postepeno popuštaju kako se budu primenjivali novi institucionalni aranžmani i rešenja. Slično tome, u centar pažnje počinju da dolaze i fiskalni izazovi SAD.
- Mada bi kineska tražnja mogla da se poveća imajući u vidu najavljenju veću infrastrukturnu potrošnje, nije verovatno da će pružiti mnogo podrške globalnom rastu za preostali deo 2012. godine.
- A zatim su tu i cene hrane. Ranije ovog leta cene pšenice i kukuruza skočile su za oko 40 procenata zbog suše i drugih vremenskih problema kako u SAD tako i u Evropi. Mada još nema ozbiljnih nestašica u snabdevanju, visoke cene mogu da imaju ozbiljne budžetske implikacije po zemlje koje u velikoj meri zavise od uvoza žitarica. Repriza skoka iz 2010. godine mogla bi da poremeti izglede za rast na tržištima u razvoju i da eventualno ograniči dalje ublažavanje politika.

B. RAST U JIE6¹—DRUGI TALAS RECESIJE

Posle prosečnog godišnjeg rasta od samo 2 procenta u 2010. i 2011. godini i odražavajući kretanja u evrozoni, u prvoj polovini 2012. godine zemlje JIE6 su ponovo ušle u novu recesiju. Na čelu sa Srbijom, na koju otpada gotovo polovina BDP-a JIE6, regionalna ekonomska aktivnost je posrtala delom zbog jake zime, ali i zbog opšteg pada tražnje, kako eksterne tako i domaće (Tabela 1).

Tabela 1: Zemlje JIE6: Realni privredni rast, 2009-2012.

	2009	2010	2011	1. pol. 2012	2. pol. 2012	2012
					(proj.)	(proj.)
ALB	3,3	3,5	3,0	1,0	0,6	0,8
BIH	-2,9	0,7	1,3	-0,2	0,2	0,0
KOS	2,9	3,9	5,0	3,6	3,6	3,6
MAK	-0,9	2,9	2,8	-1,1	1,0	0,0
CG	-5,7	2,5	3,2	-0,9	1,0	0,2
SRB	-3,5	1,0	1,6	-1,6	-2,3	-2,0
JIE6	-1,8	1,8	2,2	-0,6	-0,5	-0,6
EU11	...	2,0	3,1	1,3	...	0,9

Izvor: Statistički zavodi zemalja JIE6 i osoblje Svetske banke (2013). Proseci su ponderisani BDP-om.

Bez obzira na opštu recesiju, rast se znatno razlikovao u pojedinačnim zemljama JIE6. Rast u Srbiji i BJR Makedoniji zabeležio je najveće smanjenje za 1,6 i 1,1 procenat, respektivno, u prvoj polovini 2012. godine. Kosovo je ekstreman slučaj čiji realni rezultat i dalje pokreću doznake od dijasporne, kao i velike javne investicije, a ekonomija Albanije je porasla za 1 procenat, bazirano na porastu domaće tražnje. Ta kretanja su izazvali niži izvoz i investicije. Visoka nezaposlenost sputava potrošnju. Čak i uz očekivani postepeni oporavak u drugoj polovini godine, JIE6 će kao grupa ostati u recesiji za ovu godinu u celini. Nezaposlenost – a najviša regionalna nezaposlenost u Evropi je u proseku oko 25 procenata

¹ JIE6 su Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija.

(izuzimajući Kosovo, čija nezaposlenost prelazi 40 procenata, što je delom kompenzovano radom u neformalnom sektoru) – i dalje će rasti.

Loši rezultati industrije usporavaju oporavak. U celom regionu industrijska proizvodnja je opadala tri kvartala uzastopce, od četvrtog kvartala 2011. do zaključno sa drugim kvartalom 2012. godine. Pad je bio najintenzivniji u prvom kvartalu 2012. godine, kada su mnoge fabrike morale da budu nedeljama zatvorene zbog neuobičajeno hladne zime, zimske suše i s njom povezanih nestašica struje iz hidroelektrana, kao i pada tražnje za industrijskim izvoznim proizvodima. Kao rezultat toga, ponderisani prosečni rast industrijske proizvodnje u prvom kvartalu bio je -10,1 procenat. Najznačajniji pad se desio u Albaniji (-20,3), za kojom je sledila Crna Gora (-14,7 procenata).

Tabela 2: JIE6: Realni rast industrijske proizvodnje po kvartalima (u procentima, međugodišnje)

Država ²	2011.				2012.	
	1. kvartal	2. kvartal	3. kvartal	4. kvartal	1. kvartal	2. kvartal
Albanija	11,1	-5,4	5,6	-9,7	-20,3	6,4
Bosna i Hercegovina	11,1	6,2	6,0	2,9	-9,4	-4,1
Makedonija	13,8	5,3	1,4	-4,7	-8,5	-5,6
Crna Gora	-10,2	-21,0	3,6	-11,6	-14,7	1,9
Srbija	5,7	3,8	-1,8	0,4	-6,4	-3,1
<i>Proseci</i>						
Prost	6,3	-2,2	3,0	-4,6	-11,8	-0,9
Ponderisan BDP-om	7,8	1,6	1,8	-2,1	-10,1	-1,7

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku i proračuni osoblja Svetske banke.

Mada regionalna industrijska proizvodnja u celini i dalje opada, ima naznaka oporavka. Pad proizvodnje je bio značajno manji u drugom kvartalu, kada je bio samo -1,7 procenata (međugodišnje). Pored toga, reaktiviranje prethodno zatvorenih fabrika pomoglo je da se poveća proizvodnja u Albaniji i Crnoj Gori. S druge strane, industrija je opala u Makedoniji za 5,6 procenata, u Srbiji za 3,1 procenat, a u BiH za 4,1 procenat. Međutim, FIAT povećava proizvodnju, što će značajno doprineti ne samo rastu Srbije već, zbog razmera te proizvodnje, i rastu industrijske proizvodnje u celom regionu.

Okvir 1: FIAT u Srbiji: Automobilska industrija se vraća na zapadni Balkan

Otvaranje velike fabrike FIAT u Srbiji i nedavne strane investicije u proizvodnju auto-delova u BJR Makedoniji nagoveštavaju postepen povratak automobilske industrije na zapadni Balkan i obećavaju revitalizaciju nekih oblasti njegove industrije. FIAT i Vlada Srbije su osnovali zajedničko preduzeće – FIAT Automobili Srbija d.o.o. u kojem FIAT ima 66 procenata, a Srbija 34 procenta kapitala. Investicija Srbije je uglavnom prirodna (zemlja, postojeći objekti i unapređenja infrastrukture u gradu Kragujevcu: pristupni putevi i pruge, bolje snabdevanje energijom, itd). Do sada je uspostavljena i radi jedna proizvodna linija (planirane su tri); očekuje se da proizvede 30.000 automobila (model 500L) u 2012. godini i oko 150.000 u 2013. godini. Procenjuje se da će prihod biti oko 400 miliona EUR za 2012. i čak 2 milijarde EUR u 2013. godini (oko 6 procenata BDP-a Srbije); iako će se to uglavnom odnositi na model 500L, FIAT planira i da počne proizvodnju „Punta“, mada za početak samo oko 10.000 komada.

Pored problema industrije, izuzetno loša žetva širom Balkana limitirala je poljoprivrednu proizvodnju, doprinoseći kako opštoj recesiji tako i pritiscima na domaće cene hrane (Tabela 3). Poljoprivredna proizvodnja širom regiona je cele godine trpela zbog ekstremnog vremena. Prvo su zimi temperature dostigle rekordne minimume, pa je usledila suša. Zatim se, tokom leta, region, kao i mnogi drugi delovi sveta, suočio sa teškom sušom. Kao rezultat toga, poljoprivredna proizvodnja je

Tabela 3: JIE6: Pad realne poljoprivredne proizvodnje u 2012. godini

Poljoprivredna proizvodnja, kvartalne stope rasta (međugodišnje)	2012.	
	1. kvartal	2. kvartal
ALB	4,5	5,6
BIH ¹	-4,5	-4,1
MKD	3,3	0,0
MNE	-10,0	30,0
SRB	-19,0	-17,2

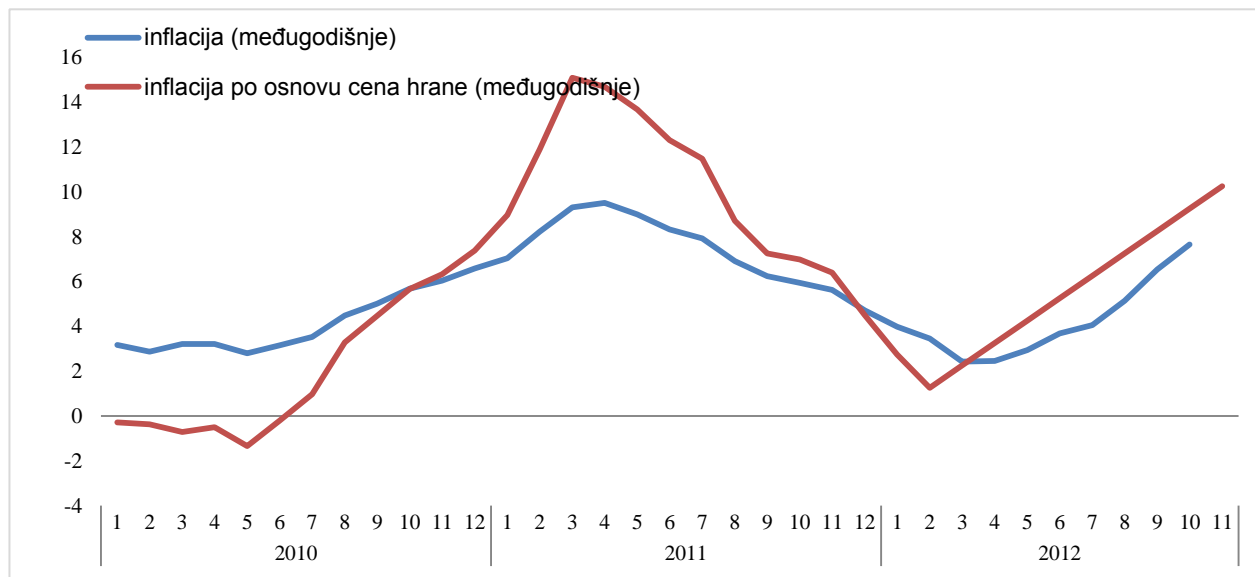
¹ Podaci dostupni samo za Republiku Srpsku.

Napomena: Kod svih zemalja osim Crne Gore, indeksi su bazirani na dodatnoj vrednosti po stalnim cenama. Kod Crne Gore, baza je fizička proizvodnja. Kod BJR Makedonije, međukvartalni desezonirani podaci.

² Kosovo ne daje visokofrekventne podatke o industrijskoj proizvodnji.

zabeležila veliki pad. Rezultati za treći kvartal mogli bi da budu naročito loši za zemlje koje su svoje poljoprivredne aktivnosti koncentrisale na proizvodnju žitarica i voća. Najsnažnije je pogođena Srbija, a donekle i BiH. Samo u prvoj polovini godine Srbija je doživela pad dodate vrednosti u poljoprivredi za 18 procenata. Kao rezultat toga, inflacija po osnovu cena hrane i opšta inflacija prema indeksu potrošačkih cena (CPI) u JIE6 preokrenula je opadajući trend koji je počeo marta 2012. godine (Slika 4).

Slika 4: JIE6: Inflacija - CPI i cene hrane (procenata)

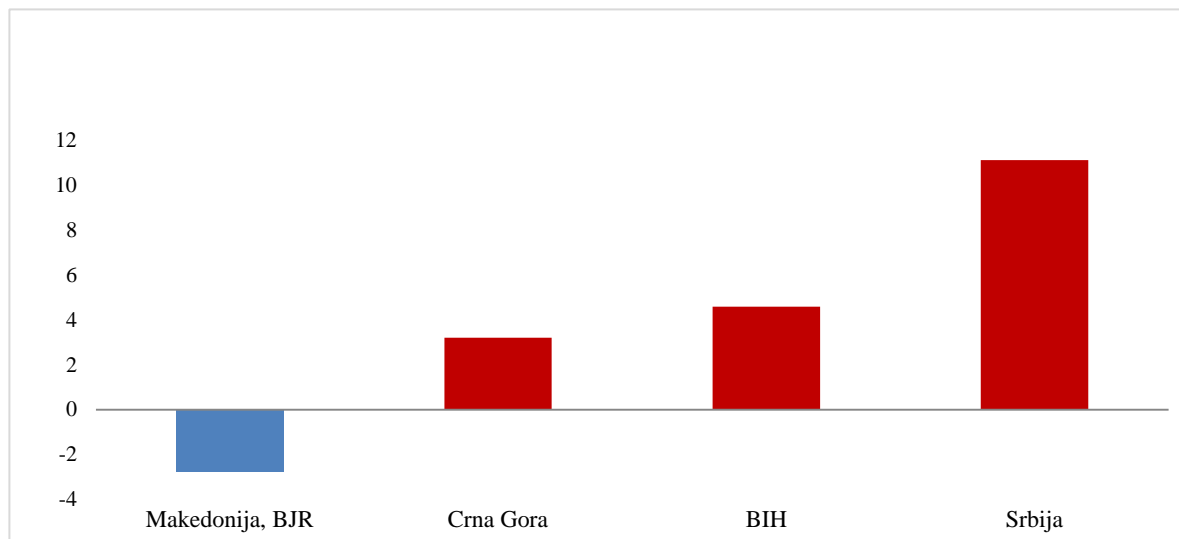


Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku JIE6.

C. TRŽIŠTA RADA – NASTAVAK KRIZE

Sa drugim talasom recesije nastavlja da raste nezaposlenost u zemljama JIE6. Tri godine pošto je svetska kriza pogodila region JIE6 i dalje slabe tržišta rada u većini njegovih ekonomija. Nezaposlenost u Srbiji i BiH, mnogo je veća u 2012. nego što je bila u 2008. godini (Slika 5). U Srbiji je stopa nezaposlenosti skočila za 11 procentnih poena, što je gubitak radnih mesta bez presedana (Okvir 2), a u BiH je stopa porasla za skoro 5 procentnih poena. Među zemljama u razvoju Evrope i centralne Azije samo su tri baltičke zemlje doživele rast stopa nezaposlenosti od čak 11-12 procentnih poena tokom globalne krize, ali su do 2011. godine sve te tri zemlje spustile stope za 2,5-4,5 procentnih poena. Osim toga, gubici radnih mesta u baltičkim zemljama bili su rezultat oštre ekonomske recesije i dvocifrenog pada proizvodnje. Za razliku od njih, smanjenje proizvodnje u Srbiji i BiH je mnogo blaže, ali je pogoršanje na tržištu rada mnogo dugotrajnije. I stopa nezaposlenosti u Crnoj Gori je veća no što je bila pre krize, mada je uticaj krize bio slabiji. U istoj grupi je verovatno i Albanija, s obzirom na povratak nekih emigranata iz Grčke, čime je pogoršan problem nezaposlenosti, ali nisu dostupni međunarodno uporedivi podaci iz ankete o radnoj snazi. Bolje rezultate su imali BJR Makedonija i Kosovo jer poslednjih godina te dve privrede rastu umereno.

Slika 5: Promena stopa nezaposlenosti u JIE6, 2008. i 2012. (procentnih poena)*

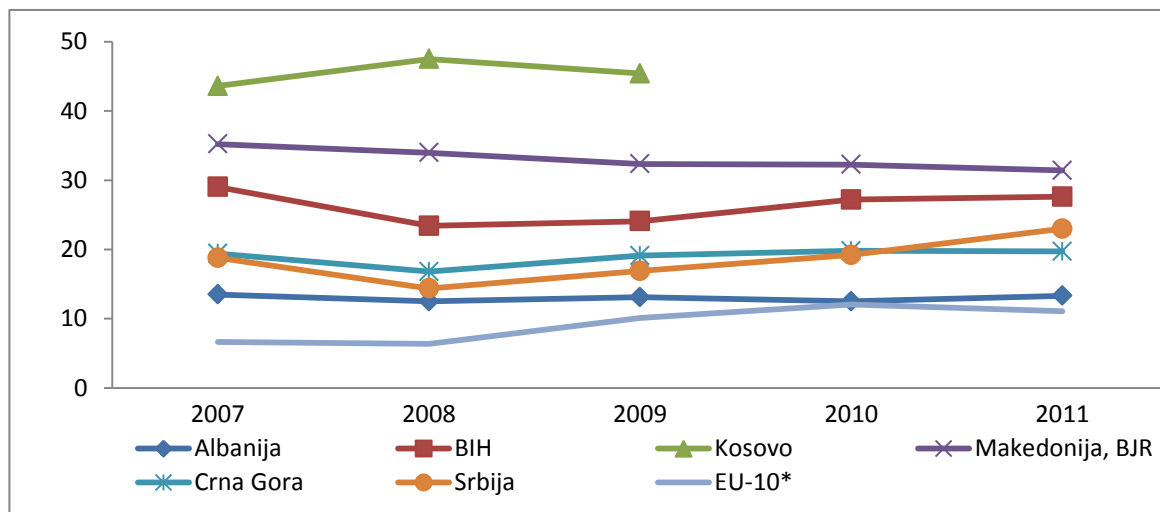


Izvor: Ankete o radnoj snazi (ARS) nacionalnih zavoda za statistiku.

* Najnoviji podaci iz ARS za 2011. godinu; nisu dostupni za Kosovo i Albaniju.

Visoka nezaposlenost je i dalje veliki ekonomski i socijalni izazov za region (Slika 6). Kosovo, sa nezaposlenošću na nivou od 43,5 procenata, BJR Makedonija, 31 procenat, BiH i Srbija na oko 28 procenata predstavljaju ekstremne slučajeve u Evropi u celini, a rangiraju se visoko i na globalnom nivou. Prema publikaciji „Indikatori svetskog razvoja“ Svetske banke, mali broj zemalja u svetu ima stope nezaposlenosti više od 25 procenata. Kao što je pomenuto u prethodnim izdanjima ovog izveštaja, naročito obeshrabrujući problemi za region su nezaposlenost mladih i dugoročna nezaposlenost. Produžetak usporavanja ekonomske aktivnosti bi povećao već hroničan problem dugoročne nezaposlenosti.

Slika 6: Stope nezaposlenosti, JIE6 i EU10



Izvor: Ankete o radnoj snazi nacionalnih zavoda za statistiku.

Napomena: Podaci za Kosovo za 2010-2011. godinu nisu dostupni; podaci za Albaniju su iz administrativnih izvora. Grupu zemalja EU10 čine: Bugarska, Češka Republika, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija, Poljska, Rumunija, Slovačka Republika i Slovenija. EU11 uključuje i Hrvatsku.

Okvir 2: Nagli rast nezaposlenosti u Srbiji

Nezaposlenost je u Srbiji naglo porasla kao rezultat ekonomske krize iz 2008-9. i nastavila je da ide naviše u 2010-2011. godini iako se privreda vratila na blago pozitivan rast; sa povratkom u recesiju u 2012. godini, verovatno će se pogoršati pre nego što se poboljša. Procene iz Ankete o radnoj snazi (ARS) ukazuju da je udeo nezaposlenih u ukupnoj radnosposobnoj populaciji starosti 15 i više godina povećan sa 15,8 procenata u aprilu 2009. na 19,5 procenata u aprilu 2010, 22,5 procenata u aprilu 2011. i 23,7 procenata u novembru 2011. godine.

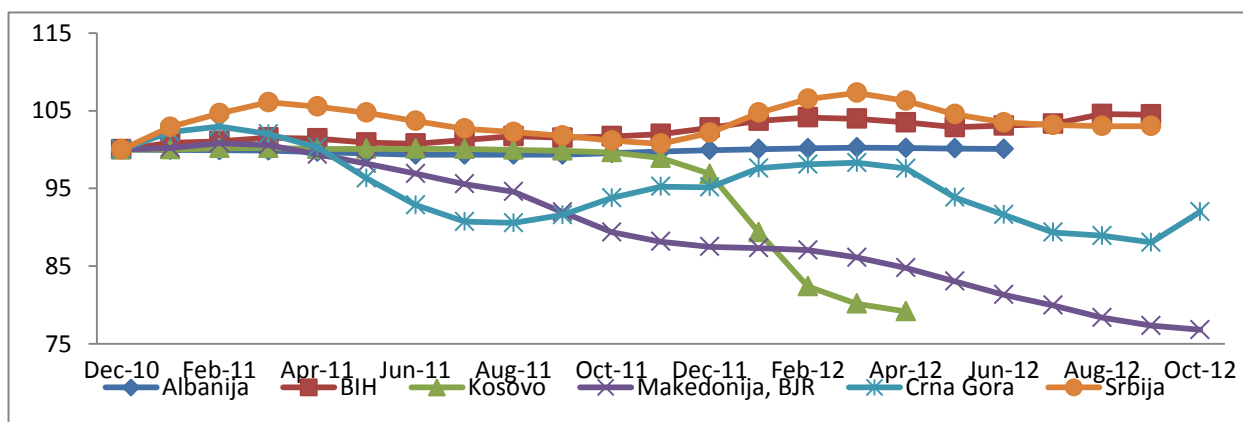
I neaktivnost je u porastu. U periodu 2009-2011. godine ne samo da se povećao broj nezaposlenih za preko 250.000 već se za preko 340.000 smanjila ekonomski aktivna populacija. Procene na osnovu ARS ukazuju da je radna neaktivnost bila naročito visoka kada je počela finansijska kriza i između aprila 2008. i aprila 2009. godine četvrtina onih koji su bili neformalno zaposleni prešla je u neaktivne. Od onih koji su bili nezaposleni u aprilu 2008. godine više od 20 procenata je potpuno napustilo tržište rada do aprila 2009. godine.

Pronalaženje posla za nezaposlene je izuzetno teško. Od onih koji su bili nezaposleni u aprilu 2009. godine, 85 procenata je bilo i dalje nezaposleno u aprilu 2010, a samo 9 procenata je uspelo da pređe u zaposlene, najčešće u formalnom sektoru. Slično tome, od onih koji su bili nezaposleni u aprilu 2010, 83 procenta je bilo i dalje nezaposleno u aprilu 2011. godine, dok je udeo onih koji su prešli u zaposlene i dalje bio ispod 10 procenata.

Izvor: Svetska banka (2012c), na osnovu podataka iz Ankete o radnoj snazi za Srbiju.

Podaci iz administrativnih izvora o registrovanim nezaposlenim licima potkrepljuju gornju analizu i omogućavaju praćenje trendova u 2012. godini u svim zemljama JIE6 (Slika 7). Podaci o registrovanim nezaposlenim licima iz administrativnih izvora (obično Službi za zapošljavanje) manje su pouzdani od podataka iz ARS i nisu uporedivi po zemljama. I pored toga, ti podaci pokazuju razliku u rezultatima sličnu onoj koju ilustruju podaci iz ARS. Broj registrovanih lica koja traže posao veći je u 2012. nego u 2011. godini u BiH i Albaniji. Međutim, u 2012. godini je opao broj registrovanih lica koja traže posao u BJR Makedoniji, Crnoj Gori i na Kosovu – mada u BJR Makedoniji i na Kosovu deo te razlike može da se objasni izmenama regulative o radu.³

Slika 7: Registrovana nezaposlena lica u 2011. (januar 2011 = 100)



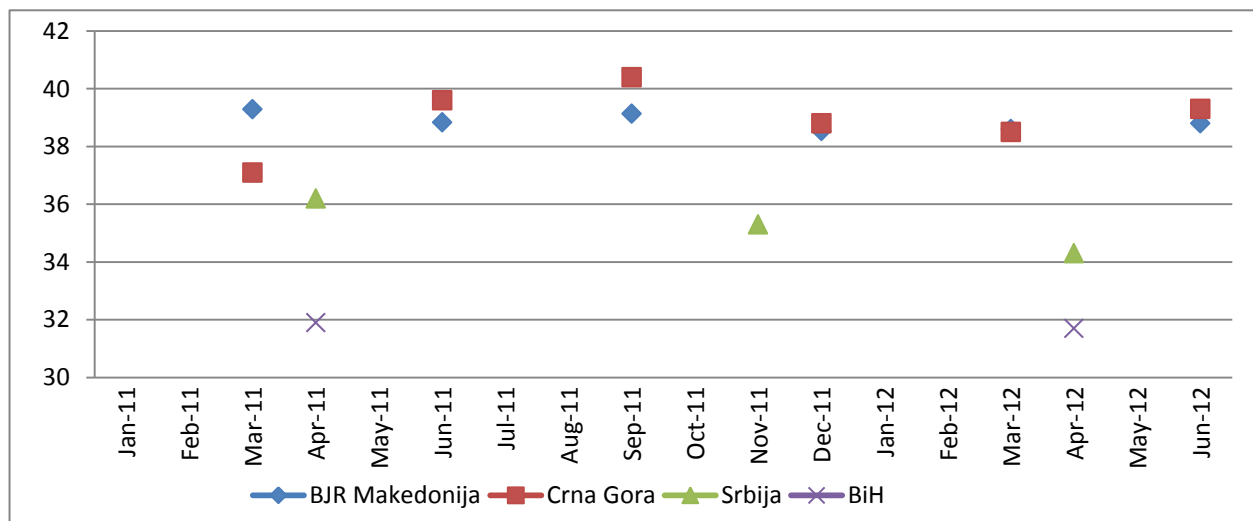
Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku.

³ U BJR Makedoniji je pružanje besplatnog zdravstvenog osiguranja odvojeno od statusa pojedinaca na tržištu rada, a vlasti uvode dodatne mere da racionalizuju registar nezaposlenih. Kosovo je uvelo digitalnu bazu podataka o licima koja traže posao koja je omogućila da se eliminiše zastarela papirna evidencija.

Stopa aktivnosti na tržištu rada u zemljama JIE6 tradicionalno je niža nego u zemljama EU i kreće se od 44 procenta u BiH do 56 procenta u BJR Makedoniji.⁴ Stopa aktivnosti je bila relativno stabilna između 2011. i 2012. godine. Najveća promena je bila u Crnoj Gori: povećanje od 0,5 procentnih poena koje se odrazilo u porastu stope zaposlenosti. S druge strane, Srbija je u poslednje tri godine doživela pad aktivnosti na tržištu rada. To povlačenje iz radne snage predstavlja dodatnu „skrivenu nezaposlenost“ izvan zvaničnih podataka.

Raspoloživi podaci o zaposlenosti iz ARS za 2012. godinu u najboljem slučaju daju mešovitu sliku (Slika 8. Na regionalnom nivou, stope zaposlenosti su najviše u Crnoj Gori i najniže u BiH. Zaposlenost i dalje opada u Srbiji i u BiH. U Srbiji je od 2008. godine izgubljeno oko 680.000 radnih mesta – što je zapanjujućih 30 procenta ukupne zaposlenosti u 2012. godini. Izgleda da su ti gubici koncentrisani u poljoprivredi, finansijama i građevinarstvu, sektorima koje su naročito jako pogodili ciklični i strukturni faktori. S druge strane, posle gubitaka radnih mesta u prvom kvartalu 2012. godine, Crna Gora je zabeležila najveći porast zaposlenosti u drugom kvartalu, mada to delom potiče od priprema za turističku sezonu, a godišnji podaci pokazuju nastavak teških uslova.

Slika 8: Stope zaposlenosti u JIE6 (2011-2012), u procentima

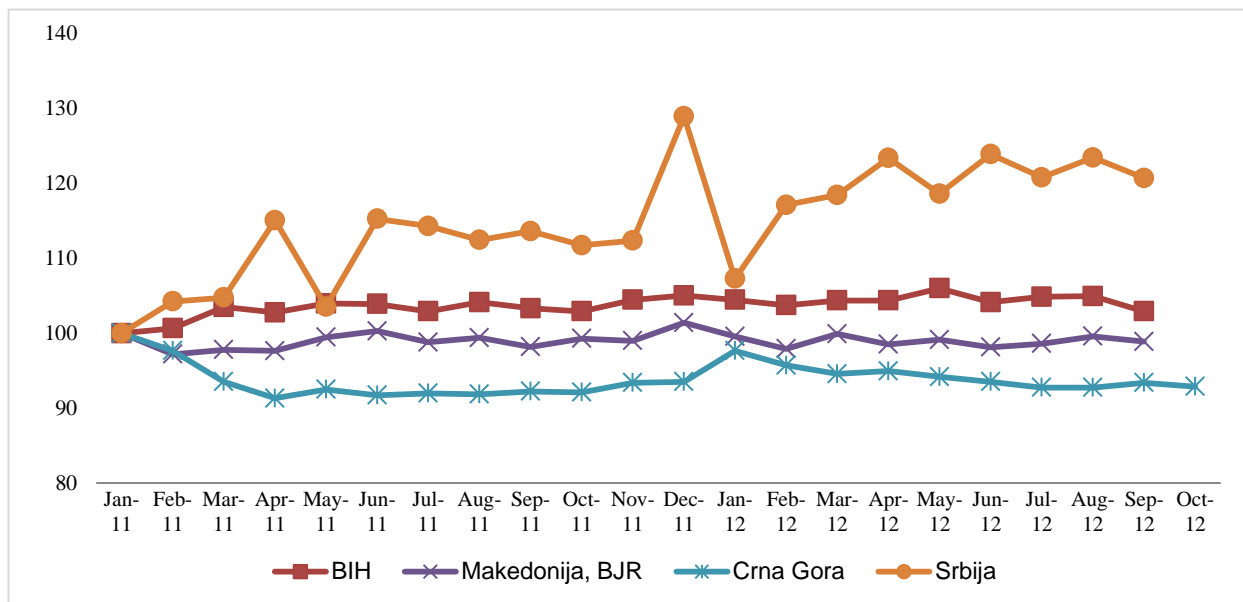


Izvor: Ankete o radnoj snazi nacionalnih zavoda za statistiku.

Kretanja zarada u regionu odražavaju rezultate na tržištu rada. U uslovima velike nezaposlenosti, zarade u JIE6 uglavnom su ili stagnirale (BiH) ili opadale (BJR Makedonija i Crna Gora), pri čemu je u ovoj drugoj grupi inflacija izazvala još veći pad realnih zarada (Slika 9 i Slika 10 Izuzetak je Srbija, gde su bile u porastu nominalne zarade (izuzimajući uobičajen pad u januaru posle porasta u decembru zahvaljujući isplati 13. plate).

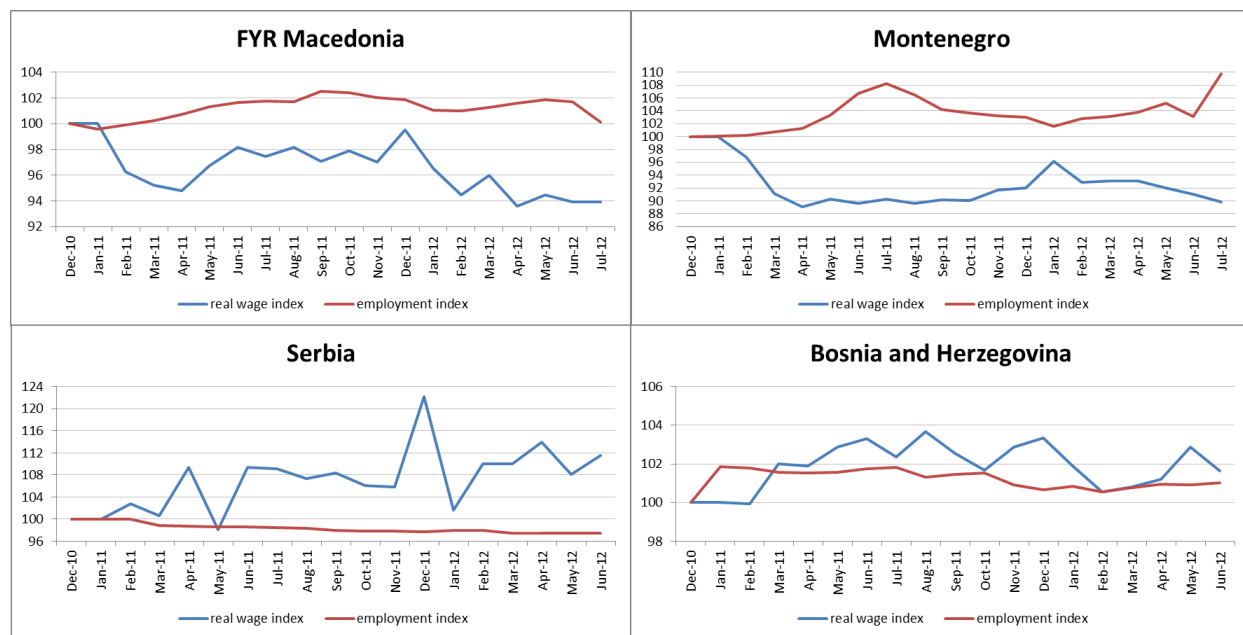
⁴ Koristeći kriterijum „starost od 15 i više godina“ da bi se definisala aktivna populacija.

Slika 9: Promene bruto prosečnih nominalnih zarada (januar 2011. = 100)



Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku.

Slika 10: Zaposlenost i Indeks realnih zarada (decembar 2010. = 100)



Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku i procene Svetske banke.

Problem radnih mesta u regionu je i problem socijalne inkluzije. Niska aktivnost radne snage prikriva ogromne nejednakosti na štetu žena, mladih, lica sa nižim nivoom obrazovanja i etničkih manjina. U JIE6 je udeo žena koje su zaposlene ili aktivno traže posao relativno nizak, što bi se moglo protumačiti kao „skrivena nezaposlenost“. Na primer, na Kosovu je zaposlenost žena na nivou od samo 9,2 procenta, manje od jedne četvrtine zaposlenosti muškaraca. Rezultati tržišta rada su značajno različiti i po etničkim grupama; na primer, mnogo je verovatnije da će biti nezaposleni Romi nego lica iz drugih etničkih grupa,

a učešće u radnoj snazi među albanskim ženama je gotovo zanemarljivo u poređenju sa drugim etničkim grupama.

Rešavanje problema otvaranja radnih mesta će iziskivati da vlade odu dalje od reformi institucija tržišta rada i aktivnih politika na tržištu rada. Kao što se govori u izveštaju Svetske banke „Radna mesta u istočnoj Evropi i centralnoj Aziji“ i „Izveštaju o svetskom razvoju za 2013. godinu u pogledu radnih mesta“, slabi rezultati u oblasti tržišta rada i socijalne inkluzije posledica su višestrukih, međusobno veoma povezanih faktora uključujući kretanja tražnje za radnom snagom, neusklađenosti kvalifikacija, prepreke mobilnosti radne snage, ograničenu delotvornost mehanizama posredovanja na tržištu rada, slabo usklađene sisteme visokoškolskog obrazovanja. Ekonomska kriza sa kojom se suočava većina tih zemalja i dalje intenzivira već postojeće strukturne slabosti, pri čemu učešće u radnoj snazi opada, a nezaposlenost i siromaštvo su u porastu. Osim toga, kako stanovništvo u većini zemalja u regionu stari, rapidno raste broj penzionera u odnosu na radno sposobnu populaciju, dodatno naprežući tržišta rada i celokupan socijalni model. Bez brze akcije u pogledu politika, situacija će se verovatno pogoršati. Odgovor na ove izazove putem niza mera za podsticanje rasta, konkurentnosti i otvaranje radnih mesta moglo bi da poveća životni standard, produktivnost i društvenu koheziju (Okvir 3). Produktivnija i bolje plaćena radna mesta, kako pokazuje „Izveštaj o svetskom razvoju“ za 2013. godinu, mogu da poboljšaju životni standard tako što će obezbediti zaradu, izvući ljude iz siromaštva i povećati njihovu potrošnju, kao i povećati produktivnost. Ona mogu i da ojačaju društvenu koheziju kada se otvore ekonomske mogućnosti za sve društveno-ekonomske i demografske grupe.

Da li za loš učinak tržišta rada JIE6 treba kriviti propise o radu? Čini se da je odgovor delimično potvrđan. U zemljama u kojima većinu radnih mesta otvara privatni sektor, propisi o radu mogu da olakšavaju ili ometaju otvaranje radnih mesta i ostvarivanje prava na zaradu. Treba regulisati tržišta rada da bi se radnici zaštitili od nepravednog tretmana i osiguralo efikasno sklapanje ugovora između poslodavaca i radnika. Međutim, prekomerna regulacija može da ode dalje od rešavanja tržišnih poremećaja i da ograniči otvaranje radnih mesta. Gde se nalaze zemlje JIE6 na regulatornom spektru? Dva globalna indeksa pomažu da se odgovori na ovo pitanje: indeks lakoće poslovanja (Doing Business) Svetske banke koji se odnosi na „zapošljavanje radnika“⁵ i indeks „efikasnosti rada“ Svetskog ekonomskog foruma (WEF). Indeks lakoće poslovanja posmatra indikatore koji mere fleksibilnost u regulisanju zapošljavanja, radnog vremena i viška radne snage. Ta tri aspekta propisa o radu mere se pomoću 21 podindikatora (Slika 11 i Slika 12 sadrže 12 indikatora koji imaju najveću heterogenost u zemljama JIE6)

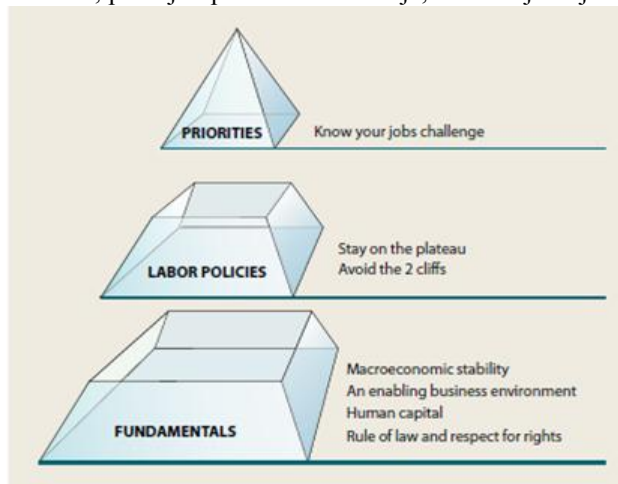
⁵ www.doingbusiness.org

Okvir 3: Izveštaj o svetskom razvoju u pogledu radnih mesta: Implikacije po politike na tržištu rada

U uslovima globalnog fokusa na radna mesta posle globalne ekonomske krize, u Izveštaju Svetske banke o svetskom razvoju za 2013. godinu (WDR 2013) sugerise se sveobuhvatan pristup javnim politikama za otvaranje ne bilo kakvih radnih mesta, već radnih mesta koja su dobra za razvoj. Radna mesta dobra za razvoj su ona radna mesta koja podižu životni standard, povećavaju produktivnost i podstiču društvenu koheziju.

U Izveštaju o svetskom razvoju za 2013. godinu predlaže se troslojan pristup otvaranju radnih mesta dobrih za razvoj:

„Prvo, temelji politike – uključujući makroekonomsku stabilnost, povoljno poslovno okruženje, investicije u ljudski kapital i vladavinu prava – od suštinskog su značaja kako za rast tako i za otvaranje radnih mesta. Drugo, dobro osmišljene politike rada mogu pomoći da se obezbedi da rast dovodi do mogućnosti zaposlenja, ali moraju da budu dopunjene širim pristupom otvaranju radnih mesta koji prevazilazi tržište rada. Treće, vlade treba da strateški odrede koja radna mesta će učiniti najviše za razvoj imajući u vidu konkretan kontekst zemlje i da uklone ili kompenzuju prepreke koje sprečavaju privatni sektor da otvara više tih radnih mesta“.

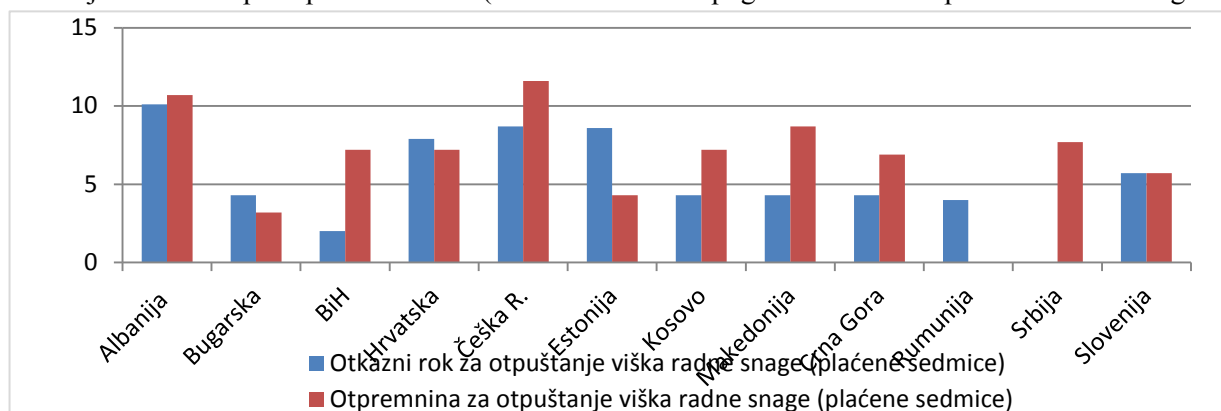


Dakle, Izveštaj o svetskom razvoju za 2013. godinu proširuje diskusiju o otvaranju radnih mesta preko politika na tržištu rada. Iznosi se mišljenje da politike na tržištu rada retko predstavljaju

obavezujuće ograničenje za otvaranje radnih mesta dobrih za razvoj, osim ukoliko su prekomerne ili minimalne. Politike na tržištu rada, uključujući propise o radu, kolektivno pregovaranje, aktivne programe na tržištu rada i socijalnu zaštitu, mogu destimulisati formalno zapošljavanje i produktivnost kada su prekomerne ili kada neadekvatna regulativa omogućava štetne oblike rada. Ukoliko se politike na tržištu rada drže u razumnim okvirima, njihovi ukupni efekti se odnose više na preraspoređivanje nego na zaposlenost. Na primer, zakonodavstvo o zaštiti u oblasti zapošljavanja često ima samo skromne efekte na ukupnu zaposlenost, ali ono favorizuje muškarce u najboljim godinama u odnosu na mlade, žene i niskokvalifikovane. S druge strane, pokazalo se da aktivni programi na tržištu rada i politike socijalne zaštite promovisu veću ravnopravnost u pogledu zapošljavanja i zarada.

Regulisanost tržišta rada JIE6 znatno se razlikuje od zemlje do zemlje u svakoj oblasti regulacije, ali ima prostora da se tržišta rada učine fleksibilnijim. Što se tiče fleksibilnosti zapošljavanja, Albanija i Srbija zabranjuju korišćenje ugovora o radu na određeno vreme za stalne poslove, a ostale četiri zemlje su odredile maksimalno trajanje **ugovora o radu na određeno vreme**. **Minimalna zarada** za radnike ili pripravnike više je nego dvostruko veća u BiH nego na Kosovu – ostale zemlje su negde između. Albanija i Makedonija propisuju najviše **naknade za rad** u dane odmora i u noćnoj smeni. U zemlji u kojoj je najlakše otpustiti radnike, Albaniji, poslodavci moraju da plate najveću otpremninu. Što se tiče fleksibilnosti zapošljavanja, postoji niz raznovrsnih pristupa fleksibilnosti zapošljavanja u celom regionu JIE6, tako i u Evropi (**Error! Reference source not found.**). Visoka minimalna zarada može predstavljati destimulaciju za poslodavce da zapošljavaju mlade radnike i u tom pogledu je BiH ekstreman primer u negativnom smislu. Albanija i Srbija zabranjuju korišćenje ugovora o radu na određeno vreme za stalne poslove, ali to je praksa i u nekoliko zemalja EU11. Četiri zemlje JIE6 su odredile maksimalno trajanje ugovora o radu na određeno vreme a u Srbiji, BiH i Crnoj Gori taj period je kraći nego u uporednim zemljama EU11. Ukupno gledano, Kosovo ima najfleksibilnije propise za zapošljavanje

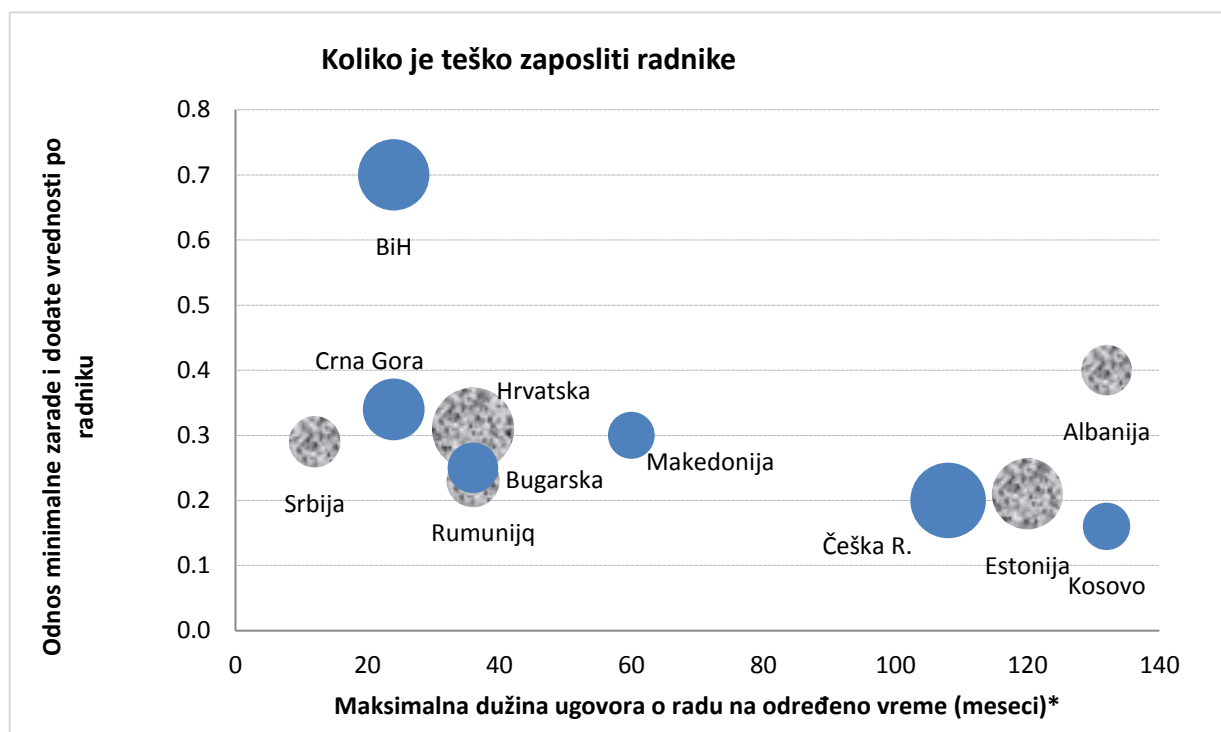
radnika, ali ima i najveću stopu nezaposlenosti u Evropi. Na kraju, propisi mogu da se razlikuju i po tome koliko je teško i skupo zaposliti radnike (Slika 13: Uslovi u pogledu troškova otpremnina i otkaznog roka



Izvor: Izveštaj Svetske banke "Doing Business" (Poslovanje) za 2013. godinu

). Mada nesumnjivo ima prostora za dalje poboljšanje fleksibilnosti tržišta rada u JIE6, za taj uglavnom strukturni problem nezaposlenosti najpre će biti potrebno ponovno uspostavljanje snažnog ekonomskog rasta, kao i druge strukturne reforme (npr. investiciona klima).

Slika 11: Koliko je teško zaposliti radnike u JIE6

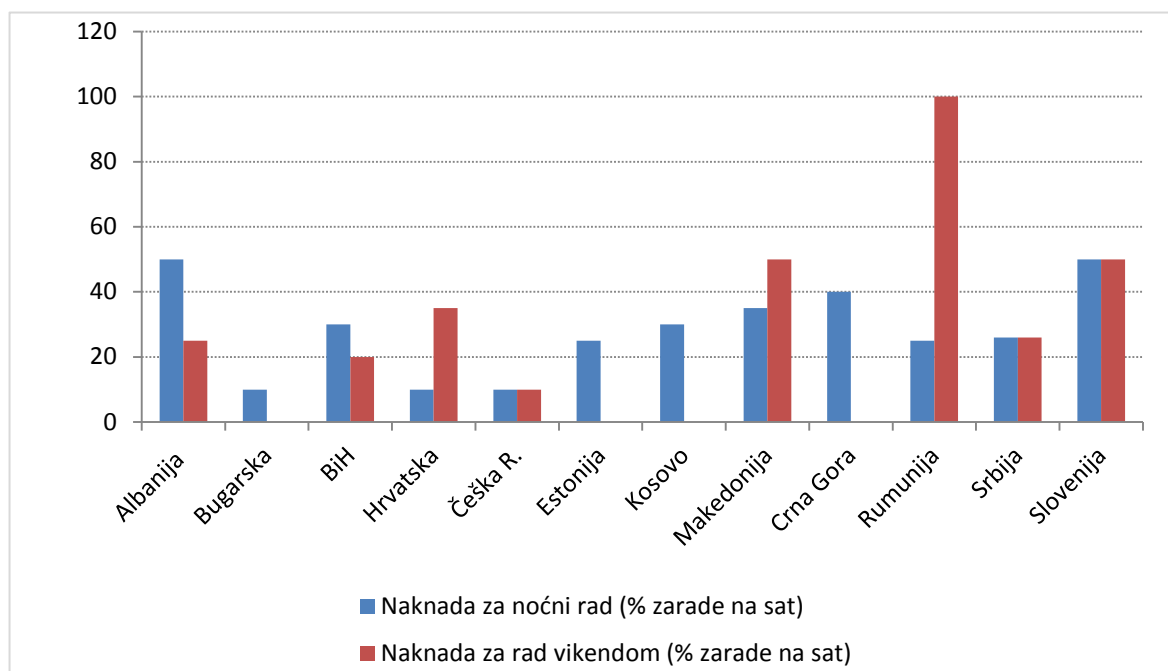


Izvor: Izveštaj Svetske banke "Doing Business" (Poslovanje) za 2013. godinu

Napomena: Veličina kruga prikazuje minimalnu zaradu devetnaestogodišnjeg radnika. Zemlje označene plavom bojom dozvoljavaju korišćenje ugovora o radu na određeno vreme za stalne poslove.

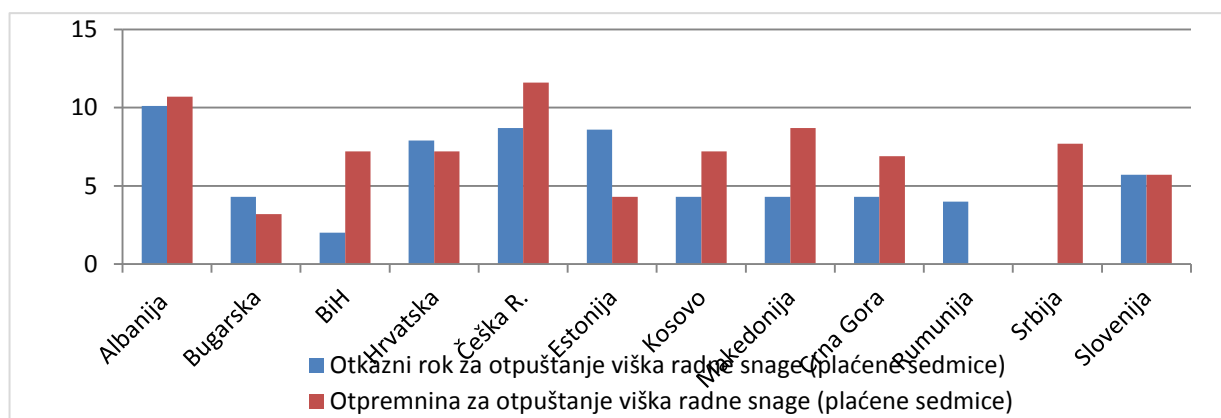
*Albanija i Kosovo nemaju ograničenje u pogledu maksimalnog trajanja ugovora o radu na određeno vreme.

Slika 12: Naknade za noćnu smenu i rad u dane odmora u JIE6



Izvor: Izveštaj Svetske banke "Doing Business" (Poslovanje) za 2013. godinu.

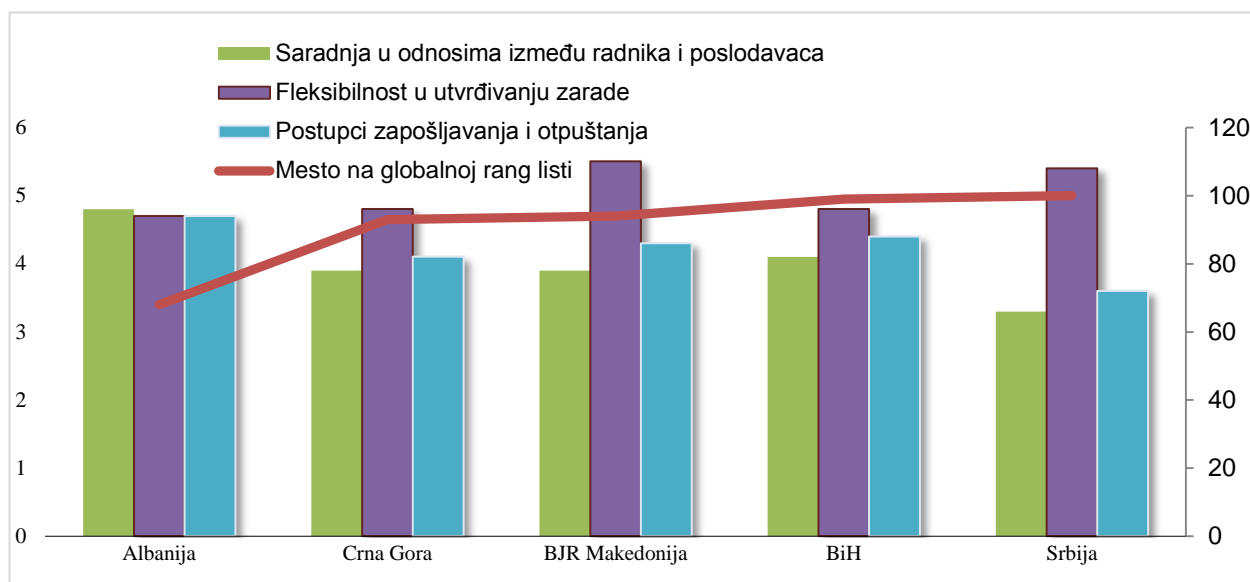
Slika 13: Uslovi u pogledu troškova otpremnina i otkaznog roka



Izvor: Izveštaj Svetske banke "Doing Business" (Poslovanje) za 2013. godinu

I Indeks globalne konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma (WEF) prati regulisanost tržišta rada. Indeks efikasnosti rada, jedan od 11 podindeksa, ocenjuje efikasnost i fleksibilnost tržišta rada. Sastoji se od četiri oblasti, od kojih se u tri prikupljaju percepcije, dok četvrta – o troškovima otpremnina – potiče iz radnog zakonodavstva. Zemlje JIE6 (izuzev Kosova, koje nije obuhvaćeno) rangirane su relativno nisko u pogledu regulatorne efikasnosti (Slika 14). Najbolje je rangirana Albanija, kao 68. od 144 zemlje. Ostale četiri su sve rangirane između 93. i 100. mesta. Među zemljama iz regiona, Bugarska je rangirana kao 45, mada je Hrvatska 106, a Rumunija 124. Izuzev Albanije, ostale četiri zemlje JIE najniže su rangirane po saradnji u oblasti odnosa između radnika i poslodavaca, za čim slede prakse zapošljavanja i otpuštanja. Postoji velika razlika u troškovima otpremnina – od 8 nedeljnih zarada u Srbiji do 28 nedeljnih zarada u Crnoj Gori.

Slika 14: Indeks efikasnosti rada WEF, 2012–2013.



Izvor: Svetski ekonomski forum.

Napomena: Ocene idu od 1 (najniža) do 7 (najviša).

Dakle, ukratko, s obzirom na visoku nezaposlenost, zemlje JIE6 još moraju dosta toga da urade da bi unapredile institucije i propise o tržištu rada. Međutim, činjenica je da i faktori izvan tržišta rada, kao što su spor ekonomski rast, slabe investicije i potrošnja, nedostaci u investicionoj klimi i uska grla u ekonomiji doprinose izuzetno lošim rezultatima tržišta rada u JIE6. Otvaranje radnih mesta određuje više faktora, a jedna od glavnih determinanti su propisi o radu. Zemlje JIE6 pate od niskih nivoa zaposlenosti delimično zbog nasleđa ekonomske transformacije u 90-im godinama prošlog veka kada je zastareo znatan deo kapitala. Slabu tražnju za radnicima donekle bi mogli da nadoknade propisi o radu koji podstiču otvaranje radnih mesta. Gornja analiza pokazuje da iako su zemlje JIE6 slične zemljama EU11, one imaju mnoštvo mogućnosti da podstaknu otvaranje radnih mesta pojednostavljivanjem propisa o radu. Oblasti za reformu se razlikuju od zemlje do zemlje, ali će rezultati verovatno zavisiti od faktora kao što su robustnost i struktura ekonomskog rasta, kao i kvalitet investicione klime, posebno za mala i srednja preduzeća koja su inkubatori novih radnih mesta.

D. TRGOVINA I SPOLJNI DUG - POGORŠANJE

Zemlje JIE6 su ekonomski tesno povezane sa EU, pa je učinak spoljnog sektora JIE6 u velikoj korelaciji sa onim što se dešava u EU. Ta veza je bila očigledna u pogoršanju trgovine, deficita bilansa tekućih transakcija (DBTT), SDI i transfera širom JIE6 u prvoj polovini 2012. godine. Ekstreman slučaj ovog puta je bila Albanija, čija su trgovinska i spoljna kretanja nadmašila ostatak regiona, delom zbog većeg izvoza nafte i minerala.

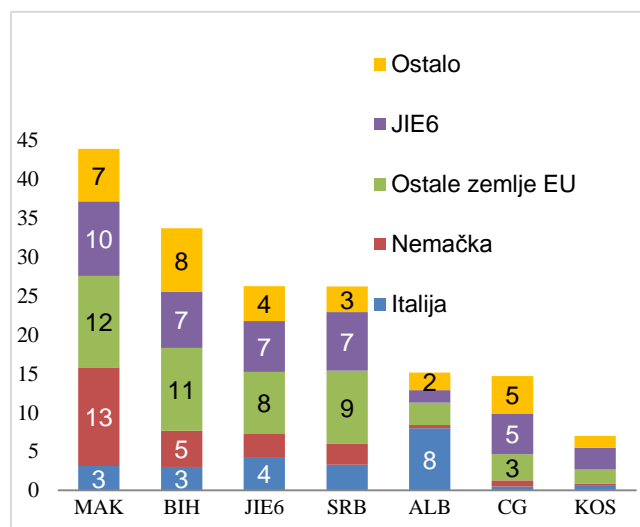
Izvoz i uvoz

Progresivna integracija ekonomija JIE6 u EU znači da je trgovina sa EU od ključne važnosti za učinak izvoza i ekonomski rast JIE6 uopšte. Čak i pri oslabljenoj tražnji, u prvoj polovini 2012. godine na EU je i dalje otpadalo 58 procenata celokupnog izvoza JIE6 (neznatan pad sa 58,8 procenata u 2011. godini). Lavovski deo, 27,6 procenata (pad sa 28,7 procenata u 2011. godini), otpada na Italiju i Nemačku (Slika 15).

Regionalna trgovina je i dalje veoma važna za zemlje JIE6. To posebno važi za BJR Makedoniju, BIH, Srbiju, Crnu Goru i Kosovo, dok je veliki deo albanskog izvoza usmeren ka Italiji i drugim zemljama EU. Udeo regionalnog izvoza u BDP-u povećao se sa 28,3 procenta u 2011. godini na 30,6 procenata u 2012. godini, uglavnom zbog toga što je opao izvoz u druge zemlje. Najveći realan rast izvoza u JIE6 u 2012.

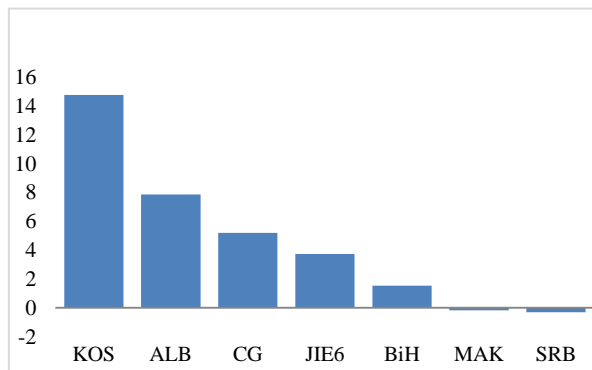
godini imala je Albanija, a sledili su je Kosovo i Crna Gora. Na promene u izvozu u zemljama JIE6 uticao je i veliki pad njihovog izvoza u EU kada su pale cene metala (Slika 16 i Slika 17).

Slika 15: Izvoz (% BDP-a)



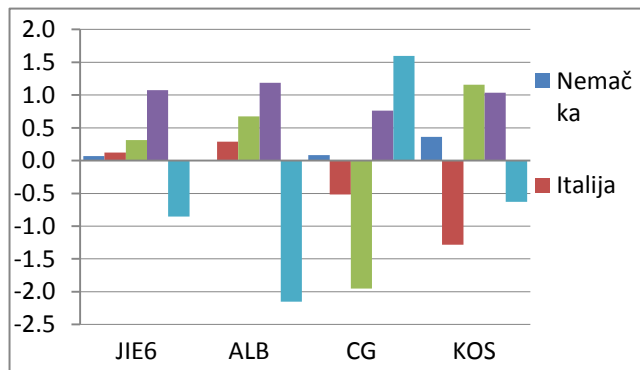
Izvor: Centralne banke JIE6 i UNCTAD.

Slika 16: Rast izvoza u JIE6 (%)



Izvor: SEE6 central banks and Eurostat.

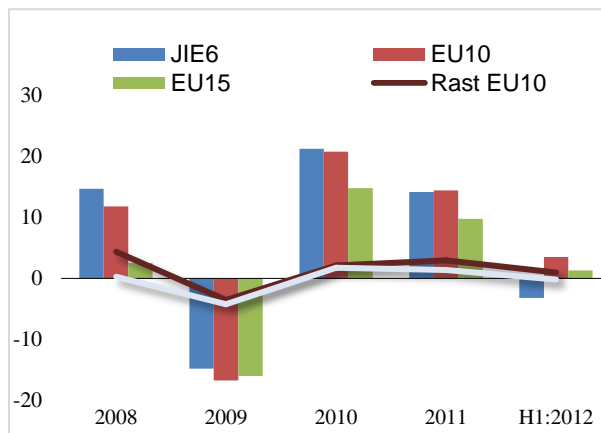
Slika 17: Rast izvoza, JIE6 i EU (%)



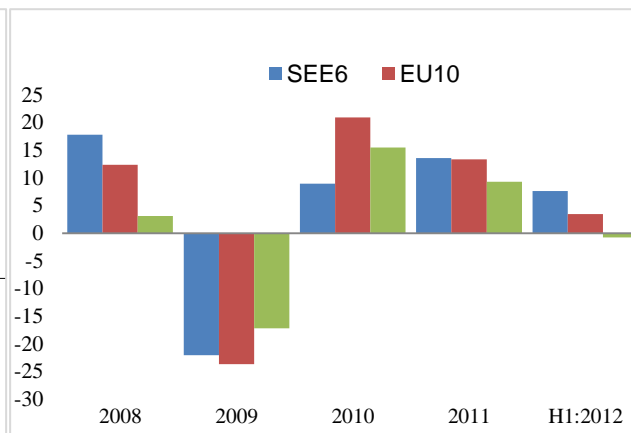
Izvor: SEE6 central banks and Eurostat.

Izvoz JIE6 je usporen u drugoj polovini 2011. godine i prvoj polovini 2012. godine, zbog kako slabe tražnje u evrozoni tako i loših vremenskih prilika. U 2011. godini izvoz JIE6 je porastao za 14,0 procenata u poređenju sa 14,4 procenta za EU10, ali je počeo da opada krajem godine. Pored izuzetno oštre zime, glavni razlog opadanja izvoza u celom regionu je nepovoljna ekonomska klima u EU, koja dovodi do niže uvozne tražnje, a posebno nižih cena metala. Kao rezultat toga, ponderisani prosečni pad u prvoj polovini 2012. godine nije bio beznačajan i iznosio je 2,7 procenata. Izvoz je u nekim zemljama JIE6 opao više nego u drugima zbog pada tražnje EU (Slika 18 i Slika 19).

Slika 18: Izvoz i ekonomski rast (%)



Slika 19: Rast uvoza (%)



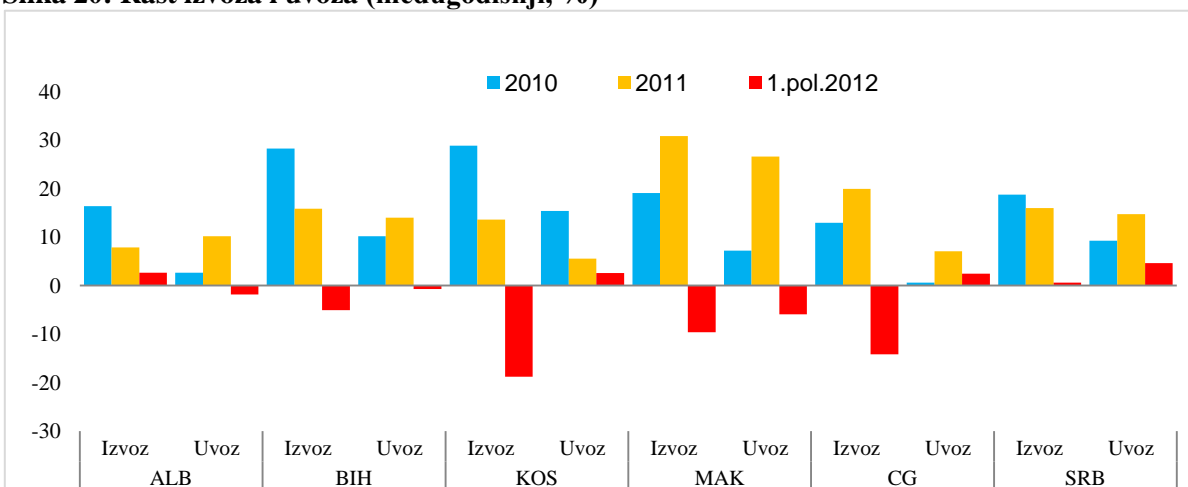
Izvor: Centralne banke JIE6 i Eurostat.

Izvor: Centralne banke JIE6 i Eurostat.

Napomena: Rast izvoza je prikazan stupcima, a rast realnog BDP-a linijama.

Dinamika uvoza JIE6 bila je odraz nedavnog slabljenja domaće tražnje i ukupne ekonomske aktivnosti. Uvoz je u 2011. godini ojačao u celom regionu, rastući 13,8 procenata zahvaljujući domaćoj tražnji i SDI. Međutim, u prvoj polovini 2012. godine rast uvoza je pao na oko 1,6 procenata (međugodišnje) jer je oslabila domaća tražnja i opala industrijska proizvodnja (Slika 20). Tako je, na primer, vrednost uvoza u Albaniji u prvoj polovini 2012. godine opala za -1,8 procenata, uglavnom zbog niže domaće tražnje za hranom i sirovinama i nižeg uvoza energije u drugom kvartalu zbog povoljnijih vremenskih uslova.

Slika 20: Rast izvoza i uvoza (međugodišnji, %)



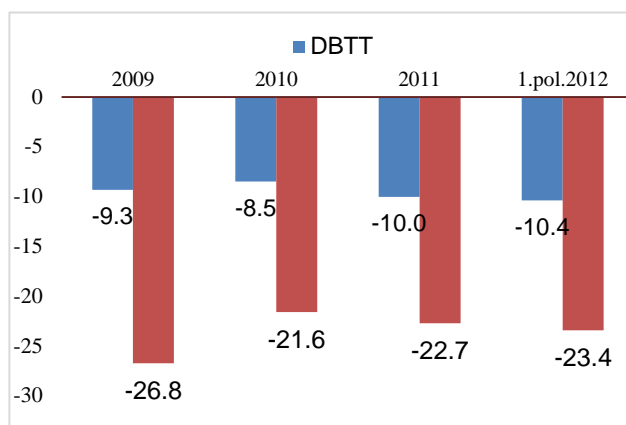
Izvor: Centralne banke JIE6.

Napomena : Podaci za 2012. su za prvu polovinu godine

Deficiti bilansa tekućih transakcija i trgovinski bilansi

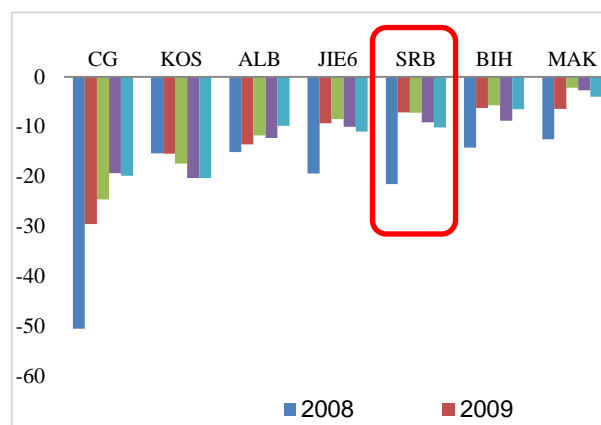
Iako su se deficiti bilansa tekućih transakcija (DBTT) i trgovinski bilansi posle krize značajno popravili, i jedni i drugi su se u međuvremenu pogoršali u celom regionu. Pad je počeo 2011. godine (Slika 21) i bio je najvidljiviji na Kosovu, gde je na DBTT i trgovinske bilanse snažno uticala izgradnja autoputa ka Albaniji i s tim povezan uvoz. Problem se zatim ubrzao u prvoj polovini 2012. godine u Srbiji, BiH i Crnoj Gori, uglavnom zbog toga što su se trgovinski deficiti povećali sa padom izvoza i samo umerenim rastom uvoza. Negativni trend i kod DBTT i kod trgovinskih bilansa posledica je pada tražnje EU za robom iz JIE6. Drugi negativan uticaj kod DBTT došao je od pada neto transfera u Srbiji) (Slika 22).

Slika 21: DBTT i trgovinski bilans (% BDP-a)



Izvor: Centralne banke, MMF WEO i proračuni osoblja Svetske banke.

Slika 22: DBTT po zemljama (% BDP-a)



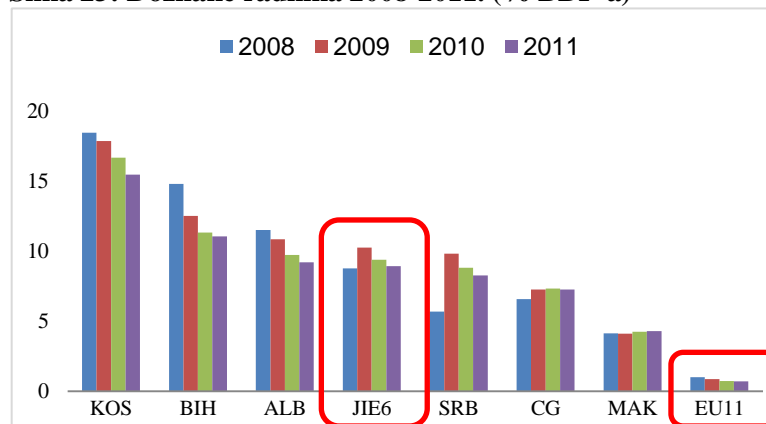
Izvor: Centralne banke JIE6.

Doznake i SDI

Mada su u prethodne dve godine doznake donekle opale, generalno su se pokazale relativno otpornim na krizu u evrozoni.

Doznake u Srbiji su pale sa 9,5 procenata BDP-a, u 2009. godini, na 6,8 procenata u 2011, a zatim na 5,8 procenata u 2012. godini, ali su doznake u drugim zemljama bile relativno nepromenjene u 2012. godini (Slika 23). Iznenadujuće je da doznake u Albaniji nisu opale iako je većina njenih migranata otišla u Grčku i Italiju (verovatno zbog kulturnih i demografskih razloga). Inače, izgleda da je pad doznaka u zemljama JIE6 ublažen zbog toga što njihovi emigranti rade u uspešnijim zemljama kao što su Nemačka, Švajcarska i Švedska. Takođe, faktori koji su tome

Slika 23: Doznake radnika 2008-2011. (% BDP-a)



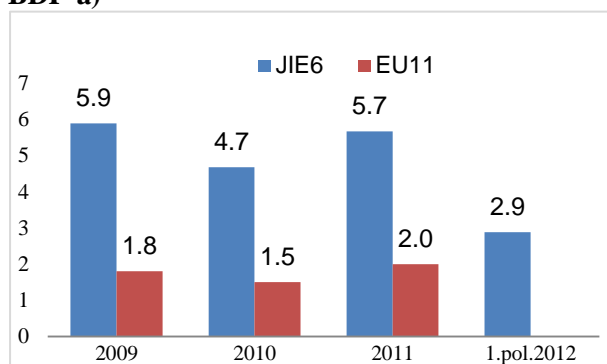
Izvor: Centralne banke JIE6.

ALB i BiH definišu doznake tako da uključuju i zarade zaposlenih; KOS, SRB, MKD i MNE koriste uže definicije doznaka.

doprineli su repatrijacija štednje emigranata povratnika (Albanija) i politike rada u mnogim zemljama EU koje štite dobro integrisane emigrante iz zemalja JIE6.

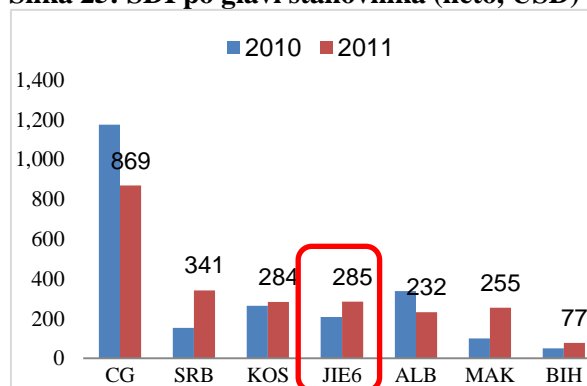
SDI – koje su važne za finansiranje, investicije i rast u JIE6 – doživele su snažan rast od 20 procenata u 2011. godini, ali su od tada primetno opale oslabile (Slika 24 i Slika 25). U 2011. godini, SDI su se više nego udvostručile u Srbiji i BJR Makedoniji. Među najuspešnijim sektorima bili su autodelovi za industriju i finansije (BJR Makedonija). Međutim, u prvoj polovini 2012. godine SDI su u BJR Makedoniji i na Kosovu oslabile, a u Crnoj Gori i Srbiji čak i opale, uglavnom zbog negativnog uticaja krize u EU, visoke baze u 2011. godini u Srbiji i BJR Makedoniji i značajnih odliva iz Srbije. Ipak, Albanija je primila 30 procenata više SDI, koje su bile koncentrisane u sektorima finansijskog posredovanja, usluga i industrije, a privatizacija četiri male hidroelektrane bi mogla da donese dodatne prihode. Do septembra, SDI u Crnoj Gori su se oporavile i porasle za skoro 12 procenata na godišnjem nivou.

Slika 24: Strane direktne investicije (neto, % BDP-a)



Izvor: Centralne banke JIE6.

Slika 25: SDI po glavi stanovnika (neto, USD)



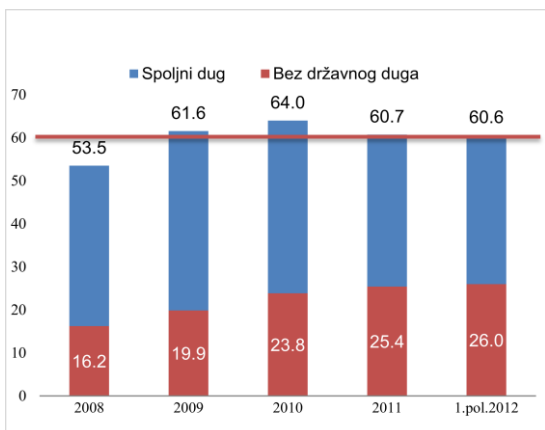
Izvor: Centralne banke JIE6.

Spoljni dug

U uslovima brzog razduživanja privatnog sektora, u 2012. godini ukupan spoljni dug u JIE6 je opao, ali je javni spoljni dug nastavio da raste kao rezultat spoljnog zaduživanja države u uslovima slabog oporavka i niskih državnih prihoda. Posle dostizanja maksimuma od 64,1 procenta BDP-a u 2010. godini, u 2011. godini, spoljni dug je smanjen na 60,7 procenata. Od juna 2009. do septembra 2012. godine četiri zemlje su izašle na međunarodna komercijalna tržišta tako što su emitovale evro-obveznice (BJR Makedonija u 2009. godini, Albanija u 2010. godini, Crna Gora u 2010. i 2011. godini i Srbija u 2011. i 2012. godini) (Slika 26) ili putem izlaska na međunarodna kreditna tržišta sa garancijom IBRD (Srbija, BJR Makedonija, Crna Gora) (Slika 27). U zemljama JIE6 ukupan spoljni dug znatno se razlikuje, pri čemu Crna Gora i Srbija ne samo da imaju najviši nivo duga, već su i znatno iznad regionalnog proseka, a Kosovo⁶ najniži (Slika 28)

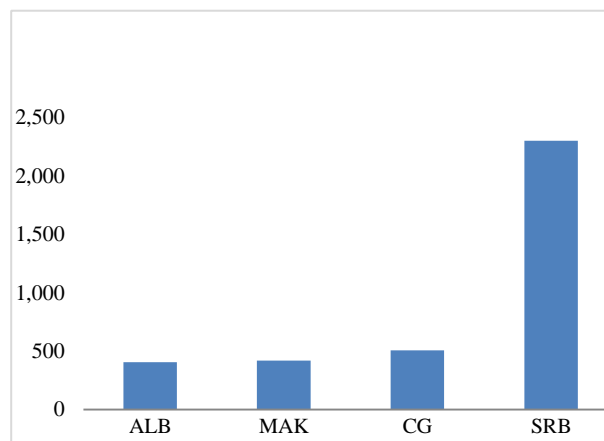
⁶ Za razliku od ostalih zemalja JIE6, Kosovo ima veoma ograničen pristup međunarodnim finansijskim tržištima, te stoga ima mali spoljni dug.

Slika 26: Spoljni dug JIE6 (prosek, procenata BDP-a)



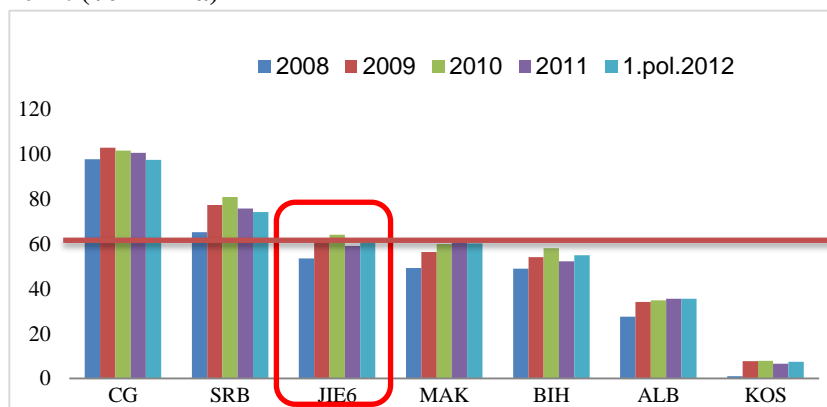
Izvor: Centralne banke i ministarstva finansija (MF) JIE6

Slika 27: Ukupne međunarodne obveznice u opticaju u odabranim zemljama JIE6 (miliona USD)



Izvor: Ministarstva finansija zemalja JIE6.

Slika 28: Ukupan javni i privatni spoljni dug zaključno sa junom 2012. (% BDP-a)



Izvor: Centralne banke i ministarstva finansija JIE6, MMF, Svetska banka.

E. FISKALNA POLITIKA – RASTUĆI DEFICITI, DUG I DOCNJE

Posle poboljšanja u 2010. i 2011. godini, fiskalna situacija u zemljama JIE6 znatno se pogoršala u prvoj polovini 2012. godine jer je drugi talas recesije uticao na državne budžete. Prosečni fiskalni deficit u zemljama JIE6 poboljšao se sa -3,9 procenata BDP-a u 2010. na -3,1 procenat u 2011. godini delimično zbog toga što je počeo da oživljava ekonomski rast. Očekujući da se ovaj trend nastavi i u 2012. godini, vlade su nastavile sa donekle optimističkim pretpostavkama u pogledu prihoda. Međutim, u drugoj polovini 2011. godine rast u celom regionu je usporio i postao negativan u prvoj polovini 2012. godine u uslovima nastavka previranja u evrozoni, koje je dodatno zakomplikovala oštra zima koja je značajno smanjila ekonomsku aktivnost. U tesnacu između sporog rasta i optimističkog budžetiranja, znatno su podbacili prihodi. U većini zemalja ponovo rastu deficiti (Tabela 4).

Pošto su već iskoristile značajan deo finansijskih sredstava za 2012. godinu, mnoge vlade će se namučiti da ostvare revidirane ciljane deficite za 2012. godinu. Na primer, i Srbija i Makedonija su do avgusta utrošile oko 75 procenata planiranih prihoda za 2012. godinu. Stoga će deficiti verovatno biti viši no što je očekivano.

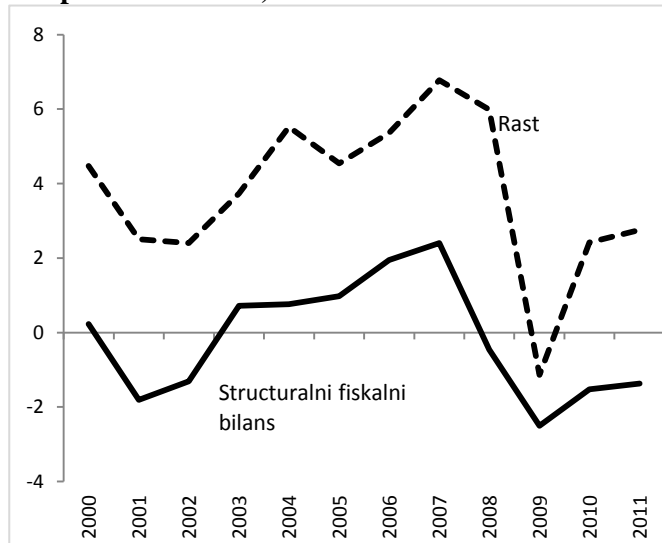
Tabela 4: Fiskalni bilansi JIE6, 2008-2012. (% BDP-a)

	2008	2009	2010	2011	2012 Proj. ¹
ALB	-5,5	-7,0	-3,0	-3,3	-3,6
BIH	-3,9	-5,7	-4,5	-3,1	-3,5
KOS	-0,2	-0,6	-2,6	-1,9	-3,1
MAK	-0,9	-2,7	-2,4	-2,6	-3,7
CG	-1,3	-5,3	-4,7	-4,3	-3,6
SRB	-2,6	-4,7	-5,0	-5,0	-6,7

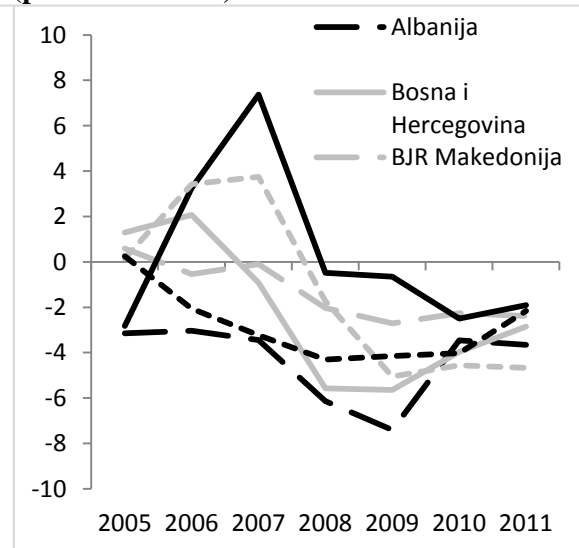
¹Poslednji dostupni podaci: avgust za BJR Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju, jul za Albaniju i Kosovo. Za Crnu Goru, podaci o fiskalnom deficitu obuhvataju otplatu garancija koje su aktivirane i promene zvanično prijavljenih docnji.

Interesantno je što izgleda da su, u proseku, zemlje JIE6 u dužem periodu vodile kontraciklične fiskalne politike, ali su suficiti bili premali da pruže mnogo prostora za manevrisanje tokom duže krize. Posle 2000. godine, strukturni fiskalni bilansi su se kretali uglavnom u skladu sa rastom (Slika 29 i Slika 30). Tokom perioda najbržeg rasta (2005-2007), zemlje JIE6 su, u proseku, ostvarivale suficite (mada, kada se pogleda unazad, ne uvek toliko velike koliko je bilo potrebno – posebno u Crnoj Gori, koja je doživela i najveću ekspanziju i najgoru recesiju), pa su u 2008. godini otišle u zonu deficita kada su ih pogodili efekti ekonomske krize. Problem je što zemlje u regionu nisu akumulirale dovoljno resursa tokom ekspanzije da finansiraju duže deficite tokom krize. Uprkos prosečnom rastu od oko 3,8 procenata u prvoj deceniji 21. veka, ostvarile se strukturne deficite od, u proseku, više od 1 procenta BDP-a. Neke kontraciklične fiskalne politike bile su uspešnije nego druge. Kosovo, Crna Gora i, u manjoj meri, Bosna i Hercegovina imale su tokom ekspanzije fiskalne suficite na strukturnoj bazi. Međutim, uprkos solidnom ekonomskom rastu, Albanija i Srbija su zabeležile deficite (Slika 30).

Slika 29: Rast i strukturni bilans (neponderisan, kao procenat BDP-a)



Slika 30: Strukturni bilans, 2005-2011. (procenat BDP-a)



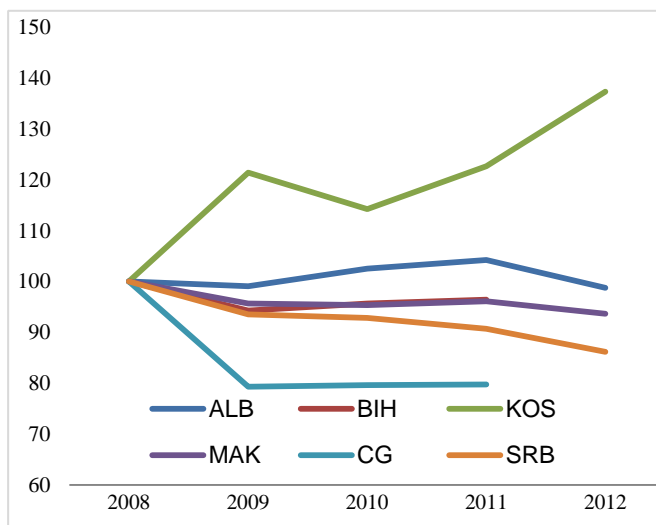
Izvor: Proračuni osoblja Svetske banke.

Napomena: Strukturni bilans se odnosi na opšti državni ciklično prilagođeni bilans. Ciklično prilagođeni bilans je fiskalni bilans korigovan da bi se u obzir uzeli efekti ekonomskog ciklusa pomoću Hodrik-Preskot (HP) filtera. Razmatranje videti u dokumentu Giorno i dr. (1995) koji je dostupan na adresi: <http://78.41.128.130/dataoecd/2/43/33928808.pdf>.

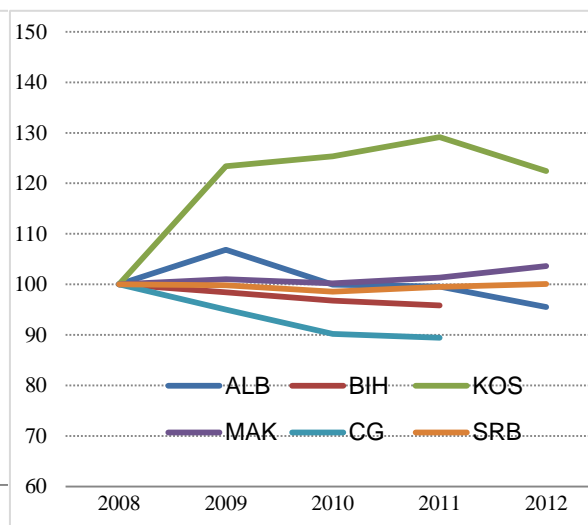
U uslovima kada su slabe i trgovina i domaća tražnja, u većini zemalja JIE6 su opali fiskalni prihodi kao procenat BDP-a u prvoj polovini 2012. godine u poređenju sa 2011. godinom. Do sada su u 2012. godini u Albaniji, Makedoniji i Srbiji prihodi niži nego u istom periodu prošle godine za prosečno 0,6 procenata BDP-a (Slika 31). Usporavanje privredne aktivnosti je naročito jako pogodilo neke izvore prihoda: u Albaniji i Makedoniji su opale naplate poreza na dobit preduzeća, a u te dve zemlje i na Kosovu su opali prihodi od PDV-a. U uslovima problema na tržištima rada, u Albaniji, Makedoniji i Srbiji su pali i prihodi od poreza na dohodak građana. Pored nižih stvarnih prihoda nego u istom periodu prošle godine, zemlje JIE6 su podbacile i u odnosu na prihode predviđene budžetom.

Uzroci rasta potrošnje se razlikuju među zemljama (Slika 32). U nekoliko zemalja JIE6 u prvih sedam meseci 2012. godine su se povećali tekući rashodi, a najviše davanja za socijalnu zaštitu. U Albaniji je to pogoršano uvođenjem povećanja penzija i zarada u javnom sektoru iznad nivoa inflacije. U Albaniji su smanjenja kapitalne potrošnje delimično ili potpuno kompenzovala povećanja tekuće potrošnje, ali u Srbiji povećanje ukupne potrošnje od skoro 10 procenata ugrožava fiskalnu održivost. Na Kosovu je povećanje potrošnje od oko 14,8 procenata delom rezultat kašnjenja budžeta u 2011. godini. Međutim, za razliku od drugih zemalja JIE6, i kapitalna potrošnja Kosova je skočila za skoro 25 procenata, uglavnom za saobraćajne projekte radi boljeg povezivanja sa susednim zemljama.

Slika 31: Realni prihodi u JIE6, 2008–2012.



Slika 32: Realni rashodi u JIE6, 2008–2012.



Većina zemalja JIE6 je prepoznala, mada različitim tempom, potrebu da se direktno pozabavi tim problemima, uz pokušaje da se povećaju prihodi i smanje rashodi. Neke zemlje JIE6 su povećale akcize (Crna Gora) i PDV i porez na dobit preduzeća (Srbija) i krenule u smanjenje potrošnje (BJR Makedonija, Crna Gora). Međutim, druge zemlje, suočavajući se sa sporom naplatom prihoda u kombinaciji sa ograničenim mogućnostima finansiranja (BiH i Kosovo) tražile su finansiranje od međunarodnih finansijskih institucija (MFI). Dok su druge zemlje JIE6 pokušavale da kontrolišu potrošnju, Albanija je, uprkos povećanju penzija i zarada iznad nivoa inflacije, odlučila da sačeka da vidi da li će se prvo realizovati planirane privatizacije, što je pristup koji tržišta mogu da kazne putem većih prinosa ukoliko očekivani prihodi podbace.

Okvir 4: Docnje u oblasti poreza i rashoda: sve veći razlog za zabrinutost

U uslovima slabe aktivnosti i pritisaka na budžete, od 2008. godine većina zemalja u regionu doživljava rast docnji u povraćaju poreza i državnim plaćanjima. Docnje nastaju kada se plaćanja ne izvrše u razumnom grejs periodu posle datuma dospeća. Međutim, definicija docnji može da se razlikuje zavisno od zemlje i vrste računa. Na primer, u Crnoj Gori povraćaji PDV-a zapadaju u docnju 60 dana posle podnošenja zahteva za povraćaj, dok zarade postaju docnje ukoliko se ne isplate na vreme. Na Kosovu, svaki račun za robe i usluge koji se ne plati 30 dana pošto je unet u sistem trezora smatra se docnjom. Teško je precizno izmeriti ukupan iznos docnji, ali se procenjuje da u zemljama zapadnog Balkana u proseku iznosi 1-3,5 procenata ukupnog BDP-a.

Uzroci docnji su složeni i razlikuju se od zemlje do zemlje, ali njihov uticaj na finansijsku disciplinu, likvidnost i privrednu aktivnost mogu biti štetni. Jedan od glavnih razloga za docnje bile su preterano optimističke prognoze prihoda koje su dovele do potrošnje koja ne može da se pokrije naplaćenim prihodima. To je pogoršala neizvesnost oko ekonomskih i trgovinskih uslova u Evropi. Tako su manjak prihoda i oskudan tok gotovine nagnali državne uprave da produže rokove i odlažu plaćanja, što prirodno pokreće lančanu reakciju neplaćanja od strane privatnih dobavljača, izazivajući veliku krizu likvidnosti u ekonomiji koja se već suočava sa problemima. U nekim slučajevima su firme podsticane da odlažu podnošenje faktura za završen posao ili su državne uprave ublažavale uslove za evidentiranje obaveza tako da se zamagli pun obim obaveza plaćanja. To je uticalo i na podsticaje: neke privatne kompanije kojima duguje javni sektor prinuđene su da izbegavaju poreze kako bi opstale. U ekstremnim slučajevima docnje mogu da eskaliraju u potpuni kolaps discipline u plaćanju, kao što se desilo, na primer, početkom 90-ih godina prošlog veka u Ukrajini i bivšoj Jugoslaviji neposredno pred hiperinflaciju 1992. godine.

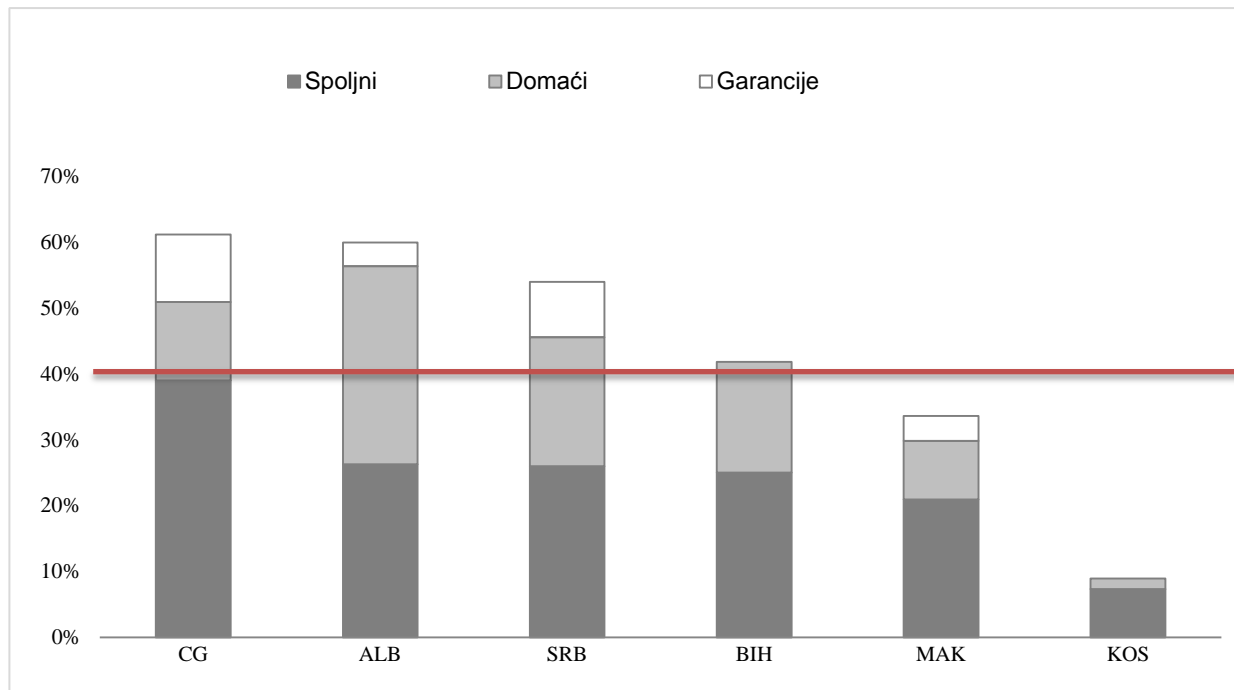
Povećanje docnji može pružiti vladama privremeno olakšanje u pogledu tokova gotovine, ali su uticaji dalekosežni, a plaćanje će na kraju morati da se izvrši. Kašnjenja u plaćanjima države imaju direktan negativan uticaj na potrošnju, zaposlenost i investicije jer se ljudima koji su isporučili robu i usluge uskraćuju sredstva koja su im potrebna da bi platili svoje račune i održali poslovanje firmi. Ekonomska situacija to dodatno otežava jer firme ne mogu da se zaduže da bi dobile gotovinu potrebnu da isplaćuju sopstvene zarade i dobavljače. Neplaćene fakture utiču i na njihovu spremnost i sposobnost da ulažu u rast i širenje. Na srednji rok, dobavljači države će podići cene ili tražiti avansno plaćanje ukoliko očekuju da im neće biti plaćeno u razumnom roku. Neke firme će prestati da konkurišu za ugovore sa državom, što će smanjiti konkurenciju i pogoršati odnos cene i kvaliteta.

Od vitalne važnosti je da vlade brzo deluju radi rešavanja docnji dok one još mogu da se drže pod kontrolom. Ukoliko im se dozvoli da nekontrolisano rastu, docnje mogu da nepopravljivo ugroze fiskalnu održivost, pa čak i kreditnu sposobnost države. Zajednička akcija po pitanju docnji iziskuje pažljivo upravljanje prihodima i tokovima gotovine i striktnu procedure za kontrolisanje obaveza na strani rashoda i obradu povraćaja poreza: tačno evidentiranje faktura i zahteva za povraćaj poreza, praćenje iznosa i rokova plaćanja i budžetiranje dovoljnih sredstava da se plate obaveze u utvrđenom periodu. Presudan element akcionog plana jeste sprečavanje stvaranja novih docnji uz istovremeno sprovođenje programa za eliminisanje ukupnog iznosa docnji. Ukoliko se mogu finansirati, izvesna povećanja deficita bila bi opravdana ukoliko uključuju vremenski limitiran plan za eliminisanje docnji. Ministarstva finansija treba da pažljivo prate obaveze i plaćanja kako bi se osiguralo da korisnici budžeta poštuju rokove plaćanja i da se smanjenje docnji ne anulira ulaženjem u nove obaveze koje ne mogu da se kontrolišu.

U Srbiji, Albaniji i Crnoj Gori javni dug je previsok (Slika 33). U avgustu je javni dug Srbije bio 57,6 procenata, znatno iznad maksimuma od 45 procenata koji je određen Zakonom od fiskalnoj odgovornosti. I Albanija je probila limit javnog duga od 60 procenata BDP-a. Javni dug Crne Gore je značajno porastao, iznad 59 procenata BDP-a, u velikoj meri zbog deficita tokom i posle globalne krize i državnih garancija. Ove zemlje će morati da ulože posebne napore kako bi izvršile fiskalnu konsolidaciju i zadržale poverenje kreditora. Izgleda da su BiH, Kosovo i Makedonija prilično u okvirima održivih nivoa javnog duga. Dug BiH je na kraju 2011. godine bio oko 40 procenata BDP-a, ali s obzirom na osetljivosti, nivoi duga BiH treba takođe da se snize u srednjoročnom periodu. Kosovski javni dug je sada oko 9 procenata BDP-a,

mada pokušaji da se izgradi domaće kreditno tržište mogu da utiču na taj nivo neznatno poraste u 2013. godini. Javni dug u Makedoniji je umeren.

Slika 33: Javni dug i garancije (procenata BDP-a)



Izvor: Nacionalni organi i procene Svetske banke na osnovu najnovijih raspoloživih podataka

U nekoliko zemalja će refinansiranje duga – posebno kratkoročnih emisija – znatno doprineti bruto potrebama za finansiranjem. Do sada su zemlje JIE6 mogle da refinansiraju dug, ali to da li mogu da nastave da to rade zavisi od poverenja tržišta. Neke zemlje imaju i velike iznose dugoročnih obveznica koje dospevaju krajem 2012. i početkom 2013. godine.

Nepovoljna dinamika javnog duga dovela je do dva snižavanja rejtinga država u zemljama JIE6 od juna. U prisustvu sve nepovoljnije dinamike javnog duga, agencija Standard and Poor's (S&P) snizila je rejtinge za izgleda Crne Gore i Srbije (Tabela 5). Ta sniženja mogu da eventualno ometu pristup tržištima radi finansiranja deficita. Mogu uslediti i dalja sniženja ukoliko se ostvare tekući rizici po fiskalnu održivost i održivost duga.

Tabela 5: JIE6: Kreditni rejtinzi država¹

	Dec. 2010	Dec. 2011	Mart 2012	Jun 2012	Sept. *2012
ALB	B+	B+	B+	B+	B+
BIH	B+	B	B	B	B
MAK	BB	BB	BB	BB	BB
CG	BB	BB	BB	BB-	BB-
SRB	BB-	BB	BB	BB	BB-

Izvor: Standard & Poor's. * Nema promena sa 12. decembrom 2012.

Dugoročni devizni dug na dan 19. oktobra 2012. godine. Kosovo nema državni rejting.

Na kraju, na kratki i srednji rok zemlje JIE6 se suočavaju sa velikim rizicima, kako unutrašnjim tako i spoljnim, koji bi mogli da podriju fiskalnu održivost. Koren spoljnih rizika je u anemičnom rastu u Evropi i neizvesnosti u finansijskom sektoru širom sveta. Dalje prenošenje negativnih efekata (preko izvozne tražnje ili erozije poslovnog poverenja) iz slabe ekonomije evrozona verovatno će izvršiti dalji pritisak u pravcu opadanja prihoda i iziskivati ekvivalentna prilagođavanja potrošnje. Nervoza na finansijskom tržištu mogla bi da dovede do toga da državama bude teško ili skupo da prikupljaju finansijska sredstva koja su im potrebna za finansiranje deficita. Visoki odnosi duga prema BDP-u ugrožavaju najviše, Albaniju, Crnu Goru i Srbiju, ali bi opšti gubitak poverenja u tržišta u usponu („bekstvo u sigurnost“) mogao da pogodi sve zemlje JIE6. Unutrašnji („domaći“) rizici u velikoj meri su politički. Svode se na očuvanje kontrole nad potrošnjom tokom izbornih ciklusa u BJR Makedoniji i Albaniji.

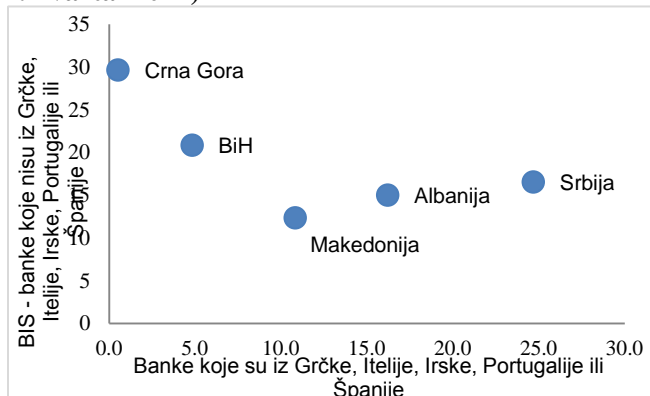
F. FINANSIJSKI SEKTOR – DALJA RANJIVOST

Zemlje zapadnog Balkana su veoma integrisane sa zapadnom Evropom putem trgovine, rada i finansija – pri čemu je ovo poslednje najbrži prenosilac problema iz evrozona. Od ukupnog izvoza regiona na evrozonu otpada oko polovine, a doznake iz evrozona doprinose sa prosečno 10 procenata BDP-a. Međutim, zemlje JIE6 imaju zakasnelu reakciju trgovine i doznaka na nepovoljna kretanja u evrozoni. Najneposrednije efekte verovatno imaju finansijske veze, koje se ispituju dalje u tekstu.

Podružnice evropskih banaka su veoma prisutne u bankarskim sistemima zemalja JIE6 i postoji veliki stepen evroizacije.⁷ Finansijskim sistemima regiona koje pokreću banke u velikoj meri dominiraju banke u evropskom vlasništvu, uglavnom iz Austrije, Francuske, Italije, Grčke i Slovenije. Međutim, prisustvo banaka iz evropskih zemalja sa visokim dohotkom znatno varira (Slika 34). Povećana finansijska globalizacija je pomogla podsticanje razvijenijih finansijskih sistema i imala je i druge pozitivne efekte, kao što su niži troškovi zaduživanja, kvalitetnije finansijske usluge koje su šire dostupne, diversifikacija rizika preko granica i tehnološki i institucionalni indirektni efekti. Međutim, oni su takođe učinili region podložnijim uticajima spoljnih šokova. Bankarski sistemi više zemalja JIE6 imaju veliku izloženost prema deviznim kreditima i s tim povezane otvorene devizne pozicije (Slika 35). Takođe, banke u regionu imaju relativne koeficijente adekvatnosti kapitala, ali postoji velika razlika među koeficijentima i rezervisanjima pojedinačnih zemalja (Slika 36 i Slika 38).

⁷ Kosovo i Crna Gora su uveli evro, BiH i Makedonija su vezale valutu za evro, Srbija ima režim rukovodenog plivajućeg deviznog kursa, a Albanija plivajućeg kursa.

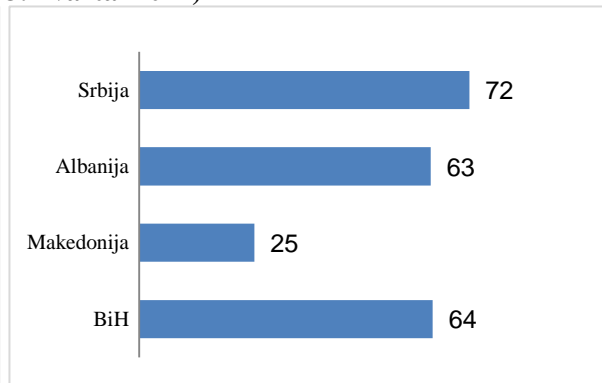
Slika 34: Međunarodna potraživanja (% BDP-a, 2. kvartal 2012)



Izvor: BIS - banke koje nisu iz Grčke, Italije, Irske, Portugalije ili Španije.

Napomena: GIIPS označava grčke, italijanske, irske, portugalske i španske (banke).

Slika 35: Devizni krediti (% ukupnog iznosa, 3. kvartal 2012)



Izvor: Centralne banke.

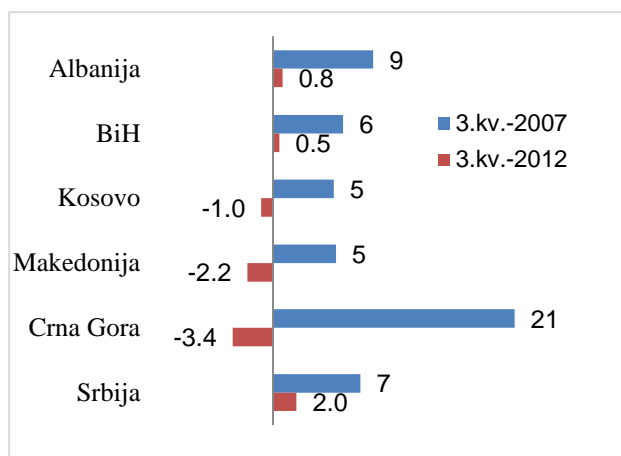
Brzi rast kredita do 2008. godine zaustavio se kada je počela kriza. Banke u regionu su doživele presušivanje stranog finansiranja i izvesno povlačenje depozita.⁸ Godišnji rast domaćih kredita između 2006. i 2008. godine bio je u proseku 25 procenata, podstican tokovima stranog kapitala u finansijski sektor. Prilivi su motivisani delom obilnom globalnom likvidnošću, delom ekonomskom perspektivom i političkom stabilnošću regiona, a u velikoj meri izgledima za konačno učlanjenje zemalja zapadnog Balkana u EU.⁹ Kada je počelo da prestaje finansiranje iz inostranstva, banke su bile prinuđene da se prilagode tome. BiH, Crna Gora i Srbija su doživele odliv depozita. Kreditna kriza koja je usledila i dalje je teška, odražavajući ne samo nižu tražnju, već i rastuće probleme kvaliteta aktive jer su neke matične banke počele da smanjuju kreditnu aktivnost.

Mada je kriza evrozone do danas obuzdavana, bankarske sisteme zemalja JIE6 i dalje karakterišu rastući ili već visoki problematični krediti (NPL), nizak rast kredita, erozija kapitala i minimalna profitabilnost. Visoki nivoi problematičnih kredita znače da je pogoršan kvalitet kredita i da banke imaju hronične probleme oko otpisivanja problematičnih kredita jer nedelotvorni režimi za slučajevne nesolventnosti uglavnom sprečavaju brzu sanaciju problematičnih kredita. Najnoviji porast problematičnih kredita ograničio je apetit, kao i sposobnost banaka da nastave sa kreditiranjem. Štaviše, u BiH i Srbiji odnosi kredita prema depozitima banaka su iznad 100 procenata, odražavajući malu domaću bazu depozita i relativno visoku zavisnost od finansiranja od strane drugih banaka (Slika 39). Istovremeno, zastupljenost deviznih kredita mogla bi ukazati na valutno izazvane rizike koji se javljaju od nezaštićenih klijenata, što je akutan problem u nekim zemljama.

⁸ Kao rezultat krize, neke zemlje su ušle u programe MMF-a. Jula 2009. godine, Bosna i Hercegovina je potpisala stand-by aranžman (SBA) za 1,1 milijardu EUR koji je istekao jula 2012. godine. Novi SBA (338,2 SDR, oko 500 miliona USD) je odobren septembra 2012. godine. Aprila 2012. godine, Kosovo je potpisalo SBA za 107 miliona EUR do decembra 2013. godine. Januara 2009. godine, Srbija je potpisala SBA vredan 2,619 milijardi SDR koji je istekao aprila 2011. godine. Ne očekuje se da će Makedonija povući sredstva kreditne linije iz predostrožnost (PCL).

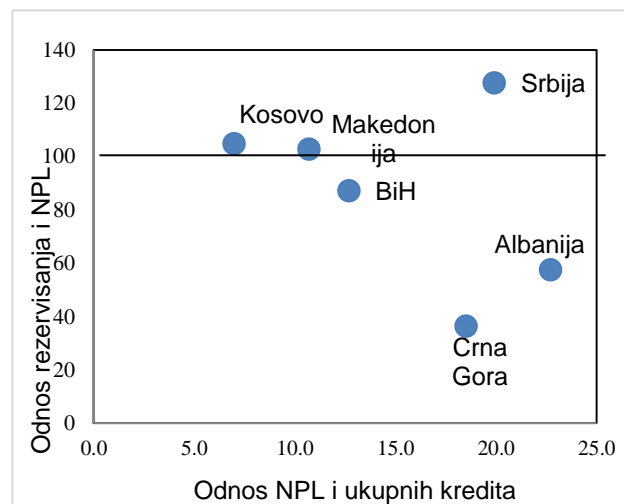
⁹ Srbija je postala kandidat za članstvo u EU u martu 2012. godine.

Slika 36: Rast kredita (% promene, međukvartalno)



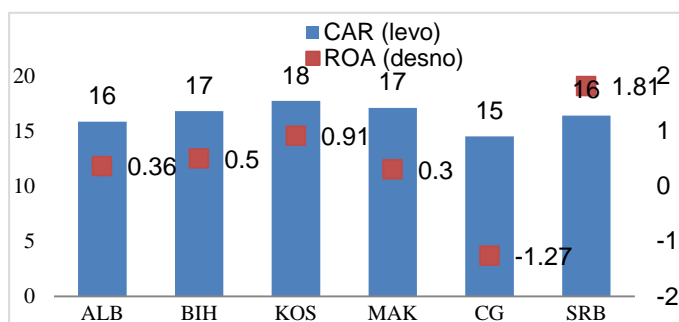
Izvor: IFS.

Slika 37: NPL (% ukupnih kredita) i rezervisanja (% NPL, 3. kv. 2012)



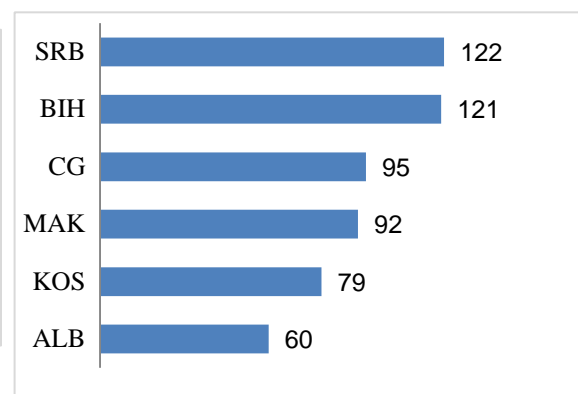
Izvor: MMF i Centralne banke.

Slika 38: Koefficienti adekvatnosti kapitala (CAR) i prinos na sredstva (ROA) (% , 3. kv. 2012)



Izvor: MMF i centralne banke.

Slika 39: Odnosi kredita i depozita (% , 3. kv. 2012)



Izvor: MMF i centralne banke.

Sliku dodatno komplikuju krhki makroekonomski uslovi i relativno skromni programi zaštite finansijskog sektora.¹⁰ Jedan broj zemalja JIE6 i dalje opterećuje nasleđe prekomerne potrošnje i velikog javnog i spoljnog duga. To bi moglo imati značajne posledice s obzirom na negativne povratne efekte veza između država i banaka (kao što su pokazali najnoviji događaji u evrozoni). Mada se programi zaštite finansijskog sektora u regionu razlikuju, finansiranje osiguranja depozita bi moglo da se poboljša s obzirom na povezane potencijalne obaveze.

¹⁰ Programi zaštite finansijskog sektora obično imaju tri glavna elementa: sredstvo za podržavanje likvidnosti, osiguranje depozita i programe zaštite investitora i osiguranika, kao i politike za upravljanje krizom.

Tabela 6: Ključni makroindikator (projekcije za 2012. godinu, % BDP-a) i pitanja programa zaštite finansijskog sektora

	Fiskalni bilans	Bilans tekućih transakcija	Javni dug	Spoljni dug	Karakteristike programa zaštite finansijskog sektora
Albanija	● -3,6	● -11,8	● 60,8	● 35,5	<ul style="list-style-type: none"> Adekvatne rezerve za pomoć za obezbeđenje likvidnosti u vanrednim situacijama Dostupni novi mehanizmi za rešavanje pitanja problematičnih banaka Pokriće za osiguranje depozita je nisko, završava se rezervno finansiranje od strane MF
BIH	● -3,5	● -9,9	● 43,9	● 52,5	<ul style="list-style-type: none"> Osiguranje depozita podržano kreditnom linijom EBRD, povećano pokriće
Kosovo	● -3,1	● -21,3	● 9,0	● 8,5	<ul style="list-style-type: none"> Novi propisi o pomoći putem obezbeđenja likvidnosti u vanrednim situacijama Sredstva za osiguranje depozita su ograničena, povećaće se sredstvima KfW-a
BJR Makedonija	● -3,7	● -3,5	● 30,6	● 63,2	<ul style="list-style-type: none"> Ograničeno pokriće osiguranja depozita. Razmišlja se o vanrednim doprinosima i finansiranju za slučaj nepredviđenih situacije.
Crna Gora	● -3,6	● -17,8	● 61,6	● 102	<ul style="list-style-type: none"> Ograničena likvidnost sa slučaj vanrednih situacija Nedovoljni mehanizmi za rešavanje pitanja problematičnih banaka Malo fiskalnog prostora za finansiranje osiguranja depozita
Srbija	● -6,7	● -11,0	● 65,0	● 80,0	<ul style="list-style-type: none"> Visok nivo rezervi za pomoć putem obezbeđenja likvidnosti u vanrednim situacijama Više mehanizama za rešavanje pitanja problematičnih banaka Ograničena sredstva za osiguranje depozita i pokriće je nisko. Finansiranje za nepredviđene situacije dolazi iz državnog budžeta

Izvor: Izveštaj MMF-a „Svetska ekonomska perspektiva“, proračuni osoblja Svetske banke na osnovu nacionalnih statističkih podataka.

Pragovi (crveni, žuti, zeleni) su sledeći: fiskalni bilans (<-3, <-2, >-2), bilans tekućih transakcija (<-10, <-3, >0), javni dug (>60, >30, <30), spoljni dug (>60, >40, <40). Dug BJR Makedonije isključuje garancije.

Pored krhkog poslovnog okruženja i specifičnih rizika zemalja, celom regionu još uvek prete događaji vezani za evrozonu. Povlačenja depozita i zamrzavanja finansiranja od strane matičnih banaka mogla bi da prouzrokuju probleme za banke u stranom vlasništvu. Široko usvojen model zavisnih banaka omogućava domaćim bankarskim regulatornim organima zemalja zapadnog Balkana da reaguju na potencijalnu zarazu tako što će uvesti ograničenja u poslovanju pogođenih banaka, ali bi moglo da dođe do preliivanja povlačenja depozita od strane deponenata iz zemalja evrozone kako na banke u domaćem vlasništvu tako i druge strane banke, a manje je verovatno da će faktori koji su ograničili preliivanja u periodu 2008-2009. godine biti delotvorni. Delotvornost ovih mera umanjuje stepen evroizacije u većini zemalja zapadnog Balkana.

Mada su sve zemlje zapadnog Balkana poslednjih godina započele značajne reforme finansijskog sektora, ostaje još mnogo posla. S obzirom na svoju finansijsku otvorenost, visoke nivoe problematičnih kredita, nizak rast kredita i opadanje kapitalizacije, sve zemlje JIE6 moraju da se fokusiraju na spremnost i upravljanje krizom, kao i na svoje procedure za rešavanje pitanja problematičnih kredita i za slučajevne nesolventnosti. Delotvoran i rigorozan nadzor i upravljanje krizom u finansijskom sektoru iziskuje, između ostalih dimenzija, sisteme koji omogućavaju ranu i brzu intervenciju u problematičnim bankama, sposobnost da se po potrebi olakša dokapitalizacija od privatnih akcionara; delotvorne mehanizme za rešavanje pitanja neuspešnih institucija; pomoć za obezbeđenje likvidnosti u vanrednim situacijama, i zaštitu deponenata kako bi se održalo poverenje u finansijski sistem. Da bi se pokrenuo rast kredita, moraće da se smanje problematični krediti pomoću mera kao što je uklanjanje zakonskih, regulatornih i poreskih smetnji za restrukturiranje duga.¹¹ U narednim odeljcima ukazaćemo na tri strukturalna pitanja od važnosti za sposobnost regiona da obezbedi trajni ekonomski oporavak i veće domaće i privatne

¹¹ Vredi pomenuti da je FinSAC (Savetodavni centar za finansijski sektor sa sedištem u Beču) postigao okvirni sporazum sa Crnom Gorom i Albanijom da im pruži sveobuhvatnu tehničku pomoć oko smanjenja problematičnih kredita.

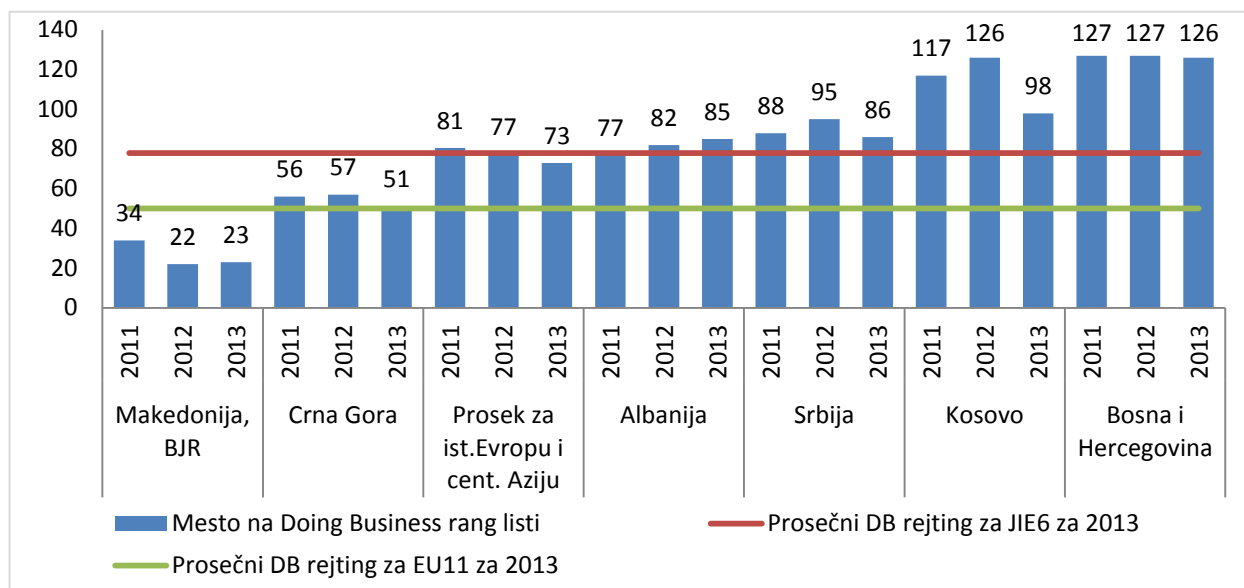
investicije: okruženje za poslovanje, perspektivu u pogledu privatizacije i nastajući manjak energetske infrastrukture.

G. STRUKTURNA PITANJA: POSLOVNO OKRUŽENJE U JIE6

Teško, kako spoljno, tako i unutrašnje okruženje u zemljama JIE6 ukazuje na potrebu da ove zemlje ubrzaju strukturne reforme kako bi postale produktivnije, konkurentnije i privlačnije za poslovanje. Nedovršeni program strukturnih reformi razmatran je u izdanju ovog izveštaja za novembar 2011. godine; realizacija programa reformi je čak postala urgentnija s pojavom drugog talasa recesije. Preostale su još uvek reforme upravljanja u javnom sektoru, investicione klime, tržišta rada i sistema socijalne zaštite. U tom izveštaju istakli smo najnoviji napredak i preostala pitanja u vezi sa poslovnom klimom i perspektivnom u pogledu privatizacije, dok vlade nastoje da ublaže ograničenje za finansiranje i privuku strane investicije pod otežanim spoljnim uslovima.

Najnoviji izveštaj “Doing Business” za 2013. godinu dokumentuje poboljšanja u zemljama JIE6 u nekim oblastima kao što je otvaranje firme, izdavanje građevinskih dozvola i lakoća plaćanja poreza. Ipak, tih šest zemalja je veoma različito rangirano i preostaje mnogo toga da se uradi. Takođe, prosečni plasman zemalja JIE6 znatno zaostaje u poređenju sa EU11, što ukazuje na dug spisak nedovršenih stavki u programu (Slika 40).

Slika 40: Lakoća poslovanja u JIE6, 2011-2013.

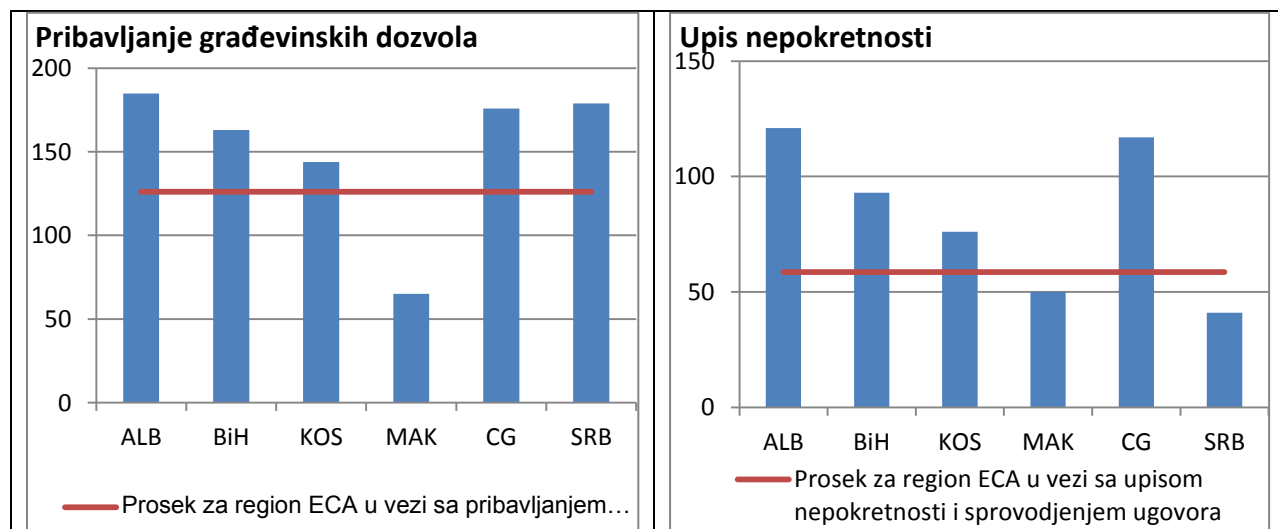


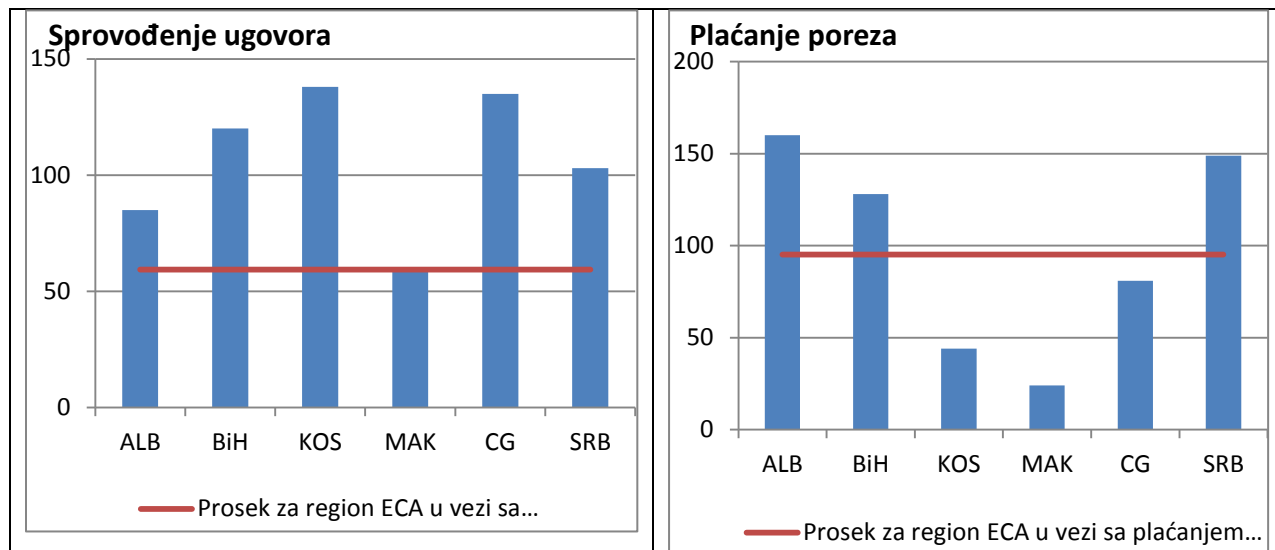
Izvor: Izveštaj Svetske banke “Doing Business” za 2013. godinu.

- **BJR Makedonija** je ponovo regionalni šampion u pogledu otvaranja firmi i njen globalni plasman (23. mesto) na rang listi „Doing Business“ je izvanredan. Snizila je troškove priključivanja na elektroenergetsku infrastrukturu, što je dovelo do poboljšanja u kategoriji „Dobijanje električne energije“. Malo se poboljšalo i izdavanje građevinskih dozvola.
- **Crna Gora** je poboljšala pristup kreditnim informacijama tako što je zagarantovala pravo dužnika da pregledaju svoje lične podatke i pojeftinila pribavljanje građevinskih dozvola. Takođe je značajno popravila i svoj plasman u kategoriji lakoće plaćanja poreza. Ishod je 51. mesto u 2013. godini (skok sa 56. mesta u 2012. godini).

- **Albanija** je olakšala otvaranje firmi tako što je ukinula obaveznost overe osnivačkih akata. Olakšala je plaćanje poreza za kompanije tako što je ukinula porez na vozila i podstiče elektronsko podnošenje poreskih prijava. Ipak, zbog stagnacije u mnogim kategorijama i boljeg relativnog učinka drugih zemalja, plasman Albanije se zapravo pogoršao sa 82. mesta u 2012. na 85. u 2013. godini.
- **Srbija** je ove godine značajno napredovala u svom rejtingu. Pojednostavila je postupak u slučaju nesolventnosti tako što je uvela niz mera, kao što su privatni izvršitelji, snižavanje početnih cena za prodaju imovine, zabranjivanje žalbi i ubrzavanje uručivanja sudskih poziva. Novi sistem privatnih izvršitelja je olakšao i sprovođenje ugovora. Srbija je takođe olakšala otvaranje firmi tako što je ukinula uslov minimalnog uplaćenog kapitala. Kao rezultat toga, ukupan plasman Srbije se popravio na 86. mesto u 2013. godini (skok sa 92. mesta u 2012. godini).
- **Kosovo** je zabeležilo najveće poboljšanje rejtinga u odnosu na nisku bazu. Kosovo je pojačalo zaštitu investitora tako što je uvelo uslov da poslove između povezanih lica moraju da odobre akcionari. Takođe je olakšalo osnivanje firmi tako što je ukinulo uslov minimalnog kapitala i naknadu za registraciju firme što je dovelo do poboljšanja plasmana sa 117. mesta u 2012. godini na 98. mesto za 2013. godinu.
- Ukupan plasman **Bosne i Hercegovine** neznatno je opao sa 125. mesta u 2012. na 126. mesto u 2013. godini. BiH je ipak smanjila administrativno opterećenje oko podnošenja i plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje tako što je implementirala elektronsko podnošenje i plaćanje. Olakšala je i prenos imovine između kompanija tako što je kompjuterizovala privredni registar.

Slika 41: Slabe strane poslovnog okruženja u JIE6 u 2012. godini





Izvor: Doing Business Indicators 2013.

Nezavršeni program koji se tiče poslovnog okruženja najbolje ilustruju slabe oblasti na skali lakoće poslovanja (Slika 41) Interesantno je da se te slabe oblasti, uglavnom zajedničke za zemlje JIE6, odnose na propise o poslovanju koji uređuju promet nepokretnosti, stanovanje i građevinarstvo, kao i sprovođenje ugovora. Međutim, BJR Makedonija je uspela da unapredi mnoge dimenzije svog poslovnog ambijenta. I neke zemlje u regionu prolaze relativno dobro u smislu lakoće plaćanja poreza. Međutim, važno je naglasiti da ti indikatori pokrivaju izvesne aspekte regulatornog i pravnog ambijenta u deset oblasti politika, ali da ima i drugih aspekata investicione klime i poslovnih praksi koji mogu da budu važni za investicije i rast, npr. kvalitet infrastrukture i neravnopravan poreski tretman formalnih i neformalnih firmi, što može da bude značajna smetnja za domaće i strane investicije. Zemlje u regionu treba da međusobno razmenjuju najbolje prakse u pravnom i regulatornom okruženju, kao i drugim aspektima investicione klime kako bi poboljšanja njihovog plasmana mogla biti sveobuhvatna i brža. To je važno ne samo da bi se privukli strani investitori već i da bi poslužilo kao standard za reforme i podržalo rast.

H. STRUKTURNA PITANJA: DRUGI TALAS PRIVATIZACIJE?

Pod pritiskom spoljnog okruženja i neadekvatnih prihoda, vlade zemalja JIE6 traže načine za poboljšanje efikasnosti, privlačenje SDI, povećanje izvoza i obezbeđivanje finansiranja. Jedna od opcija je intenziviranje procesa privatizacije, što vlade sve više razmatraju u sklopu opšteg napora da se ublaži ograničenje finansiranja i poboljša konkurentnost. Stoga vlade zemalja JIE6 traže izvore kapitala ne samo u zemljama OECD-a već i u zemljama sa srednjim dohotkom koje beleže rast i bogate su resursima, kao što su Turska, Rusija, Kina i Azerbejdžan.

Zemlje zapadnog Balkana su donekle propustile prvi talas privatizacije u istočnoj Evropi jer su regionalni ratovi i prekidi i poremećaji koje su oni izazvali zašli duboko u 90-e godine prošlog veka. Uprkos kasnom početku, privatizacija je u tim zemljama od tada obavljena u znatnom obimu. Pa ipak, preveliki broj preduzeća, posebno u ključnim infrastrukturnim sektorima, ostaju potpuno ili pretežno u rukama države, posebno u Srbiji. Sada globalna kriza tera vlade da dublje razmotre potencijalne fiskalne, tehnološke i investicione koristi, kao i koristi u pogledu radnih mesta od drugog talasa privatizacija. Mada je prvenstveni pritisak fiskalni, jer vlade pokušavaju da sprovedu duboku konsolidaciju i da snize javni

dug, možda postoji nova mogućnost da se pouke (dobre i loše) iz prošlih privatizacija iskoriste kako bi se izgradio novi izvozni kapacitet, povećala konkurentnost i proširile investicije.

Uprkos poremećajima koje je izazvala kriza, poslovi privatizacije doneli su zemljama JIE6 više od 1 milijarde USD tokom perioda 2010-2011. godine – što je ekvivalent 0,6% ukupnog BDP-a u regionu. Ti poslovi su bili koncentrisani u sektorima vazdušnog saobraćaja i industrije cementa (Kosovo) i čelika i turizma (Crna Gora). Većina investitora je bila iz Turske, ali ih je bilo i iz Švajcarske, Katara, Grčke i Francuske. Dva posla u 2012. godini pokazuju povećano interesovanje za energetski sektor. Osim toga, postoji značajan potencijal za privatizaciju u zemljama JIE6, posebno u sektorima saobraćaja, turizma, elektronike i metala, iako je u nekim slučajevima više puta pokušana privatizacija, što nije naišlo na veći odziv u prošlosti (Tabela 7).

Tabela 7: Najavljene nove privatizacije u zemljama zapadnog Balkana

Zemlja	Kompanija	Sektor/Delatnost
Albanija	Četiri male hidroelektrane; Albpetrol	Energetika
Kosovo	Posta dhe Telekom I Kosoves (PTK)	Telekomunikacije
Srbija	Telekom Srbija	Telekomunikacije
	JAT Airways	Avio-transport
	Galenika	Farmaceutska industrija
	Železara Smederevo	Čelik
	RTB Bor (delimično)	Rudarstvo
Makedonija	AD OHIS	Hemijska industrija
	EMO Ohrid	Elektronska industrija
	Tutunski kombinat AD Prilep	Duvanska industrija
	11. oktombri Eurokompozit Prilep	Vojna industrija
Crna Gora	AD Montecargo Podgorica	Transport i logistika
	Montenegro Airlines AD Podgorica	Transport
	AD Kontejnerski terminal i generalni tereti Bar	Transport i logistika
	AD Zora Berane	Hrana
	Jadransko brodogradilište AD Bijela	Brodogradnja
	HG Budvanska rivijera AD Budva	Turizam
	HTP Ulcinjska rivijera AD Ulcinj	Turizam
	Institut crne metalurgije AD Nikšić	Metalurgija
Fabrika elektroda Piva	Elektronika	

Izvor: Osoblje Svetske banke na osnovu zvaničnih državnih izvora.

Da bi se nove privatizacije iskoristile na najbolji mogući način, bilo bi pametno da vlade JIE6 obrate naročitu pažnju na neke najvažnije pouke koje su drugi izvukli o tom procesu:

- Pokazalo se da je pristup od slučaja do slučaja uspešniji: postaviti na čelo kompanije glavnog investitora za koga je verovatnije da će da restrukturira kompaniju i da značajno poveća njenu produktivnost.
- Snažan pravni okvir za sprovođenje ugovora je od ključne važnosti da bi se izbegli neprijatni sporovi sa investitorima, odlasci investitora i potencijalno visoki naknadni troškovi po državu.
- Privatizacija prodajom licima van kompanije dovodi do većeg restrukturiranja nego privatizacija prodajom licima u kompaniji (rukovodiocima i radnicima). Investicioni fondovi, stranci i drugi koji poseduju velike pakete akcija vrše veće restrukturiranje nego veliki broj pojedinačnih vlasnika.
- Preporučuju se javni tenderi za velike kompanije i aukcije po principu „pobednik uzima sve“ za mala i srednja preduzeća, što bi za rezultat imalo koncentrisano vlasništvo.

- Za kompanije za koje nema ponuda, čak i posle ponovljenih pokušaja sa fleksibilnijim cenama ili restrukturirana, treba dozvoliti stečaj.
- Za kompanije sa velikim gubicima bolje rezultate će verovatno dati pristup orijentisan ka konkretnom poslu – privatizaciji putem restrukturiranja. Ipak, da bi došlo do tih poslova, od presudnog značaja će biti skromna i privremena državna intervencija radi smanjenja zaostalih problema i tvrda budžetska ograničenja da bi se osigurala saradnja od strane rukovodilaca i radnika.
- Bilo bi važno obezbediti pažljivo izrađenu analizu isplativosti da bi se izbeglo potcenjivanje (i nedovoljno opredeljivanje u budžetu) sredstava za socijalne programe vezane za privatizaciju / restrukturiranje.
- Prihodi od privatizacije ne treba da se koriste za finansiranje tekuće javne potrošnje već za smanjenje skupog javnog duga, izmirivanje eventualnih budžetskih docnji ili investiranje u ključnu javnu infrastrukturu u racionalnom makroekonomskom i fiskalnom okviru.
- Ono što je apsolutno od fundamentalne važnosti za uspešnu privatizaciju jeste transparentan proces – jasan pravni okvir dopunjen dobro definisanim propisima i procedurama koje su objavljene i sprovedene – i obezbeđivanje kapaciteta agencije za privatizaciju.

I. STRUKTURNA PITANJA: MANJAK ENERGETSKE INFRASTRUKTURE

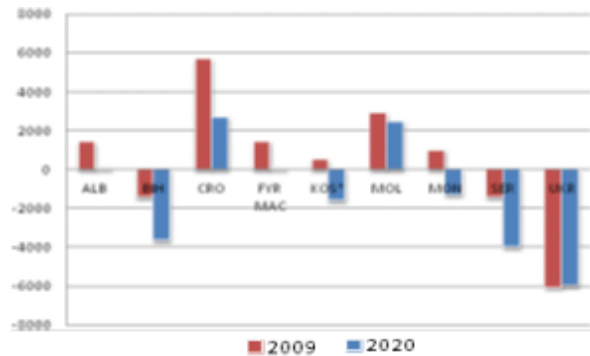
Ograničenja u snabdevanju energijom pojavljuju se kao ključno strukturno pitanje u zemljama zapadnog Balkana, a i energija se u poslednjim anketama firmi sve više navodi kao ograničenje u pogledu investicione klime. Hronično nedovoljno investiranje i sve gora infrastruktura koja je u funkciji mnogo duže od svog projektovanog radnog veka ozbiljno prete energetske sigurnosti u regionu. Oštre vremenske prilike tokom januara i februara 2012. godine bile su opomena za budućnost, jer mnoge zemlje nisu mogle da zadovolje domaću tražnju, pa su smanjile izvoz u susedne zemlje. Situacija će verovatno da se pogorša jer se odlažu ključni projekti i opada višak električne energije u zemljama koje su nekada izvozile. Privremeni pad tražnje za energijom usled ekonomske krize pruža kratkoročno olakšanje, ali čim ekonomije počnu da se oporavljaju, snabdevanje energijom bi moglo da bude prepreka za ekonomski razvoj.

Bez značajnih investicija u infrastrukturu, očekuje se da će do 2020. godine region postati neto uvoznik električne energije (Slika 42). Prema Strategiji energetike Energetske zajednice Jugoistočne Evrope (za 2012), po sadašnjim trendovima potrošnje energije, u 2020. godini tražnja za električnom energijom neće biti sasvim zadovoljena za čak oko 10 procenata, pri čemu će u 2030. godini taj jaz porasti do eventualno mnogo većeg nivoa (možda čak i 30 procenata). Da bi se održala ravnoteža između ponude i tražnje u predstojećoj deceniji, zemljama će biti potrebne znatne investicije, na nivou od 44,6 milijardi EUR u sektoru energetike, i još više finansijskih sredstava za upravljanje prelaskom na ekonomiju sa niskom emisijom ugljenika. U uslovima ekonomske krize, verovatno će se smanjiti mogućnosti vlada da samostalno finansiraju investicije i privlače privatne investicije. Eliminisanju ovog jaza mogle bi da pomognu dodatne reforme koje se detaljno obrađuju u daljem tekstu i eksterno finansiranje i javno i privatno partnerstvo.

Razvijanje savremene i efikasne energetske infrastrukture koja podržava ekonomski rast iziskivaće odlučne reformske mere za rešavanje višestrukih izazova sa kojima se suočava energetski sektor:

- **Ponovno osnaživanje programa reformi.** Zemlje će morati da uhvate korak sa drugim zemljama EU11 po pitanju ključnih strukturnih reformi koje stvaraju poboljšanu poslovnu klimu radi promovisanja investicija, kako javnih tako i privatnih. Ključne mere obuhvataju realizaciju politike cena na bazi troškova i uklanjanje zakonodavnih i regulatornih prepreka za trgovinu energijom.

Slika 42: Aktuelni i projektovani uvoz el. energije (GWh)



- **Stvaranje regionalnog tržišta energije koje valjano funkcioniše.**

Regionalna saradnja u proizvodnji i prenosu električne energije može da poveća sigurnost snabdevanja i donese ogromne ekonomske uštede (za oko 10 procenata proizvodnje električne energije do 2020. godine). Izazov je da se razvije odgovarajuća infrastruktura za podržavanje trgovine energijom, osmisle aranžmani za upravljanje rizikom za privatne investitore i, što je najvažnije, ojačaju protokoli o saradnji koji se tek sklapaju i koji omogućavaju konkurentsko trgovanje električnom energijom na veliko.

- **Iskorišćenje potencijala energetske efikasnosti (EE) smanjenjem rasipanja energije na strani potrošnje.** Ekonomije u regionu troše dvaput više energije po dolaru BDP-a nego zapadnoevropske zemlje. Do sada su se vlade obavezale da ostvare orijentacioni cilj uštede energije od 9 procenata konačne potrošnje energije između 2009. i 2018. godine kroz Nacionalne akcione planove za energetska efikasnost. Ipak, treba rešiti nekoliko prepreka, uključujući niske cene energije, nedovoljnu informisanost o tehnologijama, nedovoljan broj kompanija za izvođenje radova i pružanje usluga, kao i ograničenja finansiranja za realizaciju akcionih planova..
- **Napredak u pogledu ispunjavanja uslova za pristupanje EU koji se tiču programa u oblasti klimatskih promena.** Region se u velikoj meri oslanja na domaći ugalj za zadovoljenje svojih energetske potreba. To neće biti lako promeniti iz razloga troškova i pouzdanosti. Istovremeno, zemlje će morati da se usklade sa evropskim okvirima u oblasti klimatskih promena i zaštite životne sredine ukoliko žele da realizuju svoje ambicije pristupanja EU. Izazov je ogroman i skup i iziskivaće najbolje iskorišćenje instrumenata za finansiranje smanjenja emisija ugljenika i realizaciju opcija politika za promovisanje mogućnosti prelaska na druga goriva i iskorišćenje potencijala obnovljive energije regiona.

J. PERSPEKTIVA ZEMALJA JIE6 ZA PERIOD 2012-2013. godine

Perspektivu sveta i evrozona koja leži u osnovi kratkoročnih izgleda za zemlje JIE6 karakteriše značajno usporavanje globalnog rasta, recesija u evrozoni i veliko usporavanje trgovinskih tokova evrozona (Tabela 8 i Slika 43). S obzirom na visoku ranjivost zemalja JIE6, za region ta kretanja dovode do trenutne recesije i do pogoršanih kratkoročnih izgleda.

Tabela 8: Globalni i regionalni rast

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Svet	1,4	-2,2	4,0	2,8	2,3	2,4	3,1	3,4
Zemlje sa visokim dohotkom	0,1	-3,5	2,9	1,6	1,3	1,3	2,0	2,3
Zemlje u razvoju	5,8	1,8	7,4	6,2	4,9	5,5	5,8	5,9
<i>Napomena</i>								
Evrozona	0,3	-4,3	2,0	1,5	-0,4	-0,1	0,9	1,4

Izvor: „Globalna ekonomska perspektiva“, preliminarno, sa 13. decembrom 2012..

Slika 43: Industrijska proizvodnja i trgovina u EU



Izvor: Grupa za globalnu ekonomsku perspektivu, SB

Čak i sa izvesnim oporavkom u drugoj polovini godine, tokom 2012. godine region JIE6 će u celini ostati u recesiji, a očekuje se da rast u 2013. bude usporen na nivou od 1,6 procenata. Predviđa se oporavak rasta zbog poboljšanja rezultata u poljoprivredi, rasta izvoza automobilske industrije u Srbiji i izvesnog ublažavanja spoljnih i domaćih uslova u pogledu tražnje (Tabela 9), pod pretpostavkom da se ne realizuju rizici po evrozoni i globalnu ekonomiju. Projektovano je da rast u 2013. bude najniži u BiH (0,5 procenata), a najbrži na Kosovu (3,3 procenata). Očekuje se da privredni rast u Srbiji dostigne oko 2 procenta u 2013. godini, uglavnom zahvaljujući ubrzanju izvoza i lancu vrednosti

velike fabrike FIAT i cikličnim oporavkom poljoprivrede. Međutim, rast neće biti dovoljan da se poboljša nezaposlenost, koja bi mogla čak i da nastavi da raste.

Tabela 9: Perspektiva rasta u zemljama JIE6 za period 2012-2013. godine

	2011	2012 (proj.)	2013 (proj.)
ALB	3,0	0,8	1,6
BIH	1,3	0,0	0,5
KOS	5,0	3,6	3,3
MKD	2,8	0,0	1,0
MNE	3,2	0,2	0,8
SRB	1,6	-2,0	2,0
JIE6	2,2	-0,6	1,6
EU11	3,1	0,9	1,3
Eurozona	1,5	-0,4	-0,1

Izvor: Svetska banka. Za EU, Evropska komisija.

Stoga je kratkoročna ekonomska i socijalna perspektiva za zemlje JIE6 teška. Najnovije sniženje rasta u evrozoni, koje je uzeto u obzir u ovoj projekciji ukazuje na i dalje teško spoljno okruženje za zemlje JIE6. Ali i njihove unutrašnje ranjivosti će negativno uticati na kratkoročnu perspektivu. U zemljama sa visokim javnim dugom koje su se za oporavak najviše oslanjale na spoljnu tražnju (BiH, Crna Gora, Srbija i u izvesnoj meri Albanija) rast će biti spor. Javne finansije će u celom regionu JIE6 i dalje biti pod pritiskom u velikom delu 2013. godine. Problem nezaposlenosti se pretvorio u žestoku socijalnu krizu koja verovatno neće popustiti dok se ne vrati snažniji rast koji je us tanju da apsorbuje radnu snagu..

K. UBRZAVANJE REFORMI, MOBILISANJE DODATNOG FINANSIRANJA

S obzirom na tešku osnovnu perspektivu, glavni izazov za zemlje JIE6 u pogledu kratkoročne politike jeste kako pronaći ravnotežu između potrebe za kontinuiranom fiskalnom konsolidacijom i strukturnim reformama i još veće potrebe da se ponovo pokrene rast i otvaranje radnih mesta. Pronalaženje te delikatne ravnoteže biće teško u uslovima recesije u regionu i evrozoni i niskog rasta, ograničenog finansiranja za investicije, visoke nezaposlenosti i slabe spoljne tražnje. Štaviše, ako se znatni globalni rizici (američka „fiskalna litica“ i cene međuproizvoda) i regionalni rizici (neizvesnosti u evrozoni) ostvare, mogli bi da gurnu ekonomije JIE6 u dužu recesiju sa velikim ekonomskim i socijalnim posledicama.

Da bi prebrodile ovaj drugi krug recesije i slabe kratkoročne izglede rasta, zemlje JIE6 će nesumnjivo morati da pojačaju napore po pitanju fiskalnih i strukturnih politika: u teškim vremenima potrebni su veći i delotvorniji naponi politike. Fiskalna konsolidacija će morati da se nastavi. Moraju da se ubrzaju reforme tržišta rada, investicione klime i javnog sektora. Ovaj priznati makroekonomski i strukturni program za zemlje zapadnog Balkana (videti redovne ekonomske izveštaje za JIE iz novembra 2011. i juna 2012. godine) je sve hitniji, čak i sada pod težim uslovima. Štaviše, ostvarivanje ovog programa reforme – i obezbeđivanje rezultata koji se mogu pratiti – biće ključ (i deo) svakog mogućeg povećanja spoljnog finansiranja usmerenog na rast i radna mesta na koje se ukazuje u donjem tekstu. Program reformi može da obuhvati:

- *Reforme tržišta rada:* Visoka i uporna nezaposlenost, posebno među ranjivim grupama, zahteva smeće reforme tržišta rada u JIE6. Uvođenje fleksibilnijih uslova na tržištu rada pomoći će tim zemljama da reše strukturne rigidnosti na svojim tržištima rada. Veliki izazov će biti privlačenje žena u radnu snagu, što može da se olakša povećanjem dostupnosti kapaciteta za brigu o maloj deci.
- *Reforme sistema obrazovanja:* Reforme u pravcu unapređenja kvaliteta srednjeg i visokog obrazovanja, rešavanje nesklada između kvalifikacione strukture radne snage i potreba tržišta i povećanje „fleksibilnosti“ (kombinacije fleksibilnosti i sigurnosti) tržišta rada presudne su za poboljšanje ishoda u oblasti rada, ali će za njih biti potrebno vreme.
- *Integracija trgovine, poslovno okruženje i konkurencija:* pojednostavljenje propisa o poslovanju, rešavanje pitanja upravljanja i sprovođenje ugovora i imovinskih prava predstavljaju oblasti u kojima bi zemlje JIE6 mogle da sprovedu reforme da bi postigle brze rezultate. I region bi mogao da ima koristi od usklađivanja regulative preko granica i produbljivanja trgovinske i finansijske integracije. Otvaranje tržišta i mogućnosti za razvoj poslovanja – npr. putem privatizacije i u tradicionalno regulisanim monopolima kao što su energetika, električna energija i železnica – spadaju u oblasti u kojima su potrebni fokusirani napori.
- *Sistemi socijalne zaštite i socijalna inkluzija:* pored obezbeđivanja sistema zaštite za nezaposlene u kriznim vremenima, socijalna pomoć može da se učini efikasnijom boljim ciljanjem ranjivih grupa. Time bi trebalo da se izbegne stvaranje zamke siromaštva. Politike aktivizacije u kombinaciji sa ciljanom socijalnom pomoći trebalo bi da spreče da se privremena nezaposlenost pretvori u dugoročnu zavisnost. Dobra osmišljenost i dobra realizacija socijalne pomoći mogu da podstaknu ljude da rade.

Radi podrške ovim intenziviranim reformama, za zemlje JIE6 bi mogla da budu korisna inostrana sredstva za finansiranje rasta, infrastrukture i radnih mesta. EIB, EBRD i Svetska banka su 8. novembra 2012. godine najavile inicijativu „Zajednički akcioni plan za rast u centralnoj i istočnoj Evropi“ koji podrazumeva obezbeđivanje 30 milijardi EUR sredstava za centralnu i istočnu Evropu radi podrške rastu i otvaranju radnih mesta. Ta sredstva bi mogla biti na raspolaganju za zemlje JIE6 preko Investicionog okvira zapadnog Balkana i drugih MFI. IPA sredstva će takođe igrati važnu ulogu u pružanju podrške zemljama JIE6 u institucionalnim reformama, prekograničnoj saradnji, ekonomskom, socijalnom i ruralnom razvoju.

2. UPRAVLJANJE RANJIVOŠĆU NA UDARE CENA HRANE U JIE6¹²

Brzi rast cena hrane tokom letnjih meseci 2012. godine privukao je mnogo pažnje širom sveta, jer je još uvek sveže sećanje na rast siromaštva i političke i socijalne nemire tokom krize sa hranom u periodu 2007-2008. godine. Kombinacija udara usled nepovoljnih vremenskih prilika i istorijski niskih zaliha osnovnih proizvoda, u sprezi sa ograničenim fiskalnim prostorom za mere za ublažavanje situacije, otežava zaštitu siromašnih i ugroženih domaćinstava od negativnih efekata skokova cena hrane. Mada je region JIE6 u prošlosti bio izolovaniji od oscilacija svetskih cena, obrasci potrošnje, naročito među siromašnima, mogli bi da otežaju izlaženje na kraj čak i sa relativno malim povećanjima cena hrane. Prelivanje sa svetskih na lokalne cene tokom poslednjeg perioda (2011-2012) i dalje je ostalo nisko kod većine zemalja JIE6 sa izuzetkom Kosova i Srbije, gde se na domaće cene prenelo više od 50 procenata povećanja svetskih cena hrane. S obzirom na veći udeo hrane u budžetima domaćinstava, tim povećanjima će verovatno biti najviše pogođena domaćinstva na dnu lestvice raspodele bogatstva. Simulacije na osnovu podataka iz ankete domaćinstava ukazuju da bi porast cena hrane od 5 procenata (slično nivoima koji su zabeleženi u zemljama JIE6 u 2011. godini) mogao da poveća siromaštvo za cela 2 procentna poena na Kosovu i u BJR Makedoniji, uz manje uticaje u drugim zemljama JIE6. Veća kolebljivost cena produkata iziskivaće koordinirani odgovor politika koji bi trebalo da objedinjuje kontinuirano jačanje kapaciteta sistema socijalne zaštite da bi se reagovalo na krize i poljoprivrednih programa usmerenih na omogućavanje reagovanja u pogledu snabdevanja.

A. UVOD

Cene hrane se pažljivo prate u celom svetu. Zbog toga što je njihov brzi rast u periodu 2007-2008. godine doveo do rasta siromaštva, pa čak i političkih i socijalnih nemira u većem broju zemalja, letošnji skok cena hrane uticao je na ponovnu pojavu zabrinutosti koju ne može da razveje čak ni očekivano usporavanje cena. U leto 2012. godine došlo je do skoka cena žitarica do nivoa iz 2008. godine zbog nepovoljnih vremenskih prilika u najvažnijim zemljama izvoznicama žita. Podbačaj roda ruske pšenice prouzrokovao je da u novembru 2012. godine cene pšenice dostignu novi četvorogodišnji maksimum. To je najnovija manifestacija kolebljivosti koja je karakterisala tržišta produkata, naročito hrane, u poslednjoj deceniji i učinila domaćinstva mnogo osetljivijima na udare cena hrane. Pored efekata poslednjih nepovoljnih vremenskih prilika, sada su svetske zalihe žita niske jer su bili loši prinosi u dve od poslednje tri godine. Takođe, u mnogim zemljama fiskalna konsolidacija ozbiljno ograničava vladin prostor za usvajanje mera za ublažavanje situacije, dok bi neke mere velikih proizvođača žita (npr. zabrana izvoza koju je u oktobru donela Ukrajina) mogle da doprinesu dodatnom pritisku u smeru porasta cena. Budući da se prognozira da će cene hrane ostati visoke u celoj 2013. godini, potrebno je razmotriti koliko bi zemlje mogle biti spremne da se nose sa visokim i veoma kolebljivim cenama hrane u svetu i pozabaviti se njihovim mogućim uticajima na siromašna i ugrožena domaćinstva.

U periodu 2007-2008. godine, region JIE6 je bio pogođen rastom svetskih cena hrane manje od drugih delova istočne Evrope i centralne Azije, ali to možda neće biti tako i 2013. godine. Hrana čini značajan deo potrošnje domaćinstava u zemljama JIE6, naročito za neke od najranjivijih grupa, tako da bi čak i mala povećanja mogla da otežaju život velikom broju domaćinstava – posebno zato što su posle više godina sporog rasta domaćinstva u JIE6 možda iscrpla svoje strategije snalaženja. Takođe, naprezanje njihovih budžeta mogu da pojačaju i druga eventualna povećanja cena, kao što su cene energije. Na kraju,

¹² Ovo poglavlje su napisali Alexandru Cojocar, Caterina Ruggeri Laderchi i Ken Simler (Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomski menadžment za region Evrope i centralne Azije). John Baffes (Grupa za perspektivu razvojne ekonomije) dao je opšte napomene o dinamici svetskih cena hrane.

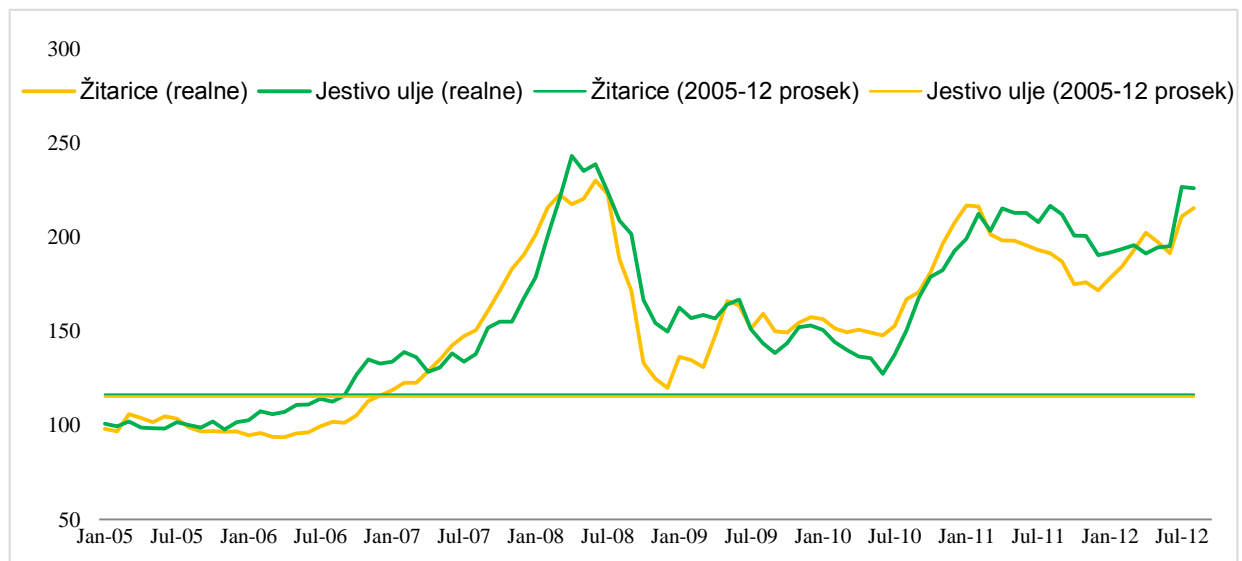
ovog leta su region JIE6 direktno pogodile nepovoljne vremenske prilike, čineći da globalni uticaj bude jači nego tokom poslednje krize.

U ovom delu se daje globalno i regionalno viđenje kretanja cena hrane i ističu faktori ranjivosti u zemljama JIE6 i mere za bolje upravljanje kolebljivošću cena hrane u budućnosti. Da bismo izmerili stepen socijalnih uticaja kolebljivosti cena hrane, simuliramo uticaj kretanja cena sličnih onima iz 2011. godine. U ovom scenariju, čak i ako sve zemlje ne dožive veliki rast siromaštva, ukoliko dođe do udara cena hrane, to će verovatno prouzrokovati znatno naprezanje kod ranjivih grupa tokom udara. Na kraju, razmatramo kako bi se zemlje JIE6 mogle prilagoditi novom ambijentu velike kolebljivosti cena hrane i osigurati odgovarajuću reakciju ukoliko se ostvare rizici od daljeg skoka cena hrane.

Cene hrane iz globalne perspektive

Od sredine prve decenije ovog veka cene hrane su znatno porasle u celom svetu, a njihova kolebljivost se pogoršala. Posle perioda relativne stabilnosti,¹³ sredinom prve decenije ovog veka počele su da rastu praktično sve cene produkata (Slika 44). Do juna 2008. godine, vrednost Indeksa cena hrane Svetske banke porasla je za 129 procenata u odnosu na januar 2005. godine. Najveći deo povećanja se dogodio u kratkom periodu u drugoj polovini 2007. i u prvoj polovini 2008. godine. Dok početak globalne velike recesije vrši pritisak na njihove cene, zalihe hrane su ostale niske, što zemlje čini osetljivim na nova povećanja cena.

Slika 44: Cene žita i jestivog ulja, nominalno i realno u USD (2005.=100)



Izvor: DECPG Svetske banke.

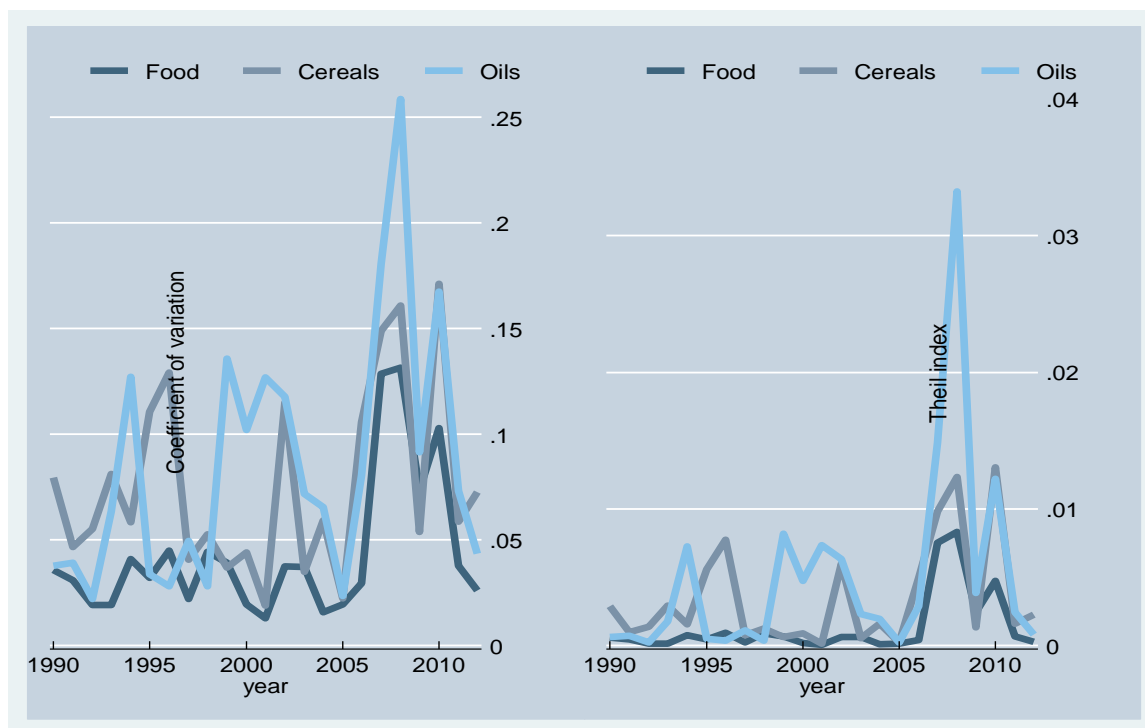
Ne samo da su cene porasle već se povećala i njihova varijabilnost.. Slika 45 ilustruje rastuću disperziju opšteg indeksa cena hrane i indeksa za žitarice i ulja poslednjih godina. I Teilov (Theil) indeks i koeficijent varijacije¹⁴ za te tri grupe (ali naročito za ulja i opšti indeks hrane) pokazuju veću

¹³ On je usledio posle otprilike tri decenije pada cena proizvoda, naročito hrane: između nivoa u 1974. i minimuma u 2000. godini, svetske cene hrane su opale realno za 70 procenata u USD.

¹⁴ Koeficijent varijacije, definisan kao odnos standardne devijacije prema srednjoj vrednosti, predstavlja normalizovanu meru disperzije. Imajte u vidu da se za 2012. godinu koristi samo prvih osam meseci te godine.

kolebljivost posle 2005. godine ne samo u periodu neposredno pre krize hrane 2007-2008. godine već i posle.¹⁵

Slika 45: Kolebljivost cena: godišnji koeficijent varijacije i Teilov indeks cena hrane, 1990-2012.



Izvor: : Procene osoblja Svetske banke zasnovane na podacima FAOSTAT

Uzroci naglog porasta cena proizvođača bili su brojni, od makroekonomskih i dugoročnih do sektorskih i kratkoročnih faktora. U prvom delu prve decenije ovog veka većina zemalja, posebno onih u razvoju, doživljavala je dugotrajan i solidan ekonomski rast. Depresijacija američkog dolara – preferirane valute za većinu međunarodnih transakcija robom – stimulisala je tražnju od potrošača i proizvođača produkata van dolarskog područja i ograničila ponudu za njih. Drugi faktori koji su tome doprineli bili su niske investicije u prošlosti, posebno u proizvode ekstraktivne industrije (reakcija na dugotrajan period niskih cena), neuobičajeno visoka globalna likvidnost, aktivnost investicionih fondova koju su obavljale finansijske institucije koje su odlučile da u svoje portfolije dodaju sirovine i geopolitička pitanja, posebno na tržištima energije.

Cene poljoprivrednih proizvoda su posebno pogodili viši troškovi energije, neočekivano česte nepovoljne vremenske prilike i preusmeravanje nekih prehrambenih proizvoda u proizvodnju biogoriva.¹⁶ To povećanje su pogoršale političke reakcije. Energija je verovatno najvažniji input za poljoprivredne proizvode, i direktno kroz gorivo i indirektno kroz inpute sa velikim učešćem energije kao što su hemikalije i đubriva. Kao rezultat toga, globalni odnosi zaliha prema potrošnji više poljoprivrednih produkata su opali na nivoe koji nisu viđeni od početka 70-ih godina prošlog veka. Mnoge zemlje su usvojile zabrane izvoza i visoke poreze da bi kompenzovale uticaj rastućih svetskih cena na domaće tržište. Na primer, ograničenja izvoza pšenice koje je uvela Ukrajina u kombinaciji sa niskom proizvodnjom vezanom za sušu u Australiji dovela su do ograničenja izvoza kod najvećih proizvođača

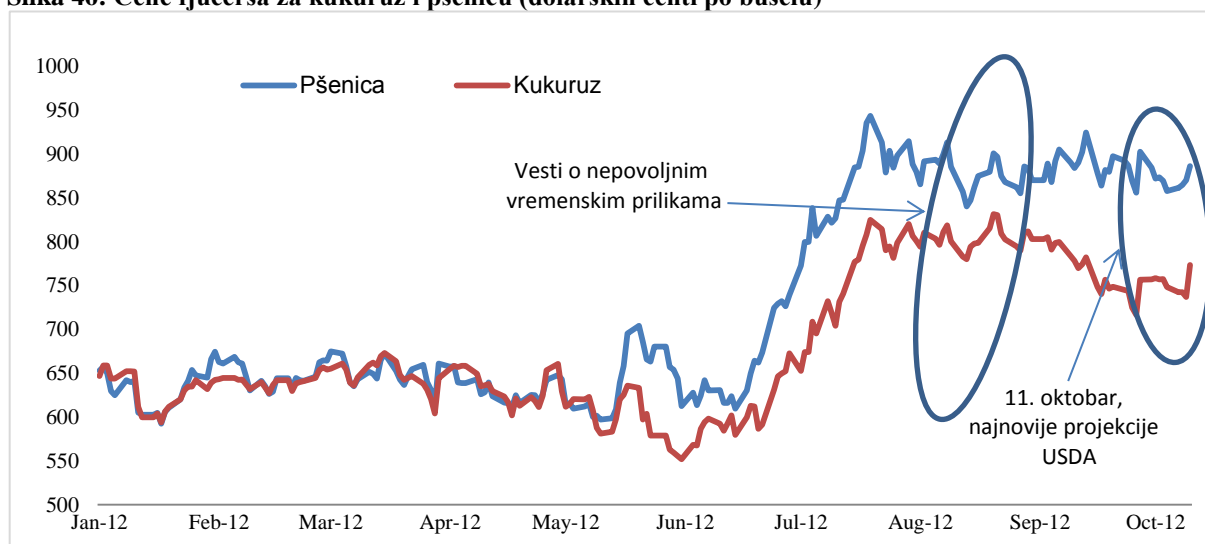
¹⁵ Oba indeksa daju godišnje vrednosti na osnovu mesečnih podataka o cenama.

¹⁶ To je uključivalo kukuruz u SAD i jestiva ulja u Evropi, mada je zamena kultura dovela do viših cena drugih proizvoda kao što su soja i pšenica.

kao što su Rusija, Kazahstan i Argentina. Efekat je bilo povećanje cena pšenice od 45 procenata između oktobra 2007. i februara 2008. godine (Hedi i Fan, 2010: 48).

Cene hrane su bile visoke od 2010. godine, a naglo su skočile u leto 2012. godine, posle čega je usledio novi udar u novembru 2012. godine. U drugoj polovini 2010. godine više cene nafte zajedno sa udarima usled vremenskih prilika uticale su na porast cene hrane i do februara 2011. godine Indeks cena hrane Svetske banke je premašio maksimum iz 2008. godine. U kasnijem delu 2011. godine cene hrane su usporile rast jer su uslovi izgledali povoljno za rod 2011-2012. godine, a Rusija je ukinula zabranu izvoza. Međutim, perspektiva je ponovo postala negativna u leto 2012. godine posle vesti o problemima sa vremenskim prilikama. Fjučersi za kukuruz i pšenicu poskupeli su za po 40 procenata između sredine juna i sredine jula (Slika 46). U julu i avgustu Indeks cena hrane Svetske banke i indeksi za žitarice i za ulja i masti ponovo su bili na maksimumu iz 2008. godine. Do tog naglog skoka je došlo usled vrelog i suvog vremena u SAD (kukuruz) i nepovoljnog vremena u Rusiji, a u manjoj meri i u zapadnoj Evropi (pšenica). Posle velikih letošnjih snižavanja globalne prognoze za žitarice, perspektiva za oktobar je ostala nepromenjena. Mada se još nisu realizovali veliki udari usled vremenskih prilika koji su mogli da utiču na proizvodnju na južnoj hemisferi, zabrinutosti oko novih oskudica na tržištu na osnovu očekivane potrošnje dovele su do još jednog porasta cena. Nedavna najava podbačaja roda u Rusiji dovela je do novog povećanja cena pšenice u novembru 2012. godine

Slika 46: Cene fjučersa za kukuruz i pšenicu (dolarskih centi po bušelu)



Izvor: DECPG Svetske banke.

Od poslednjeg naglog skoka cena hrane, odnosi zaliha prema potrošnji za kukuruz i pšenicu su opali na istorijske minimume. To znači da bi čak i mali udar u snabdevanju mogao da izazove veliki skok cena, posebno pošto bi visoke cene nafte mogle da učine etanol iz kukuruza atraktivnom alternativom. Na primer, očekuje se da zalihe kukuruza u periodu 2012-2013. godine budu na nivou od 13,7 procenata, odnosno 10,8 procenata niže nego prošle sezone (i 18,6 procenata ispod procene iz maja 2012. godine – što je najniži nivo od žetve iz 1972-1973. godine i gotovo 3 procentna poena niže nego u periodu 2007-2008. godine). Mada se očekuje da zalihe pšenice opadnu za skoro 13 procenata od poslednje sezone, izgleda da je tržište pšenice bolje snabdeveno; odnos zaliha prema potrošnji je procenjen na 25,4 procenta, preko 5 procenata više nego u periodu 2007-2008. godine.

Trenutna globalna prognoza je da će cene opasti sa maksimuma iz 2012. godine, ali da će u celoj 2013. ostati znatno iznad nivoa iz 2010. godine, ali još uvek postoje znatni rizici usled vremenskih prilika i posebno cena nafte. Zbog toga što se još nisu ostvarili neki ranije očekivani udari po osnovu vremenskih prilika, najnovije prognoze cena predviđaju pad od 16 procentnih poena u Indeksu cena hrane

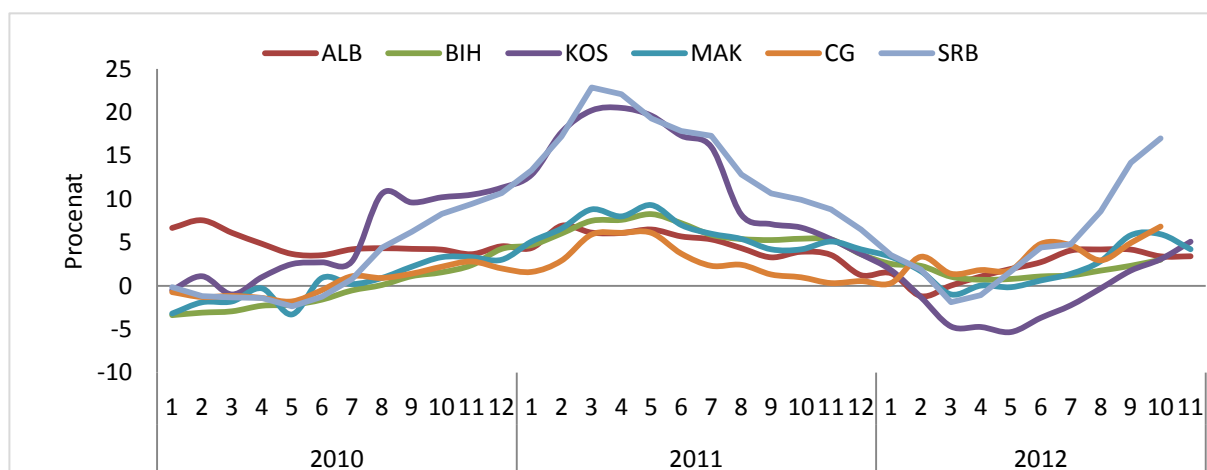
Svetske banke – ali bi to i dalje značilo da bi on bio 28 procentnih poena veći nego u 2010. godini, neposredno pre aktuelnog skoka cena. I dinamika cena nafte je izazivač kolebljivosti, mada bi usporavanje svetske ekonomije moglo da ublaži neke njene efekte.

Postoje zabrinjavajuće sličnosti između krize hrane u periodu 2007-2008. godine i najnovijeg skoka cena hrane. Obe epizode karakterišu niske zalihe žita, rastuće cene nafte, kolebljivi devizni kursevi i obimne finansijske investicije u poljoprivredne produkte. Međutim, najnovija epizoda se razlikuje od perioda 2007-2008. godine u nekim ključnim aspektima. Izgleda da su sadašnja povećanja cena hrane *rasprostranjenija* po svim poljoprivrednim proizvodima nego u periodu 2007-2008. godine, promenljivost vremenskih prilika je danas mnogo važnija, a reakcije trgovinske politike su relativno manje važne. Na kraju, daleko više izvoza žita danas potiče iz nestabilnijih uslova uzgajanja izvan razvijenih zemalja (Svetska banka, 2011a).

Povećanja cena hrane iz perspektive JIE

Region JIE bi sada mogao da bude osetljiviji na povećanja cena hrane nego u prošlosti (Slika 47). Srbija je od januara doživela najveća povećanja cena hrane tokom 2012. godine. Od oktobra 2011. do oktobra 2012. godine nominalne cene hrane su porasle za oko 3 procenta u Albaniji, BiH i na Kosovu, 5,9 procenta u BJR Makedoniji, 6,8 procenta u Crnoj Gori i za 17 procenta u Srbiji, gde su cene u oktobru bile 9,3 procenta više nego u junu. Situacija u Srbiji je donekle bila prouzrokovana nedavnom sušom: očekuje se da će proizvodnja kukuruza, najvećeg izvoznog proizvoda zemlje, ove godine dostići samo 3,5-4 metričke tone (MT) – što je ogroman podbačaj u odnosu na prolećnu prognozu od 7 MT ili na 6,3 MT iz 2011. godine.

Slika 47: Indeksi cena hrane za zemlje JIE, međugodišnje



Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku.

Cene hrane su u regionu JIE6 porasle manje od globalnog povećanja od 16 procentnih poena između decembra 2011. i septembra 2012. godine (od toga 10 procenta između juna i septembra). To je delom zato što se hrana koja se konzumira u zemljama sa nižim dohotkom uglavnom proizvodi lokalno, pa je prelivanje sa svetskih na domaće cene obično manje nego za drugu robu.¹⁷

Tabela 10 pokazuje procene preliivanja međunarodnih cena hrane na osnovu podataka za dva poslednja perioda povećanja cena u regionu JIE6. Procene su odraz kombinacije strukturnih faktora (npr. neto uvoznica ili neto izvoznica) i kontekstualnih (suša koja je pogodila region, posebno Srbiju). Do većeg

¹⁷ Bafes i Gardner (2003) procenjuju da na varijabilnost svetskih cena produkata otpada oko 27 procenta varijacije domaćih cena.

prelivanja je došlo u Srbiji i na Kosovu. Kod zemalja za koje je dostupno više podataka o pojedinačnim prehrambenim artiklima (Albanija, BiH i Srbija) proizvodi koji su pretrpeli najveći uticaj su bila pića (čaj i kafa), za kojima su sledila jestiva ulja, pa zatim žitarice.

Tabela 10: Promene svetskih i domaćih cena hrane (procentualne) i procene prelivanja

	Prosečan porast cena hrane		Procenjeno prelivanje	
	2005/06. prema 2007/08.	2009/10. prema 2011/12.	2005/06. prema 2007/08.	2009/10. prema 2011/12.
Svet	54,5	28,2		
Albanija	6,4	8,5	0,12	0,30
BiH	14,5	6,1	0,27	0,22
Srbija	nije ras.	17,1	nije ras.	0,61
BJRM	12,8	6,6	0,23	0,23
Kosovo	10,9	15	0,20	0,52
Crna Gora	11,9	3,5	0,22	0,12

Izvor: Procene osoblja na osnovu nacionalnih mesečnih podataka o cenama i svetskih cena iz DECPG. Podaci zaključno sa junom 2012. za Albaniju, BiH i Srbiju i samo za 2011. za BJRM, Kosovo i Crnu Goru. Povećanje svetskih cena za 2009/10. u odnosu na 2011. iznosilo je 29.1.

Ipak, mada su zemlje JIE6 do sada možda bile relativno zaštićene od međunarodnih povećanja cena hrane, ne bi bilo mudro potceniti njihovu osetljivost na te cene. Jedan deo osetljivosti je strukturni, imajući u vidu da su, osim Srbije, sve zemlje u regionu neto uvoznice žita, pa su stoga, uz nepromenjene ostale uslove, izložene ćudima ovog velikog segmenta međunarodnog tržišta hrane. Crna Gora, koja je ekstremno primer, oslanja se na uvoz da bi pokrila praktično svu svoju potrošnju žitarica.

Tokom krize hrane 2007-2008. godine, na zemlje JIE6 povoljno se odrazila apresijacija domaćih valuta, koje su pratile evro, prema američkom dolaru, ali u trenutnim uslovima nije verovatno da bi kretanja deviznog kursa mogla da ih zaštite od udara cena hrane.¹⁸ Između januara 2006. i vrhunca krize hrane u junu 2008. godine, evro je porastao prema dolaru za nekih 30 procenata. To je učinio i srpski dinar, a albanski lek je porastao za oko 23 procenta. Međutim, danas nije jasno koliko bi dinamika kursa evra pomogla da se zemlje JIE izoluju od efekata porasta međunarodnih cena hrane.

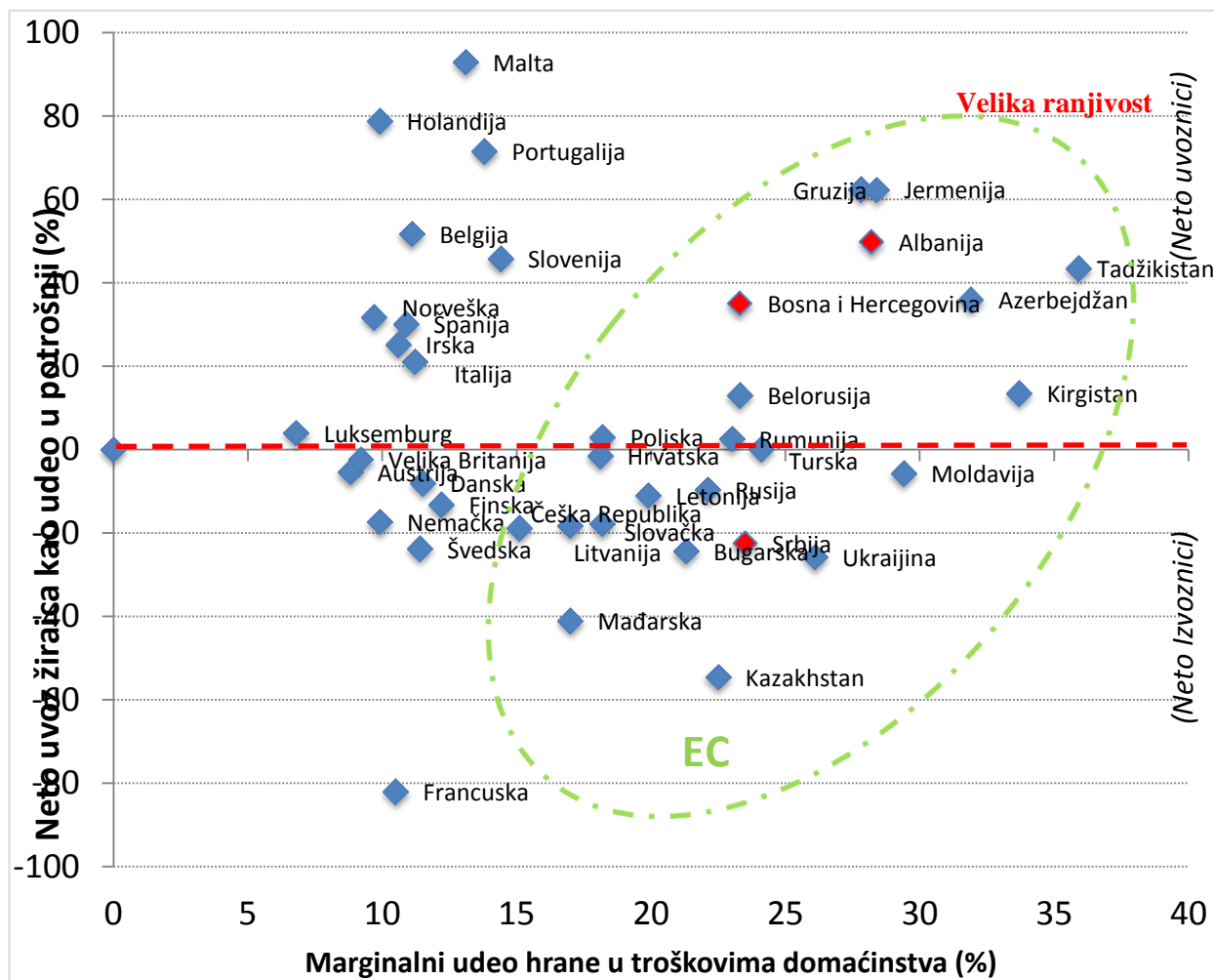
Čak i relativno zauzdana povećanja cena mogla bi da izazovu znatno veće siromaštvo u zemljama JIE6. Stepennost ranjivosti domaćinstava prvenstveno zavisi od četiri faktora: obima rasta cena, koliko budžeta domaćinstva se odvaja za hranu, da li se hrana kupuje ili samostalno proizvodi i da li cene utiču na domaćinstva samo kao potrošače ili i kao potrošače i kao proizvođače. I stepen u kojem domaćinstva mogu neke prehrambene artikule da zamene drugima utiče na to koliko se domaćinstva mogu nositi sa udarom kada se cene različitih prehrambenih artikala ne podižu ravnomerno, ali taj faktor je sada možda manje važan jer bi domaćinstvima koja su u poslednjih nekoliko godina morala da znatno prilagode potrošnju moglo biti teško da vrše dalja prilagođavanja. Slika 48 ispituje osetljivost domaćinstava tako što prikazuje indikatore izloženosti zemlje cenovnom udaru i marginalnog udela hrane u domaćinstvu¹⁹ za zemlje u istočnoj Evropi i centralnoj Aziji (ECA) i EU. Ta dva indikatora prikazuju osetljivost na sledeći način: (a) viši udeo neto uvoza žitarica u odnosu na potrošnju za jednu zemlju podrazumeva, ukoliko je

¹⁸ Kosovo i Crna Gora se oslanjaju na evro, a BiH (marka) i BJR Makedonija (denar) vezuju svoje valute za evro. Srbija je donedavno vezivala dinar za evro, ali je prešla na veću fleksibilnost u sklopu ciljanja inflacije.

¹⁹ Marginalni udeo hrane predstavlja udeo dodatnog 1 USD prihoda izdvojenog za hranu, pića i duvan u ukupnom budžetu domaćinstva.

sve ostalo isto, veće prelivanje sa svetskih na domaće cene, i (b) što veći deo date jedinice dohotka domaćinstva troše na hranu, to će više njihovu kupovnu moć erodirati povećanje cena. U principu, u zemljama ECA domaćinstva obično troše proporcionalno više na hranu nego u zapadnijim članicama EU

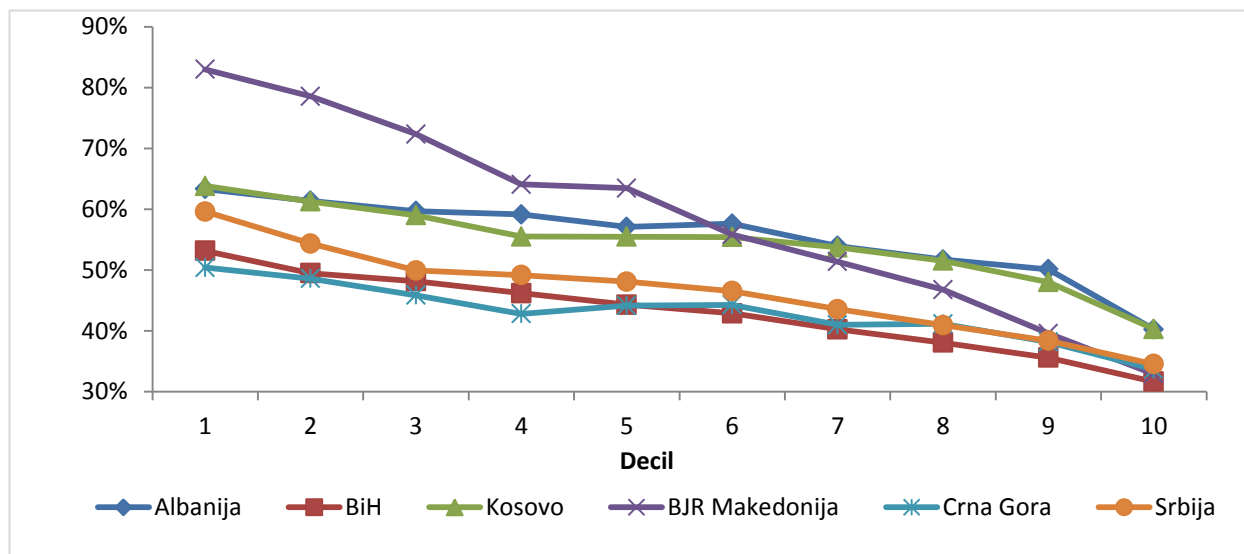
Slika 48: Osetljivost domaćinstava na udare svetskih cena hrane, EU i Evropa i centralna Azija



Izvor: Prilagođeno iz rada Townsend, Zorya, Ceccacci, Bora i Delgado (2011).

U regionu JIE6, prema raspoloživim podacima, Albanija i BiH su potencijalno veoma osetljive zbog većih udela hrane u budžetima domaćinstava i većeg oslanjanja na uvoz žitarica. S druge strane, Srbija je neto izvoznica žitarica i tamo domaćinstva obično manji deo budžeta troše na hranu, pa bi mogla da bude manje osetljiva. Dok se Slika 48 fokusira na osetljivost prosečnih domaćinstava, verovatno je da različite grupe imaju veoma različite nivoe osetljivosti. To se ispituje na Slici 49, koja prikazuje stvarne udele hrane (tj. deo ukupne potrošnje koji otpada na hranu) po decilima distribucije dohotka. Prema očekivanjima, udeo hrane u budžetima domaćinstava čak je i veći na dnu lestvice distribucije bogatstva, tako da čak i mala pomeranja cena mogu da izazovu znatno naprezanje siromašnih domaćinstava. Globalno gledano, domaćinstva u zemljama JIE6 nisu toliko osetljiva kao u mnogim zemljama u Africi i Aziji, ali su u principu osetljivija nego u zemljama OECD-a ili Latinske Amerike.

Slika 49: Udeli hrane u budžetu po decilima potrošnje



Izvor: Procene osoblja Svetske banke na osnovu podataka iz anketa domaćinstava (Studija merenja životnog standarda (LSMS) Albanije iz 2008; Anкета o budžetima domaćinstava (HBS) BiH iz 2007; podaci HBS iz 2010. godine za Kosovo, Crnu Goru, BJR Makedoniju i Srbiju)

Osetljivost domaćinstava na povećanja cena čini da je verovatno da će više cene hrane doneti veće siromaštvo. Na primer, Ivanić i Martin (2008) su procenili da je uticaj povećanja cena produkata u periodu 2005-2007. godine na siromaštvo bio 2,5 procentnih poena u seoskim područjima i 3,6 procentnih poena u gradskim područjima (mada niži za 0,3-0,4 procentna poena posle obuhvatanja domaćinstava koja proizvode poljoprivredne proizvode).

Koristeći poslednje raspoložive podatke, procenjujemo uticaj povećanja cena hrane od 5 procenata na siromaštvo od 2,5 USD dnevno i 5 USD dnevno u zemljama JIE, koje je uporedivo sa povećanjima iz 2011. godine (videti iznete pretpostavke u Okvir 5) S obzirom na prirodu naših pretpostavki, procene u tekstu verovatno neće biti niže od ostvarenja.

Okvir 5: Pretpostavke na kojima se zasnivaju procenjeni uticaji na siromaštvo

1. Uzimamo u obzir ukupne rashode za hranu, a ne rashode za pojedinačne proizvode, delimično zato što su poslednja povećanja cena hrane šireg obuhvata nego u periodu 2007-2008. godine (Svetska banka, 2011).
2. U skladu sa prethodnim studijama, uzimamo u obzir kratkoročni uticaj promena cena tako da apstrahujemo sve dugoročnije efekte supstitucije koji nastaju kao rezultat promena relativnih cena. To nije veliko ograničenje kada se promene kod hrane posmatraju zbirno, a ne po pojedinačnim produktima.
3. Na kraju, ograničenja u pogledu podataka ne omogućavaju nam da uzmemo u obzir proizvodnju hrane u domaćinstvima tako da ne obuhvatamo eventualne pozitivne efekte porasta cena hrane na neto proizvođače hrane. Domaćinstva koja proizvode hranu za prodaju, a ne samo za sopstvenu potrošnju, i imaju adekvatne objekte za skladištenje da bi mogle imati koristi od povećanja cena, verovatno se ne nalaze se na dnu lestvice distribucije bogatstva. Wodon et al. (2008) nalaze da je razlika između procena siromaštva sa proizvodnjom i bez nje minorna. Simulacije na bazi metodologije Ivanića i Martina (2008), korišćenjem detaljnog računa proizvodne strane domaćinstava u podacima iz LSMS iz 2005. godine za Albaniju ukazuju na to da povećanje cena hrane od 5 procenata dovodi do povećanja incidence siromaštva od 2,5 USD dnevno od 1 procentnog poena kada se proizvodna strana domaćinstava ne uzima u obzir, odnosno 0,3 procentna poena kada se uzima u obzir, što ukazuje na uzlazni pomak uticaja na siromaštvo od oko 0,7 procentnih poena. Procenjuje se da je na granici siromaštva od 5 USD dnevno ovaj uzlazni pomak oko 0,5 procentnih poena.

Na Kosovu i u BJR Makedoniji simulacije ukazuju na povećanje siromaštva od puna 2 procentna poena, dok u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji simulacije ukazuju samo na ograničeno

povećanje siromaštva (Tabela 11). Povećanje stope siromaštva je obično veće u zemljama gde je siromaštvo od početka bilo veće (Albanija, Kosovo i BJR Makedonija). Ono je takođe veće u seoskim područjima, gde je siromaštvo takođe obično veće nego u gradskim područjima. U Albaniji, primenjujući granicu siromaštva od 2,5 USD dnevno, to dovodi do 39.000 siromašnih ljudi više (60.000 pri primeni granice siromaštva od 5 USD dnevno), a na Kosovu 18.000 više (37.000 pri višoj granici siromaštva). Procene povećanja incidence siromaštva od 5 USD dnevno su ujednačenije u celom regionu JIE6 i kreću se od 0,6 procentnih poena u BiH do 2 procentna poena u Albaniji.

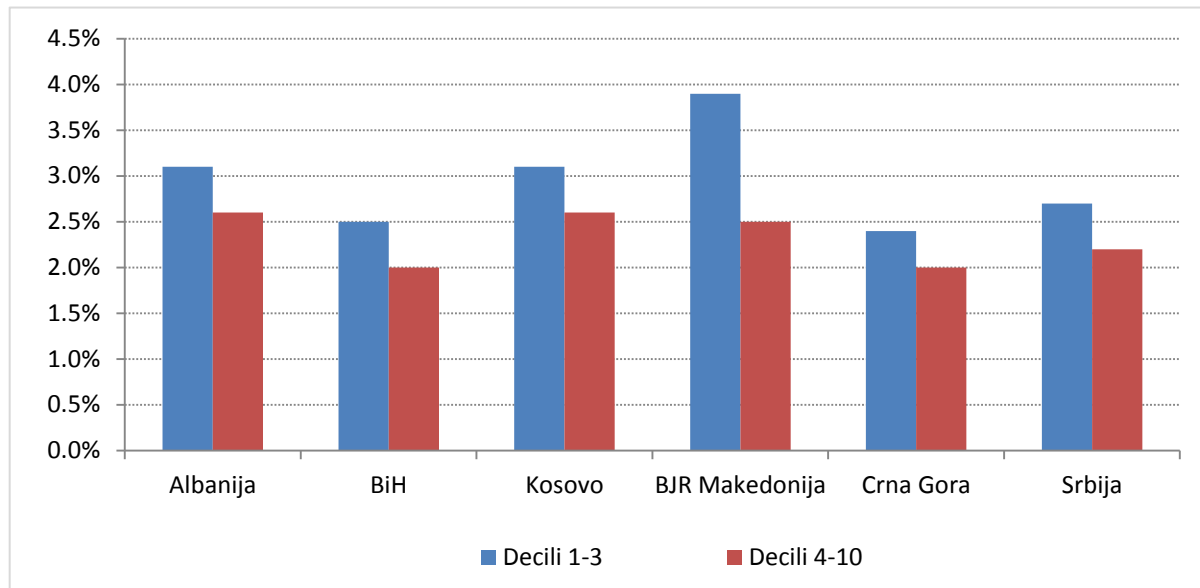
Tabela 11: Simulirana promena siromaštva usled povećanja cena hrane od 5 procenata (u procentnim poenima)

	2,5 US\$ dnevno			5 US\$ dnevno		
	Urbano	Ruralno	Nacionalno	Urbano	Ruralno	Nacionalno
Albanija	0,90	1,70	1,30	1,60	2,40	2,00
BIH	0,20	0,20	0,20	0,60	0,60	0,60
Kosovo	1,70	2,70	2,30	1,00	1,20	1,20
BJR Makedonija	2,40	2,40	2,40	1,00	1,40	1,10
Crna Gora	0,00	0,20	0,00	1,20	0,60	1,00
Srbija	0,20	0,30	0,20	1,20	1,60	1,30

Notes: Osnovne procene za 2010, izuzev Albanije (2008) i BiH (2007)

Veći udeo hrane u budžetima domaćinstava na dnu distribucije bogatstva ukazuje na to da bi ta domaćinstva bila teže pogođena većim cenama hrane od ostatka populacije. To je ilustrovano na Slici 50, koja prikazuje simulirano povećanje u procentnim poenima udela hrane u budžetima domaćinstava za domaćinstva u donjih 30 procenata populacije svake zemlje u poređenju da ostatkom populacije. Taj indikator prikazuje u kojoj meri bi domaćinstva morala da preusmere potrošnju sa neprehrambenih na prehrambene proizvode ukoliko bi htela da konzumiraju istu količinu hrane kao pre povećanja cena. U svim zemljama JIE, a posebno u Albaniji, BJR Makedoniji i na Kosovu, gde je incidenca siromaštva već veća, za donjih 30 procenata populacije povećanje udela hrane u budžetu je 2,5 procentnih poena ili više. Diferencijalni uticaj je naročito veliki na Kosovu i u BJR Makedoniji, gde je procenjeno da će se udeo u budžetu povećati za između 3 i 4 procentna poena kod donjih 30 procenata populacije i za 2,5 procentnih poena kod ostatka populacije.

Slika 50: Promena udela hrane u budžetu usled povećanja Indeksa cena hrane od 5 procenata (u procentnim poenima)



Izvor: Procene osoblja Svetske banke na osnovu podataka iz anketa domaćinstava (LSMS Albanije iz 2008; HBS BiH iz 2007; podaci HBS iz 2010. godine za Kosovo, Crnu Goru, BJR Makedoniju i Srbiju).

Pored rasta siromaštva, još jedan skok cena hrane bi znatno opteretio sva domaćinstva, naročito kad rastu i druge cene. Mada su u ovim simulacijama siromašni uvek teže pogođeni od ostalih (očekuje se da siromašni u BJR Makedoniji izgube čak 4,1 procenat ukupne potrošnje, u Srbiji 3,3 procenta, u Albaniji 3,2 procenta, na Kosovu 3,1 procenat, u Crnoj Gori 3,0 procenta i u BiH 2,7 procenata), nije zanemarljiv ni gubitak kupovne moći kod ostatka populacije. On iznosi 2,7 procenata kućnog budžeta u Albaniji i BJR Makedoniji, 2,6 procenata na Kosovu, 2,3 procenta u Srbiji i 2,1 procenat u Bosni. Uticaj tih povećanja ne bi bio beznačajan, delimično zato što bi intenzivirao efekat drugih povećanja. Nekoliko zemalja JIE6 podiže PDV i akcize da popravile stanje svojih budžeta, a u više zemalja rastu cene energije.

Izглеda da postoji nova realnost velike kolebljivosti cena hrane, i skokovi cena će verovatno značajno napregnuti budžete domaćinstava koji su već oslabljeni godinama sporog rasta. To će naročito pogoditi najugroženija domaćinstva, baš u trenutku kada makroekonomska ograničenja mogu da limitiraju prostor za reagovanje putem politika.

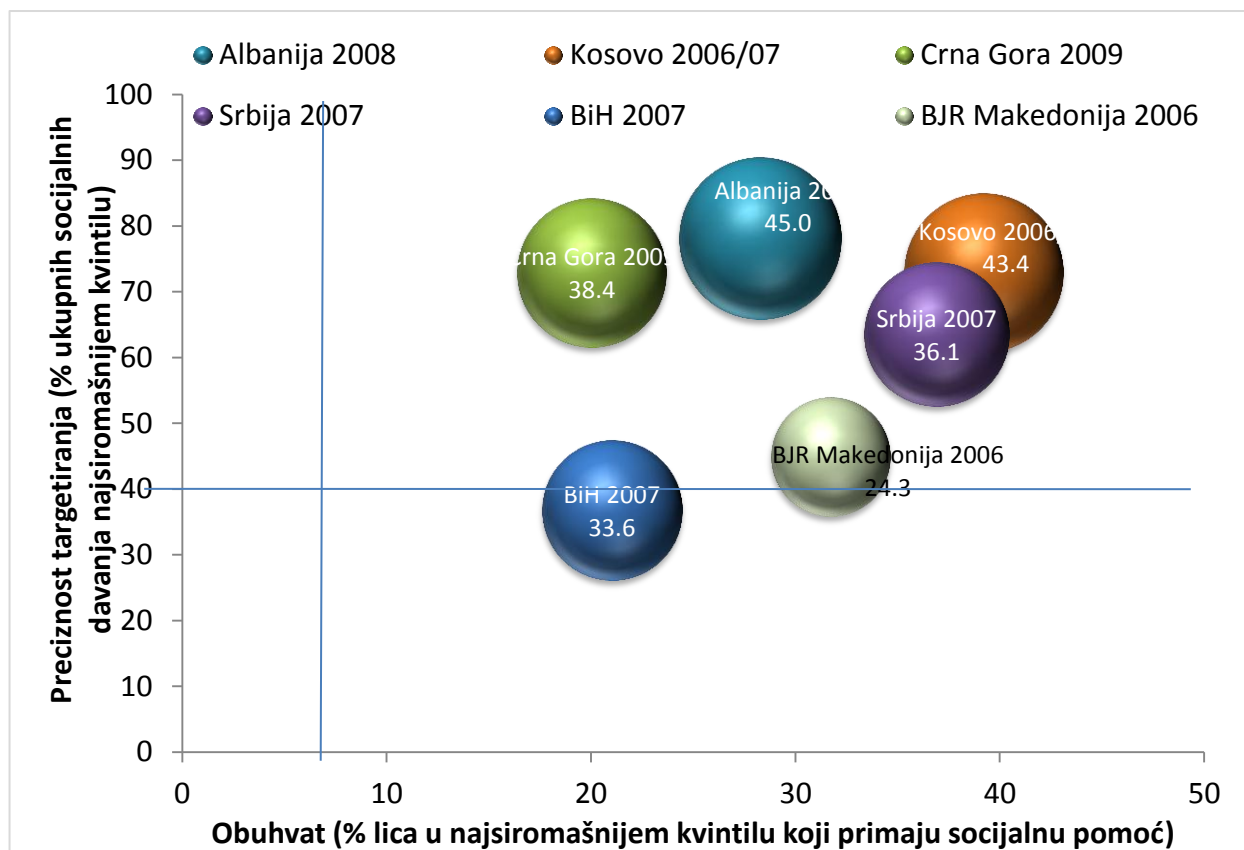
Prilagodavanje toj novoj kolebljivosti iziskivaće kako kratkoročne tako i dugoročne mere. Kratkoročne mere obuhvataju:

- (a) Razjašnjavanje novih trendova razumevanjem kako trendovi cena utiču na dohotke potrošača i proizvođača, korišćenjem informacija koje se obezbeđuju putem multinacionalnih poduhvata (npr. Informacioni sistem poljoprivrednih tržišta G20 – AMIS) ili regionalnih inicijativa (npr. Evroazijski centar za sigurnost hrane – ECFS).
- (b) Obezbeđivanje podrške kroz programe zaštite i poljoprivredne programe (kao što je obezbeđivanje semena, đubriva i stočne hrane koje finansira Globalni program za reagovanje na krizu cena hrane (GFRP) da bi se omogućilo interventno snabdevanje u ratarskim sistemima i izbeglo smanjenje fonda u stočarskim sistemima). Trebalo bi razmotriti i obazrivo korišćenje robnih rezervi.
- (c) Izbegavanje subvencija za neprehrambene kulture i zabrana izvoza koje povećavaju poremećaje na regionalnom i globalnom tržištu. Takođe, takve zabrane nisu delotvorne mere za smanjenje domaćih cena ukoliko su zemlje neto uvoznici produkta koji je predmet izvozne zabrane.

Srednjoročne mere bi bile usmerene na dalje ulaganje u programe zaštite i u poljoprivredni sektor. U slučaju poljoprivrede, uprkos razlikama od zemlje do zemlje (kao što je postojanje komercijalnog poljoprivrednog sektora u sponu u Srbiji), javlja se niz zajedničkih izazova. Oni uključuju fragmentisanost na veliki broj malih proizvođača koji svoje proizvode mogu da plasiraju ili neformalno ili sa relativno malom pregovaračkom snagom u odnosu na trgovce i sa ograničenim pristupom kreditima, oskudnim obezbeđivanjem javnih dobara kao što su istraživačke i savetodavne usluge, tržišna infrastruktura i upravljanje prirodnim resursima, i potrebu da se reformiše poljoprivredna podrška za poljoprivrednike kako bi im se pružili podsticaji da se modernizuju i postanu efikasni. Malo je verovatno da će samo subvencije pomoći poljoprivrednicima da savladaju te izazove.

Većina zemalja JIE6 je u dobroj poziciji da sprovede takav jedan program. Delovi njihovih programa zaštite su relativno dobro usmereni (socijalna pomoć krajnje instance, dečji dodaci) i može da im se proširi obuhvat ili izdašnost kako bi se rešile posledice udara cena hrane. Međutim, kao što je prikazano na Slici 51, postoji značajna razlika od zemlje do zemlje u pogledu usmerenosti, obuhvata i izdašnosti.

Slika 51: Usmerenost, obuhvat i izdašnost socijalne pomoći u zemljama zapadnog Balkana



Izvor: Baza podataka Svetske banke o socijalnoj pomoći. Napomena: veličina krugova odražava izdašnost programa (% ukupne potrošnje domaćinstava korisnika koji su obuhvaćeni programom)

Prioriteti za jačanje sistema bili bi da se:

- nastavi sa objedinjavanjem programa kroz integrisanje naknada za energiju, komunalnih subvencija, stambenih subvencija, itd. u jedinstven program socijalne pomoći krajnje instance

(BiH, Crna Gora i Srbija) ili objedinjavanje različitih fragmentisanih programa socijalne pomoći kao što su višestruki dečji dodaci (BJR Makedonija);

- poveća udeo usmerenih programa u ukupnom programu socijalne zaštite jer su ti programi dobro usmereni, ali mali u pogledu obuhvata i korišćenja prava;
- usmereni sistemi pomoći učine fleksibilnijim, kako bi bolje reagovali na krizu. Tokom godina krize 2009-2010. usmereni programi su reagovali, ali ne „automatski“ (izuzev u slučaju Srbije) jer obično imaju slaba pravila indeksiranja pa su se stoga granice kvalifikovanosti prema dohotku vremenom erodirale. Da bi rešila ovaj nedostatak sposobnosti reagovanja, BJR Makedonija je uvela privremene dopunske iznose za program socijalne pomoći, a Crna Gora je povećala iznose naknada za 10 procenata.
- preispitaju nacionalne strategije za praćenje blagostanja i uslova života kako bi se obezbedilo odgovarajuće praćenje u svetlu poslednjih kretanja u izradi visokofrekventnih procena siromaštva (brze ankete, tehnike imputiranja nedostajućih podataka na osnovu podataka iz drugih anketa, modeli mikrosimulacije).

S obzirom na iskustvo od poslednjih udara cena hrane i globalne krize, evo nekih konkretnih preporuka po zemljama radi bolje pripreme za krize:

Albanija treba da nastavi sa nedavnim reformama kako bi ojačala sistem kvalifikovanja za socijalnu pomoć krajnje instance, upravljачke informacione sisteme i nadzor. Redovno praćenje socijalnih uticaja podriva nedostatak godišnjih podataka o siromaštvu i njegovoj distribuciji.

Dva entiteta u BiH treba da nastave napore da poboljšaju usmerenost programa zaštite i učine dodelu naknada efikasnom i transparentnom. Redovno praćenje socijalnih uticaja ometa nedostatak godišnjih podataka o siromaštvu i njegovoj distribuciji.

Kosovo, koje ima dobro usmeren program ali sa ograničenim obuhvatom siromašnih, treba da nastavi da ulaže u povećanje ne samo izdašnosti za velike porodice sa decom već i u proširenje obuhvata programa.

BJR Makedonija, koja je tokom poslednje globalne krize imala proaktivan stav u pogledu proširivanja dometa svojih programa zaštite, treba da nastavi napore da uskladi i objedini naknade i izgradi kapacitet programa zaštite da štiti siromašna domaćinstva u vreme krize. Trenutno rastuće poljoprivredne subvencije imaju za cilj da povećaju produktivnost sektora i povećaju izvoz poljoprivrednih proizvoda, ali će verovatno biti neefikasan način da se najsiromašnija domaćinstva zaštite od efekata povećanja cena hrane.

Crna Gora, koja je tokom prošle krize povećala budžet usmeren na socijalnu pomoć, ali ima prilično rigidan prag kvalifikovanosti za program krajnje instance, treba da reši nedostatak fleksibilnosti u tom programu (i dečjih dodataka koji su povezani sa glavnim programom) u vreme krize.

Srbija je tokom poslednjih udara cena hrane bila proaktivna tako što je pokušavala da ublaži rast cena hrane putem zabrana izvoza, ali se čini da su te mere imale ograničen uspeh,²⁰ dok je njen sistem socijalne pomoći krajnje instance nastavio dugoročiji trend širenja obuhvata. Da bi se reagovanja na udare cena hrane učinila delotvornijima, naporima za povećanje fleksibilnosti sistema socijalne pomoći treba pokušati da se uveća kako obuhvat siromašnih tako i izdašnost naknada, u skladu sa poslednjim reformama.

²⁰ U periodu 2007-2008. godine, Srbija se oslanjala na kombinaciju zabrana izvoza i strateških rezervi da bi izbegla skok cena hrane ali su cene pšeničnog brašna, hleba i drugih pšeničnih prerađevina svejedno skočile (Đurić i dr. 2010). Slične mere su uvedene 2011. i ponovo 2012. godine. S obzirom na letnju sušu, mere iz avgusta 2012. godine uključile su i paket mera pomoći (subvencije na gorivo i kredite, odustajanje od naknada za navodnjavanje).

BIBLIOGRAFIJA

Baffes, John and Bruce Gardner. 2003. "The Transmission of World Commodity Prices to Domestic Markets Under Policy Reforms in Developing Countries." *Journal of Policy Reform* 6(3): 159–80.

Djuric, Ivan, Linde Gotz, and Thomas Glauben. 2011. "Influences of the Governmental Interventions on Wheat Markets in Serbia during the Food Crisis 2007/2008." Halle, Germany: Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (IAMO).

Headey, Derek, and Shenggen Fan. 2011. "Reflections on the Global Food Crisis: How Did It Happen? How Has It Hurt? And How Can We Prevent the Next One?" IFPRI Research Monograph No. 165. Washington, DC: International Food Policy Research Institute.

Ivanic, Maros, and Will Martin. 2008. "Implications of Higher Global Food Prices for Poverty in Low-Income Countries." Policy Research Working Paper No. 4594. Washington, DC: World Bank Group.

Townsend, Robert, Sergiy Zorya, Iride Ceccacci, Saswati Bora and Christopher Delgado 2011. *Responding to Higher and More Volatile World Food Prices*. Washington, DC: Agriculture and Rural Development, World Bank Group.

Wodon, Quentin, Clarence Tsimpo, Prosper Backiny-Yetna, George Joseph, Franck Adobo, and Harold Coulombe. 2008. "Potential Impact of Higher Food Prices on Poverty: Summary Estimates for a Dozen West and Central African Countries." Policy Research Working Paper No. 4745. Washington, DC: The World Bank Group.

World Bank. 2010. *Lights out? The Outlook for Energy in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, DC: World Bank Group.